

DR. FARKAS

HITÉLETÜNK SZERTARTÁSAI
ÉS
SZOKÁSAI

A3321

Hitéletünk szertartásai és szokásai

Irta :

Dr. Farkas József
rabbi

Budapest, 1941.

Kiadásért felelős: Dr. Farkas József.

Neuwald Illés Utódai könyvnyomda, Budapest, VIII., Üllői-út 48.
A nyomdáért felelős: Kaufmann L.

ELŐSZÓ.

Melegten értékelem dr. Farkas József rabbi úr, a buzgó vallás-tanár és bokros érdemekkel bíró körzeti rabbi lelkes törekvését, mely ebben a műben testet ölt. Hogy mi ez a törekvés, arra a szerző maga megfelel: tudatos zsidókat nevelni vallási, erkölcsi, kegyes és szentséges életre. Tűzhet-e ki a vallási kultúrának buzgó terjesztője ennél szebb célt maga elé? Kifejezést adok annak a jogos reménynek, hogy célját nagy mértékben sikerülni fog elérni. Mert a könyvben benne van az ember, a melegszívű pap és vallástanár, aki szereti híveit és tanítványait, aki át van hatva az egyszerű őszinte hit, a tiszta erkölcs, a tradicionális élet kedvességének, áldásthozó erejének és üdvösségének tudatától.

Benne nem a tradíciók nosztalgiája él, mert aki ezt hordja szívében, az már kívül van a tradíciós életen. Farkas Józsefben a tradíciók élő szeretete van meg, mert ő benne él az élő tradícióban. Ez kölcsönöz keresetlen bájt írásának, mely közvetlen meleg hatást fog gyakorolni az olvasóra.

Mély hit és őszinteség jellemzik könyvét. Amellett tudományos alaposság és gondosság tesz tanúságot kitartó kutató munkásságáról, melyet tárgyának szentelt, különösen ott, ahol a fölvilágosítás, a polémia és az apológia mezejére lép. Kiemelkedő példája ennek mindjárt az első fejezet, mely a Milóh témájával és a vele kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik és jól átgondolt és elrendezett tájékoztatást nyújt az egész kérdésről és annak historicumáról, vádakát, elfogultságokat visszautasít, tanít és fölvilágosít. Az ilyen fejezeteket haszonnal olvashatják szakkörökben is. A mű megjelenését szívből üdvözlöm. Jó, épületes és hiányt pótló munka! Ajánlom Híveimnek, a hitközségeknek, az ifjúságnak, az intelligens olvasóközönségnek és gyors elterjedést kívánok a nemes célzatú hasznos könyvnek.

Dr. Hevesi Simon.

BEVEZETÉS.

Valamint a világteremtés remekművében, a természet végtelen birodalmában minden dolognak és jelenségnek megvan a maga oka és célja: ép úgy a hitéletben minden vallásos cselekedetnek van célja és minden szertartásnak megvan a maga jelentősége!

A cél mindenkor a kegyes és szentséges életre való nevelés!

A parancsolatok teljesítése és szertartásaink végzése megszentel bennünket érzelemben és gondolatban, beszédben és tettben egyaránt.

Mértékletességre és józanságra, önmegtartóztatásra és fegyelemre nevelnek, hogy ne legyünk rabjai szenvedélyeinknek és indulatainknak, hanem szabad akaratunknak önálló urai, akik teljes odaadással szolgálják Istenüket. Művem megírásában is ez a magasztos cél lebegett szemem előtt: tudatos zsidókat nevelni vallási és erkölcsi, kegyes és szentséges életre!

Még fiatal koromban fogant meg bennem ez a terv, iskolai tanulmányaim befejezése után. Hivatalos vallástanári elfoglaltságom meggátolt eddig a keresztülvitelében. Ellenben szakadatlan kutatásaimban és tanulmányaimban soha nem tévesztettem el szemem elől a kitűzött célt. Megboldogult mestereim: Bloch Mózes és dr. Bacher Vilmos helyeselték a tervemet és buzdítottak a szent munka elvégzésére! Kedves jó barátom, dr. Löwinger Sámuel, a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet teológiai tanára kollégialis szeretettel és szolgálatkészséggel támogatott és segített a könyv kiadásában és sajtó alá rendezésében. Fogadja e helyen hálás köszönetemet buzgó fáradozásáért.

Hálatelt szívvel emelem fel szememet az Egek Urához, aki hosszú élettel áldott meg. Most áldozatul teszem le a hála oltárán, évtizedes munkásságomnak szerény művét.

Budapest, 1940. október 29. — 5701 Tisri 27.

Első rész.

Szertartásaink célja és jelentősége.

Szertartásainkról általában.

R. Szimlai megállapítja, hogy parancsolataink száma 248, tilalmainké pedig 365. (Ezek a polgári időszámításban az év napjainak, azok az emberi test tagjai számának felelnek meg (b. Mákkoth 23. b.).

Az írásmagyarázók sokat vitatkoztak azon: vajjon tényleg ez a hagyományon alapuló tanítás, az általánosan elfogadott vélemény? Avagy agádikus, a Tóra versével alátámasztott magyarázat csupán? A különbség a két felfogás között az, hogy lehet-e a hagyományosan megállapított 613-as számhoz hozzátenni, a rabbik által elrendelt későbbi vallásos törvényeket is, mint pl. a chanukkáról szóló parancsolatokat, a hállél és a megilla olvasásnak rendeleteit (l. Rámbám, Széfer hámicvoth I. r. Sores 1. és Náchmánidesz magyarázatát u. o.).

Ehhez hasonló agádikus magyarázatot találunk a szemléltető rojtokkal kapcsolatban (B. Menáchoth 43. b.). Tényleg ezt a 613-as számot vette alapul az egész vallásos irodalom. A háláchá azonban tovább fejlődött és haladt a korral. Minden újítást és toldalékot a Tóra ezen verséből vezettek le: **לֹא תסור מִן הַדָּבָר** אשר יִידוּ לָךְ יִמֵּן אוֹ שְׂמָאל (M. V. XVII. 11.). Az írott és szóbeli tannal nem zárult le a tradíció folyamata! (L. Sevuoth 39a. Sábbáth 23a. és Chullin 106a.).

Szertartásaink jelentőségein és okain való elmélkedés összes középkori vallásbölcseinket, Maimuni Mózesztől Nachmanideszig, élénken foglalkoztatta. A kérdés Maimuninak a »Széfer hámicvoth« című munkájával indult meg, amelyet Ábrahám ibn Dávid tudományosan magyarázott és fejtegetett és akivel később Nachmanidesz vitába szállt. Így keletkezett két kiváló iskola, amelynek egyike állandóan magyarázta és fejtegette szertartásaink jelentőségét, okát és célját; a másik ellenben elítélte, sőt hibának tartotta a parancsolatok okainak kutatását. Az utóbbi iskola azért ellenzi a parancsolatok okainak kutatását, mert fölöslegesnek tartja, hiszen az erkölcsi törvény megokolásra nem szorul és a törvénytisztelet a legmagasztosabb erkölcsi cselekedet. Nemcsak egyetemes, hanem egyuttal önálló és autonóm is. A jót mindenkor önmagánál fogva kell gyakorolnunk! Míg az előbbi

iskola mellett szól az a tény, hogy mégis előbbvaló az, aki tudatosan teljesíti Isten parancsait, mert ismeri magasztos és fennkölt eszmei tartalmukat és szertartásaink jelentőségét, mint az, aki csak pusztán megszokásból, minden áhítat és elmélkedés nélkül cselekszik! (b. Szota 31a., Guttman »Máfteách Hátalmud« cikke). **אֱהֵבָה וִירָאָה** Az egyik fél attól, hogy mulasztást követ el, ha nem imádkozik minden nap és vétkezik, a másik pedig hivatást lát a vallás gyakorlásában, rajongó szeretettel csügg a nemes hagyományokon és örömet talál a hitéletben, gyönyörű szép szertartásaink választékosságában (b. Sabbath 130.). Ez minden tekintetben különb és előbbrevaló!

Három elv érvényesül a szertartások gyakorlásánál: az esztétikai, etikai és higiénikus elv. Az étkezési és levitikus tisztasági törvények higiénikus célt is szolgálnak. Józanságra, mértékletességre és fegyelemre nevelnek bennünket, sőt önmegtartóztatásra és lemondásra is szoktatnak. Ellenállóképessé teszik szervezetünket és hosszú életet biztosítanak számunkra. A mi bölcseink az esztétikai gondolatot költői módon úgy fejezik ki: **זֶה אֵלֵי וְאֵנֹכִי הִתְנַחֵה** (b. Szukka 11b.). »Ez az én Istenem, hadd magasztaljam, ékesítsd fel magadat előtte erényekkel és érdemekkel! Készíts magadnak szép, díszes lombátrát! Végy magadnak gyönyörű szép lulovot és szerezz magadnak megfelelő külsejű imaköpenyt!« Különösen az ünnepi csokor négy növényemének összeállításánál jön tekintetbe az esztétikai elv. A lulo v és a mirtusz levelei épek, üdék és zöldek legyenek! A tuskés törpe-pálma alkalmatlan a lengetésre, az eszrog kecses és karcsú legyen, mint a torony! Ne találjanak rajta semmi hibát, foltot! A négy növényemből összekötött ünnepi csokor valóban szép és kedves a megtekintésre és kellemes illatot áraszt. Együttal int és buzdít bennünket szoros összetartásra, szükséges összefogásra, az emberi társadalomnak együttműködésére és mindenek előtt a béke fenntartására!

Nagy fontossággal bír az erkölcsi eszme, az etikai elv. Bátran állíthatjuk, hogy minden szertartásban erkölcsi tanulság rejlik. (b. Szukka 41a.). **מִנָּה לָךְ דַּעֲבִידִין וְזֵכֶר לְמִקְדָּשׁ דָּאֵמַר קִרָּא צִיּוֹן הִיא דּוֹרֵשׁ אֵין לה** Honnan tudjuk azt, hogy vissza kell emlékeznünk a dicső múltakra, a szentély kultuszára? Mert írva van: »Ó Cion, nincs, aki törődik veled.« (Jer. 30. 7.) Ebből az következik, hogy állandóan érdeklődést kell tanúsítani a vallás iránt és megemlékezni róla. A jeruzsálemi templom elpusztulása, az oltár lerombolása és az áldozatkultusz megszüntetése után, szimbólikus, képletes cselekedetekkel felidézzük a régi nemzeti dicsőség emlékezetét. Azokat pótolva és helyükbe lépve, mint vallásunk fenntartó eszközei, biztosítják a zsidóság jövőjét.

Minden vallásos cselekedet az önmegszentelés eszköze. Azért

burkolódzunk be az imaköpenybe, hogy lelkünk elmélyedjen az ima áhítatába, hogy elszigeteljük magunkat ima közben a külvilágtól, a profán és szentségtelen dolgoktól. A tálisz egy kicsiny szentély, melynek oltáránál áldozunk a hitnek, a vallásos áhítatnak, a lelkeség kultuszának.

Szertartásaink megszentelik egész életünket. Onnan van az, hogy a micva megtétele előtti áldásnak hivatalos formája így hangzik: »Dicsérestessél Örökkévaló, a mi Istenünk, aki megszentelt az ő parancsolataival...« Szertartásaink nevelő eszközei az emberiségnek, jó, derék és igaz embereket nevelnek a hazának, a felekezetnek és az emberi társadalomnak, akiknek az egyetlen céljuk és minden törekvésük minél több jót tenni és gyakorolni a földön. Ezeknek dicséretét zengi a zsoltárköltő: »Az igaz jámbor virul, mint a pálma, nagyra nő, mint a libanoni cédrus! El vannak ültetve Isten házában, Istenünk csarnokaiban virulnak, még öreg korukban gyümölcsöt teremnek, üdék és frissek lesznek.« (92. Zsoltár 13—15. b. Baba Batra 80b.).

Az igaz jámbor gyümölcsöt hoz, izletes, zamatos és dús gyümölcsöt érlel tetteiben. Lelkének eszményi tartalma kifogyhatatlan. Agya mindig új terveket sző, új eszméket, új gondolatokat termel. Lankadatlan a szorgalma, ernyedetlen a buzgalma és töretlen a tettereje.

Az igaz jámbor, az ú. n. caddik egyeneslelkű, következetes és szilárd a jelleme! Hajthatatlan a vallásos meggyőződésében és a legnagyobb áldozatra kész az igazságért való küzdelemben! Az igaz jámbor sohasem kétszínű, cselszövésre nem adja magát, a rút önzés és az érdekhajhászás távol áll tőle. Nem ismer haragtartást és bosszúállást, hanem tud megbocsátani és szeretni. (»Hitében él az igaz ember.« Habakuk 2⁴.)

Háromféle csoportot különböztetünk meg a vallásos életben: vannak, akik jutalmat várnak a jótettért. Mások biztosítani akarják maguknak a tulvilági életet általa, megszerezni az örök üdvösséget. Aki azonban egészen odaadja magát az istenszolgálatnak, a hitbuzgók és igaz jámborok csoportjához tartozik, mert önzetlenül Isten nevében, önmagáért a jóért cselekszik. Kövessük Antigonosz, a szochóbeli mester bölcs tanítását: »Ne legyetek olyanok, mint a szolgák, akik munkabérért szolgálják az urukat, hanem legyetek olyanok, mint ama szolgák, akik urukat, jutalmat nem várva, szolgálják — és legyen rajtatok az Úrnak félelme.« Ne várjatok semmi jutalmat a jótettért, sem ezen a földön, sem a tulvilágon. (Pirké Aboth I. 3.). Magában a jótettben találjuk meg önönjutalmunkat.

A rablással szerzett pálma alkalmatlan a lengetésre, mert bűn árán jutottunk a vallásos cselekedethez. Ez pedig olyan nagy hiba, melyet jóvá tenni többé már nem lehet. Ez a szentség profanizálása, megcsúfolása és sárbarántása. Kegyeletsértő csele-

kedet, amely Isten nevének megszenteltetéséhez vezet. Az oltári áldozásnál különösen két dologra ügyeltek: a profanizálást szigorúan elítélték, sőt egyesek átokkal kívánták sújtani azt, aki vétett ellene.

Mikor Taddeus, római lakos megengedte hittestvéreinek, hogy a régiék módjára pészách előestéjén nyáron sült báránygödölyét egyenek, mint a jeruzsálemi szentélyben, ki akarták átkozni (b. Pészáchim 53., Menáchoth 103.). אלמלי תודום איש רומי אתה נזרני. Nagy súlyt vetettek Maleákhí próféta tanítására a hibás állatokra vonatkozólag: »Mutasd csak be helytartódnak, vajjon kedvelni fog-e téged, avagy tekintetbe vesz-e téged, mondja az Örökkévaló, a seregek ura (Maleákhí 1, 8.)« Ez az elv érvényesült minden vallási szertartás elvégzésénél. Az oltári áldozásnál követett szabályokat átruházták minden vallásos cselekedetre.

Mindegyik vallási parancsolatban testet ölt egy-egy erkölcsi eszme, mint pl. a szombat törvényében kifejezésre jut a világteremtésnek magasztos gondolata. A pészách megünneplésében testet ölt a szabadság eszméje. A sátoros ünnep emlékeztet az isteni gondviselésre, mely negyven éves pusztai vándorlás alatt virrasztott őseink felett. Szertartásaink történeti emlékeztetések. Naponta két ízben, reggel és este, a kriász semában emlékezünk az egyiptomi kivonulásra. Három történeti ünnepünk mindegyikéhez valamilyen történeti esemény fűződik: a pészáchhoz az egyiptomi kivonulás története, a sávuothhoz a tízparancsolat kinyilatkoztatása és a szukkothhoz a negyven éves pusztai vándorlás. Igen sok szertartás fűződik a jeruzsálemi szentély kultuszának emlékéhez, ú. m. a lulov lengetése, az ünnepi körmenetek, a fűzfavessző leütése hosána rábbákor, a hállél recitálása a három zárándokünnep alkalmával és az egész széder-este ceremóniája. Ezek a multból felidézett emlékek, eleven, elszakíthatatlan kötelékekkel fűznek bennünket a jelenben is, ősi hitünkhöz és biztosítják a zsidóság fennmaradását a jövőben.

Meg akarom ismertetni az olvasót néhány általános szabállyal, amelyek zsinagógai és magán hitéletünk szertartásainál, szokásainál és hagyományainál tekintetbe jönnek, mert ezek emelik erkölcsi értéküket. A Tóra parancsolatainak négyféle módon lehet eleget tenni és azokat teljesíteni. Először gondolatban és érzelemben. Ez kiváltképen az istenhitre vonatkozik. Másodszor cselekedetekkel, harmadszor erkölcsi élet által, mint pl. felebaráti szeretet, nagylelkűség, könyörület, jóság és kegyesség gyakorlása által. Negyedszer beszédben, élőszóval. Idetartozik a hálaadás, a bűnvallomás, a Tóra tanulása és tanítása és az igazság hirdetése.

A Misna azt tanítja: Isten érdemekhez akarta juttatni Izráelt,

azért adta neki a Tórát és minden parancsolatát. Ne csak a pap lépjen érdemekkel és erényekkel felékesítve és jótettekkel felvértezve Isten szentélyébe, hanem mindannyian, akik Isten papi birodalmához tartoznak. Valamennyien tagjai vagyunk a szent gyülekezetnek, egyenlő jogokkal és kötelességekkel. Mindenki közülünk igyekezzék minél több érdemet szerezni a földi pályán (b. Mákkoth 23a.). רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפניך הרבה להם תורה ומצות

Igen nagy súlyt vetett a hálácha az erkölcsi elem kidomborítására: (Ros Hasana 28a.). »Nem adattak nekünk a parancsolatok, hogy hasznot húzzunk belőlük, sem arra, hogy élvezetet nyújtsanak nekünk.« Rási két helyen foglalkozik a témával és kétféleképpen magyarázza (Ros Hasana 28a. és Szukka 31b.). Arra való, hogy fékezzék gonosz indulatainkat, — mint a járom ösztökéli az igavonó állatot, hogy le ne térjen az egyenes útról — ne legyünk rabjai szenvedélyünknek, hanem urai akaratainknak: avégből, hogy szabadakarátunkkal önállóan és függetlenül rendelkezünk.

Más helyen pedig azt tanítja Jicchák; arravalók, hogy egészen odaadhassuk magunkat az isteni szolgálatnak, mint az Úrnak hűséges katonái és szolgálói (b. Szukka 31b.).

Továbbá az a céljuk és rendeltetésük, hogy Isten teremtményeinek szívét nemesbítsék és eszményi tartalommal töltsék meg lelküket. (Levit. R. sct. 13.). לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות

Azt tanítják bölcseink: nem szabad egy cselekedettel egyszerre két parancsolatot teljesíteni. Képletesen szólva nem szabad kettőt egy csomóba kötni, 1. mert ez kisebbítésnek és lebecsülésnek tekintendő, 2. hogy legyen neki ideje az egyikkel foglalkozni, azért ne forduljon figyelme közben a másikhoz. (b. Beráchoth 49a., Peszáchim 102b., Szóta 8a., Móéd Katan 8b., Toszafoth lefi címszó alatt.).

Hasonló ehhez az a tétel, az egyik jótett nem teszi fölöslegessé a másikat, az egyik kötelesség teljesítése nem ment fel bennünket a másik kötelezettség alól, pl. az alamizsna nem old fel bennünket a beteglátogatás alól. Azonkívül nem szabad mellőzni, elhalasztani vagy elodázni a parancsolatok teljesítését, sőt a hitbuzgók igyekeztek minél előbb eleget tenni kötelmeiknek, hogy mindenkor híven teljesítsék kötelességüket Istenük, felekezetük és embertársaik iránt. אין מעבירין על המצות, אין מצות מבטלות זו את זו (B. Jóma 33. 58., Peszáchim 64., Megilla 6. és Menáchoth 64., Zeváchim 79.). Általános szabály még az, hogy ha valaki alkalmatlan dologgal végezte a szertartást, az nem gátolja a szertartás ujravégzésében, ha pedig közben ez az eszköz ismét alkalmassá vált, akkor eleget tehet vele kötelmeinek. (b. Chullin 87a., Szukka 33b., Aboda Zará 47a.) (b. Szukka 45b.). אין דחוי אצל מצות

R. Chiskijáhu és R. Jirmijáhu, R. Simon b. Jocháj nevében

azt tanították: tekintettel kell lennünk szertartásaink közben használt növényeknél természetes növésükre, a pálmát nem szabad megfordítani és így lengetni. Valamint a pusztai szentélynél a deszkák egyenesen, felfelé állottak a hajlék falában és így erősítették oda őket. Ez arra int bennünket, hogy a vallási szertartások lelki erőt és kitartást öntenek a csüggedt szívekbe, megóvják a lélek egyensúlyát és távol tartják tőle a meghasonlást és összeroppanást.

Mi a vallásos ember mindennapi kötelessége?

A reggeli istentiszteleten való megjelenés a templomban, vagy a magánájtatosságok elvégzése otthon, a munkaideje megkezdése előtt, a legfőbb kötelessége minden vallásos embernek. Az áhitat mélyítése céljából megszenteljük magunkat, szombat és ünnep kivételével, vallási jelvényeink: a tálisz és a tefilin, az imaköpeny és az imaszijak föl vételével. Következik a családi élet megszentelése a vallásos hagyományok és intézmények által. Minden zsidó család köteles kóser konyhát vezetni és az ételeket rituális módon elkészíteni. E célból az a törvényes hagyomány a zsidó családokban, hogy a húst a rabbiság felügyelete alatt álló mészárszékekben veszik meg és a baromfit a hitközségi metsző által vágatják le. Főzés előtt a húst fél óráig vízben kell áztatni, azután besózni és ebben az állapotban hagyni egy órán át, majd vízzel leöblíteni, hogy a vértől megtisztítsuk. Szombaton főzni nem szabad. Minden étkezés előtt kézmosás szükséges és az étkezés után elmondjuk az asztali áldást.

A Tóra tanulása és tanítása is vallási kötelességünk, amint írva van: »Tanítsátok azokra gyermekeiteket, beszélvén róluk, midőn ülsz a házában, midőn jársz az úton, midőn lefekszel és midőn felkelsz.« (M. V. XI. 19.)

Minden nap dicsérjük az Örökkévalót, aki megszentelt parancsolataival és megparancsolta nekünk, hogy foglalkozzunk a Tóra igéivel. Fohászkodunk Istenhez: »Tedd kellemessé, kérlek, hogy legyünk mi és sarjadékaink ivadéainknak ivadékai, mindnyájan a Te neved hirdetői és Tórának önmagáért való művelői. Dicsértéssel Te Örökkévaló, ki Tórára tanítja Izrael népét!« Ne muljék el egy nap, hogy ne gondoljunk az egyetlen élő igaz Istenre, hogy kétszer naponta, reggel és este hitet ne tegyünk és valljunk a semá Jiszróélben Istenünk egyedülvalósága mellett! Ne muljék el egy nap, hogy meg ne szenteljük magunkat vallási jelvényeink föl vételével! Ne muljék el egy nap tóratanítás és valamilyen jótett nélkül!

Családunk és embertársaink iránt — a Misna tanítása szerint — mindennap teljesítendő kötelességeink a következők: a szülők iránti tisztelet, a felebaráti szeretet gyakorlása, a vendégszeretet és a betegek látogatása, a halottak végtisztessége, a szegény hajadonok kiházásítása és mindenek előtt a békeszerzés ember és embertársa között.

Minden zsidó lakása meg van jelölve a mezuzá jelvénye által. Ez egy tokba zárt pergamenttekercs, amelyben meg van írva a mezuzáról szóló parancsnak két fejezete (M. V. VI. 9. és XI. 20.). Ez a vallási jelvény azt mutatja, hogy ebben a házban zsidó család lakik, amely a Tóra törvénye szerint él és igazodik.

Miután becsületesen elvégeztük mindennapi munkánkat és híven teljesítettük kötelességeinket Isten és ember iránt, befejezzük mindennapi hitéletünket az esteli istentisztelettel és a lefekvés előtti imádsággal.

Mindennapi kötelességeink tehát két csoportra oszlanak: 1. Olyanok, amelyek szabályozzák Istenünkhöz való viszonyunkat. 2. Azok, amikkel társadalmi kötelezettségeinknek tartozunk eleget tenni.

A vallásos élet jelvényei.

A tóra törvényei értelmében a reggeli ima alkalmával a tefilin jelvényt kötjük balkarunkra és homlokunkra. »Kösd azokat jelül a kezedre és legyenek homlokdíszül szemeid között.« Ez a törvény négy ízben némi szövegeltéréssel fordul elő a Tórában. (mp. M. II. 13, 9, 16, V. 6. 8. 11. f. 18v.). A tefilin egy fekete szíjra fűzött, kockaalakú, bőrből készült tok, amelyben egy pergamentlap van, rajta a Semá, az egyiptomi megváltásról emlékeztető és a tefilinről szóló négy tórai szakasznak kézírásos szövege. A kézre való tefilin, a תפלין של יד abban különbözik a fejre való tefilintől תפלין של ראש-tól, hogy az előbbiben egy hosszú pergamentlap van, amelyen rajta van a fentemlített négy fejezet, az utóbbi négy szakaszra van felosztva és mindegyikben külön-külön van elhelyezve a négy szakasz a következő sorrendben: 1. semá, שמע 2. vehojo im semauá והיה אם שמוע 3. kádés קדש 4. vehojo ki jeviáchu והיה כי יביאך. A tefilin sel jád tokja síma. A fejre való tefilin ismertető jele a sin „ש” betű. Ez az egyik istennévnek, a saddájnak שדי a kezdőbetűje, melyet az imaszíjak kötésével a kézfejen is képletesen kifejezésre juttatunk. A Tóra előírása szerint előbb a tefilin sel jádot, azután a fejrevalót tesszük fel. Jelentősége szempontjából fontos M. II. 13. 9. versének szövegezése: »Szolgáljanak jelül a kezedre

és legyenek emlékeztetésül szemeid között.» Mint az isteni szövetség jelei, emlékeztetnek bennünket a frigyre, melyet Isten kötött Ábrahámmal és ivadékaival (M. I. 15. f.).

Onnan van az, valahányszor kezünkfejére imaszíjat kötünk, idézzük Hósea próféta igéjét: »Eljegyezlek magamnak örökre, eljegyezlek magamnak igazság és jog által, szeretettel és irgalommal; eljegyezlek magamnak hűséggel, úgymond az Örökkévaló« (Hósea 2. 21.). A próféta összehasonlítja a házastársak frigyét Isten és Izráel viszonyával. Ezek eleven elszakíthatatlan kötelékekkel fűznek az istenhithez, a történeti multhoz és ősi hagyományainkhoz. Amikor pedig feltesszük a kézre- és a fejrevaló tefilint, akkor érzelmeinket és gondolatainkat Isten akarátának rendeljük alá. Mert nemcsak elménket és gondolatainkat kell Isten szolgálatába állítanunk, hanem minden munkánk és kezünk műve legyen az Úrnak szentelve. A vallásos jelvények önzetlenségre és áldozatoságra nevelnek bennünket és megszentelik egész életünket. Szombaton és ünnepnapokon fel vagyunk mentve a tefilin-parancsolat teljesítése alól, mert a szombat is az isteni szövetség jele!

A ruha szélein szemlélőrojtokat, a ciceszt kell viselnünk. (M. IV. 15, 31—34.). A Tóra e parancsát kétféle módon lehet teljesíteni: vagy egy kis táliszt, négyszögletű ruhát viselünk öltözetünk alatt, melynek négy végére kötjük a rojtokat, vagy az istentisztelet idején táliszba, imaköpenybe burkolózunk, amelyre rá vannak erősítve a rojtok. A kis tálisz fölvételekor על מצות ציצית mondunk, a tálisz felöltésekor pedig a formula így hangzik: להתעטף בציצית. A tálisz a szemléltetés célját szolgálja. Jelentősége e három szóban foglalható össze: וראיתם »Szemléljétek azokat, emlékezzetek róluk és teljesítsétek azokat.« Mert a szemlélet felébreszti a gondolatot, a gondolatot pedig a tett követi.

A ház jobboldali ajtófélfájára a mezuzá מזוזה jelvényt kell szögezni, melynek felirata שרי. Ebben egy kisalakú csőtokban egy pergamenttekercs van elhelyezve, rajta a semá és a vehojo im semóá szakaszok (MV. 6. és 11. f.). Mindkét fejezet magában foglalja a mezuzáról szóló tórai törvényt: »Írd azokat házad ajtófélfáidra és kapuidra.« Ez a jelvény szentséges és kegyes életmódra, a családi hajlék szentséges jellegének megóvására vezet. A misztikus vallásbölcselet, a kabbala talizmánnak tekinti. Sámson Ráfáel Hirsch magyarázata szerint: »A családapa lakását elhagyva, csókot vet a mezuzára annak jeléül, hogy Isten oltalmába ajánlja féltve szeretett családját. Amint pedig hazatér, hálátelt szívvel csókolja a mezuzát, annak örömére, hogy távolléte alatt megóvta a mindenható mindennemű bajtól és veszedelemtől.«

A vallásos kultusznak nemcsak a formák szépsége, hanem azok jelentősége és átélése adja meg az értékét.

Külön csoportot képeznek az étkezési törvények, amelyek eredetileg egészségi óvóintézkedések voltak. Később arra szolgáltak, hogy elkülönítsék a pogányokat az egyistenhívóktól. Az ő hatásuk alatt alakult át szent közösséggé Izráel gyülekezete a babiloni fogságban. Évezredes gyakorlásuk által ellenállóképessé tették a mi szervezetünket. Így a XIII. században, mikor Németországban pestis dühöngött, kútmérgezésrel vádolták a zsidókat. Ugyanis abból indultak ki, hogy a zsidók nem ittak a mérgezett kutak vizéből s azért elkerülte őket a fertőző veszedelem, az öldöklő pestis. Német polgártársaik ugyanis nem tudták azt, hogy az étkezési törvények pontos betartása évezredek óta józanságra és mértékletességre nevelte a zsidóságot és ezáltal a fertőző betegségekkel szemben immunissá, ellenállóképessé tette. Herbert Spencer, kiváló angol szociológus a »The education« c. művében azt állítja, hogy az angol faj étkezési rendszerének köszönheti karcsúságát, ruganyosságát, fiatalságát, munkabírását, élelmességét és hosszú élettartamát. Mert a táplálkozás nemcsak a testünkre, hanem a lelkünkre is kihatással van! Étkezési törvényeink biztosították a mi szellemi felsőbbbségünket. Az ő kiváló érdemük az, hogy a zsidóság a tanulás, a könyv népe lett! Találós az a hasonlat, amellyel legnagyobb bölcsészünk, Maimuni Mózes a »Tévelygők útmutatója«-nak bevezetésében jellemezte étkezési törvényeinket. Egy orvost egy ízben hívtak két betegéhez, akik tözsomszédságban, egy házban, egymás mellett laktak. Az orvos bement az első beteghez és tüzetes vizsgálat után azonnal felismerte, hogy a beteg számára nincs segítség, gyógyíthatatlan és menthetetlen. Azért megnyugtatólag így szólt hozzá: Örülj az életnek! Ehetsz, amit akarsz és ihatsz, amit akarsz, amit csak szemed-szájad kíván. Iparkodjál mindig jókedvű lenni, hogy hosszú életű légy a földön. A másik beteget azonban alaposan megkínózta szigorú diéta rendelése által, megtiltotta neki a dohányzást, a szeszes italok élvezetét, a húsevést és az éjszakai mulatozást. Az egyik beteg érdeklődött a másiknál, mit rendelt és mit mondott az orvos. Mikor megtudta, hogy neki mindent megengedett, éktelen haragra lobbant. A második orvosi látogatásnál keserves szemrehányással illette. Nem bírom a szigorú diétát, ilyen nélkülözések között nem érdemes tovább élni! Az orvos ezekkel a szavakkal csitította: Lám a te beteg szomszédod menthetetlen, nincsen számára segítség! Olyan orvosság nem található a természet egy kertjében sem, amellyel meg lehetne őt gyógyítani. Minek keseríteném el életének utolsó napjait?! Téged azonban meg lehet menteni az élet számára. Az élet pedig megérdemli a legnagyobb áldozatot!

A szertartások azelőtt misztériumok voltak csupán, melyekbe

csak papok voltak beavatva. Josephus Flavius, aki papi családból származott, azzal dicsekszik, hogy jártassággal bír a Tóra törvényeiben és be van avatva a vallás gyakorlatába. Erre utal Mózes III. könyvének elnevezése is, amely a »Tórat Kohanim« nevet viseli, amelyben az étkezési törvények, ünnepeink és szertartásaink vannak. Az erkölcsi szentség és a levitikus tisztasági törvények mind benne foglaltatnak. Későbbben történeti fejlődésen mennek keresztül, midőn Ezékiel próféta, a lánglelkű pap, a nép széles rétegeire kiterjesztette azokat. A prófétai gondolatot Ezra valósította meg. Ebben áll a zsidó reformáció. Valamennyien egyenrangú tagjai vagyunk a szent közösségnek.

Rabba tanítása azt hangoztatja, hogy a parancsolatokhoz áhitat nem szükséges (Rh. 28b.). *מֵעַתָּה אֵין צְרִיכוֹת כּוֹנֵה* Mert nem akarta kizárni a néptömegeket a vallás gyakorlatából. Ellenben Maimuni Mózes későbbi időben már követeli az áhitatot, mert akkor már közkinccsé váltak a vallási ismeretek. R. Juda Hálévi szerint a berochó arra való, hogy mélyítse az áhitatot (Rámbám Hilkhoh Sófár I. 7., Halakha 7.).

A táplálkozás, amellyel az ember az állathoz hasonló testi vágyát elégíti ki, istenszolgálati cselekvéssé válik, ha előtte és utána Istenre gondolunk (imádkozunk) és méltó formák között végezzük. Étkezés előtt kezet mosunk (benedictio: *עַל נְטִילַת יָדַיִם*), utána megszegjük a kenyeret (benedictio *הַמּוֹצֵא לֶחֶם*), étkezés után pedig hosszabb vagy rövidebb imát mondunk (*בְּרַכַּת הַנְּהַנֵּי, בְּרַכַּת הַמּוֹן*).

A Tóra különbséget tesz tiszta és tisztátlan (megengedett és tilos állatok) között. A főtilalmak a következők: Az emlős állatok közül azok tilosak, melyek nem kérődznek és nem hasított patájúak. A szárnyasok közül kb. 24 faj tilos, melyek többnyire a ragadozók csoportjához tartoznak. A halak közül azok tilosak, melyeknek nincsen pikkelyük és úszószármjuk. A kételtűek (pl. a békák), rovarok és férgek legtöbb neme tilos.

A megengedett (tiszt) állatok húsát is csak akkor szabad enni, ha az állatot az előírt módon (rituálisan) levágták és belső szerveit megvizsgálták (*בְּדִיקָה* és *שְׁחִיטָה*). Tilos tehát a széttépett és döglött állatok húsának (*טְרֵפָה* és *נבלה*) evése. Ma minden tiltott étel, vagy azzal (főzés vagy keverés útján) érintkezésbe jött tárgy (edény) neve is »tréfo«.

Szigorúan tilt a zsidó vallás bármily vértáplálékot. A vér eltávolítása céljából írja elő a hagyomány, hogy a húst főzés előtt alaposan sózzuk meg és egy óra múlva öblítsük le (*כִּשְׁרוֹת*).

Az étkezési tilalmakhoz tartozik végül a hús és a tej (vagy ezeket tartalmazó ételek) együttes élvezésének tilalma (*בִּישׁוֹר בַּחֲלָב*). E törvényt a hagyomány a Tóra parancsából vezeti le: »Ne főzd a gödölyét anyja tejében!« (M. II. 23, 19.).

Az étkezési törvények a pogányság korában nagyon célszerűeknek bizonyultak a zsidóságnak a pogányoktól való elszigetelésére. Az együttes lakmározás sokszor erősebb köteléket létesít az emberek között, mint a vérbeli vagy vallási összetartozás. A fehér asztalnál kötött barátság gyakran a vallási és családi kapocs meglazulására vezethet.

Izráel Tórája, melynek gyökere az istenhit és az erkölcs, tudja becsülni a szertartások értékét is, mint a tömeg és az ifjúság nevelésének eszközét. Nincs Istennek szüksége sátoros ünnepre, vízáldozásra, italáldozásra, pálmalengetésre és nincs szüksége a főpapnak drágaköves mellvértre és aranycsengettyűs, aranygránátos ruhára. De nincs vallásos nevelés szertartás nélkül. E nélkül elszárad a szív és minden profánná válik és anyagi valósággá, melynek értelme tisztelet- és címhajhászás! Értsük meg végre a szertartások nagy jelentőségét a hitéletünkben. Szertartások nélkül nem vált volna a Tóra az élet tanává nemzedékeken át számunkra, hanem csupán az elvont zsidó tan, az elmélet tárgya maradt volna, amely nem melegíti a szíveket és nem tüzei a lelkeket! (L. Dr. Klausner S. cikkét a Mult és Jövő 1940. decemberi számában.).

A vallás gyakorlata hivatást ad nekünk, hogy ne legyen céltalan és hiábavaló a mi életünk, beállít minket a nagy közösség szolgálatába. Magasztos történeti küldetéssel ruház fel bennünket. Mindaz, aki vallásos életet él, magasztos hivatást tölt be egész életén át.

Tévednek azok, akik a szertartásokat partikularizmusnak tekintik. Ellenkezőleg, eszmei tartalmuknál fogva univerzálisak, egyetemeseek. Az egész emberiség egyetemének javát, tökéletességét, boldogságát szolgálják és mozdítják elő.

A sechina glóriája nem nyilatkozik meg a bánatos lelkűeknek, sem a henyélőknek, sem a léha gondolkozásúaknak, hanem csak azokat szállja meg Isten szelleme, akik örömet találnak vallásuk gyakorlásában, akik szeretettel végzik a szertartásokat és akik önzetlenül, Isten nevében teljesítik a Tóra parancsolatait.

Említésre méltó Mendelssohn Mózes nyilatkozata a szertartásokról: 1. Valahányszor vallásos cselekedetet végeztem, valami parancsolatot teljesítettem, mindig kedvet találtam benne és örömmel telt meg a lelkem. 2. Szilárd meggyőződésem, hogy nem létezik más megfelelő külső forma, mely képes volna pótolni vallásunk ősi hagyományait, évezredes kultuszának gyakorlatát. 3. Ébren tartották bennem a zsidó öntudatot és lelki vigaszt nyújtva nekem, átmentették istenhitemet a sok megpróbáltatáson és szenvedéseken keresztül.

Mendelssohn, jóllehet, a józan ész imádás és szabad gondolat embere volt, mégis szeretettel gyakorolta a szertartásokat! Szertartásunk szentségén épül fel egész filozófiai rendszere, mely-

nek magva az: hogy vallásunk tilalmakból és parancsolatokból áll. Előírja: azt tedd, ezt meg ne tedd, de sohasem köti béklyóba a gondolkodást, az elmélkedést. Nem szegi a gondolat szárnyait dogmákhoz kötve! Neki a zsidóság nem kinyilatkoztatott religio, hanem kinyilatkoztatott törvények és történeti igazságok összessége. »Igaz, hogy részben már nem ismerjük hasznukat, de hol mondta a törvényhozó azt, hogy csak addig kötelezők, amíg ismerjük előnyeiket?! Melyik halandó merészelne tehát nekik határt szabni? Az emberi törvényeket az emberek idő és körülmények szerint változtathatják, ellenben az isteni törvények változtathatatlanok, mindaddig, míg meg nem győződünk róla, hogy Isten maga rendelte el megmásításukat.« Amit az isteni törvény parancsol, azt a nem kevésbbé isteni eredetű ész és értelem sem szüntethetik meg. Alkalmazkodjatok az ország szokásaihoz és rendjéhez, melyben laktok, de apáitok vallása mellett is tartsatok ki! Ki mondhatja magáról, behatoltam Isten szentélyébe, átláttam céljainak titokzatos rendeltetését és meg tudom határozni időtartamuk érvényességét? Sejthetek, de nem dönthetek. Nem cselekedhetem pusztá sejtelmek szerint! (A »Jeruzsálem« befejezése, lásd még dr. Kecskeméti Ármin, IMIT Évkönyv, 1929.)

Isten kívánta, hogy a Tórát nagygyá és dicsővé tegye, igaz tanai diadalának kedvéért (Ézs. 42. 41.). Azért adta nekünk magasztos és fenkölt parancsolatait és bölcs törvényeit.

Valamint a pusztában vándorló őseinket a tűzoszlop és felhőoszlop vezérelte el az ígért földjére, éppúgy fogunk mi eljutni az isteni parancsolat fényénél és a Tóra világosságánál, az élet útján haladva, a jobb, szebb és boldogabb jövőhöz!

Második rész.

**A nyolcnapos fiúgyermeknek Ábrahám
szövetségébe való felvétele.**

I. FEJEZET.

A circumcisió vallási törvényei.

»Ez az én szövetségem, melyet megőrizzetek, köztem és köztetek, te és magzatod utánad.« »Végezzék el a circumcisiót minden férfiszemélyen. Végezzék el a circumcisiót előbőrötök husán és legyen szövetség jeléül köztem és köztetek. Nyolcnapos korában végezzék el a circumcisiót minden férfiszemélyen.« (M. I. 17, 10—12.)

Az atya köteles nyolcnapos korában a fián circumcisiót elvégezni, vagy maga megteszi, vagy mással végezteti (b. Kiddusin 29. a.). A milo a nyolcadik napon történik, lehetőleg a délelőtti órákban. Ha a templomban végzik, akkor a reggeli istentisztelet után, a záróima, olénu előtt. Bár a napnak későbbi órái is nyolcadik napnak számítanak, mégse halasszuk az aktust, mert az estébe hajló órák már nem nevezhetők nyolcadik napnak. Beteg gyermek circumcisióját elhalasztjuk. Csak az idejében, a nyolcadik napon végzett circumcisió miatt függeszthető fel a szombati és az ünnepnap munkaszünet tilalma! A császármetszés segítségével eltávolított gyermek circumcisióját is hétköznapi tartjuk. Vérzékeny családnál követendő eljárásról kioktat. (Jore Dea 263. §. 2—3. cikk). Ha két izben előfordult haláleset elvérzés következtében, akkor a harmadik újszülöttnél elmarad a circumcisió. R. Simon ben Gámliél és R. Jüda között folyik a vita. R. Simon ben Gámliél azt vallja: ha valamely apának három fia halt meg a körülmetélésből kifolyólag, ezentul fel van mentve a parancsolat teljesítése alól. R. Jüda szerint, ha két izben már előfordult haláleset elvérzés miatt, akkor már jár felmentés. (L. b. Jebámot 64. b. Tur. Jóra Dea 263. §. Beth Joszef magyarázatát, Misne Tóra Hilchot Milo.)

Ha egy gyermek — נולד מהור —, elegendő egy csepp דם ברית Ha nem állapítható meg pontosan, hogy a gyermek péntek este, a szombat beköszöntése előtt, vagy azután született-e, akkor a kilencedik napon történik a circumcisió. Ha a kilencedik nap ünnep, akkor a tizedik napon, esetleg a tizenegyedik napon végezzük a szertartást (Jóra Dea 262. §. 4. 5. 6.). Betegség esetén,

vagy másnemű akadály közbejött miatt elhalasztott circumcisiót nem szabad szombaton végezni (b. Sabbat 132.a.). A beteg gyermeknél egészsége helyreállításától számlálunk hét napot és csak azután történik a circumcisió (b. Jebámot 71.a.). Abban az esetben, ha az atya elmulasztotta a circumcisiót, akkor a hitközségben működő rabbikollégium kötelessége figyelmeztetni az apát a parancsolat teljesítésére. Ha mind a két közeg elmulasztotta ezt, akkor az egyén köteles végrehajtani a Tóra parancsát. Az egyén felelőssége nagyobb, mint az atyáé vagy a bét diné. Azok csak elmulasztották a parancs teljesítését: »Nyolcnapos korában metéltessék körül nálatok minden férfiszemély« (M. I. 17, 12.). Ellenben az egyén minden nap felelős a vétkes mulasztásért, hogy nincs rajta az isteni szövetség jele (b. Kiddusin 29.a. Misne Tóra Hilchot milo I. f.).

A circumcisió szertartása két aktusból áll:

- a) Előkészületekből.
- b) 1. Eltávolítja a mohel a fitymát (chituch).
 2. A fityma megmaradt részét beszakítja (peria).
 3. A vérző seb kiszívása (mecico).
 4. Befejezi a szertartást a vérzés elállításával és a seb bekötözésével.

A szertartás alatt kapja az újszülött a bibliai szent nevet, melyet a vallási életben használ és amely a hitéhez okvetlenül szükséges. Csak a circumcisió elvégzése után jegyzi be a rabbi a fiú nevét a hitközségi anyakönyvbe. A szertartáson résztvevő vendégek égő gyertyákkal körülveszik Élijáhu trónszékét, annak jeléül, hogy mi, zsidók, az isteni parancs fényénél és a Tóra világosságánál haladunk az élet útján, amelyen majd az újszülött is édes szüleinek nyomdokába lépve, járni fog. A circumcisió után a családapa vallási lakomán vendégeli meg a megjelenteket. (Pirké Di R. Eliezer 29.f.)

Illés próféta szerepe az aktusnál.

A párnázott szék, amelyen a szándok ül és ölében tartja a kisedet, a **כסא של אליהו** nevet viseli. Ez Illés trónszéke.

Mikor bevezetjük újszülött fiainkat nyolcnapos korukban Ábrahám szövetségébe s végrehajtjuk rajtuk a circumcisiót, akkor az összes ősök közül Illést hívjuk segítségül, hogy álljon mellénk és gondviselésében virrasszon a kised fölött, vegye oltalmába és mentse meg őt mindennemű veszedelemtől. »Ez a karosszék Illésnek van szentelve, emlékezete legyen áldott.« Az isteni parancs végrehajtója az ünnepi pillanatban az ő szelleméhez fohászkodik:

»Illés, az isteni szövetség küldöttje, állj a jobbom mellé és támogass engem!«

Évezredek óta száll az ige szájról-szájra, hogy Illés próféta az örökös éjjelén bejárja az egész világot, minden jámbor zsidó házába betér, az ő szelleme békességet, áldást és boldogságot árasztva minden zsidó családra, mint Izráel népének védőszentje. Csak természetes, hogy ott a helye, midőn jelentkezik a gyermekáldás a zsidó családban, amely a legnagyobb boldogságot jelenti a család számára. (L. 128. zs. IMIT évk. 1933. cikkem Elia prófétáról.).

A legenda mesés szövése csodálatos módon azonosítja Illés próféta dicső alakját Pinchással, aki Áron főpap fiának, Eleázárnak volt a gyermeke (M. IV. 25, 11.). Pinchász buzgólkodott Izráelért, midőn hőstétével elhárította Isten haragját népéről. Ennek érdeméül és jutalmául Isten megkötötte a béke szövetségét vele és ivadékaival, örök időkre. Illés is buzgólkodott Isten népéért, midőn dicsőítette és megszentelte Isten nevét a Karmel-hegyen (Kir. I. 19, 14.).

A gyermekáldás, ez a **ברית שלום**, a zsidóság jövőjének lényege és tartalma, melyet Isten ígért a buzgólkodó, a nevét megszentelő és dicsőítő papnak, Izráel jövője számára (b. Baba Mecia 114. b. Rási magyarázata).

Ez az összefüggés a **ברית שלום** és a **ברית מילה** között, a hitéért buzgólkodó Pinchász és Izráel népének védőszentje, Illés próféta között!

Illés próféta áldásos működését továbbá abban látom, hogy a lánglelkű mester nagy és csodálatos hatást gyakorolt a korabeli ifjúságra. A mester és tanítványai hatásának köszönhető a prófétai iskola alakulása a lelkes ifjak harcias csapatából, akik ép oly áldozatossággal és lelkes odaadással küzdöttek a zsidóságért, mint mesterük. A próféta annyira összenőtt a nép képzeletében az ifjúsággal, hogy elválaszthatatlanok egymástól és a bölcsőtől fogva végig kíséri a zsidó gyermeket egész életén át, vigyáz a jövő zálogára. Innen van az, hogy a szertartás liturgiája át meg át van szöve a próféta nevével és szerepével.

A mohel idézi Zs. 65, 5., utána következik M. IV. 25, 11. szövegének egész versét, amely arra az agádikus magyarázatra céloz, hogy Pinchász és Illés egy és ugyanaz a személy. A mohel erre rámutat: »Ez Illés próféta széke, legyen áldott!«

A circumcisió szertartás liturgiai része.

A móhel által használt áldás formulája: **על המילה**... Az újszülött atyja mondja: **להניסו בבריתו של אברהם אניני** A szövegnek az a célja, hogy az apa ezekkel a szavakkal igazolja, hogy a circumcisió nem megcsonkítás, mint a pogány népeknél és nem higiénia, hanem kizárólag Isten parancsára történik! Az aktusnál jelenlévők azt kívánják a kisdédnek:

נשם שנננס לברית כן יננס לתורה לחופה ולמעשים טובים

»Valamint sikerült bevezetni a kisdedet a szent szövetségbe, úgy sikerüljön az újszülöttet vallásos életre, Tórára és jócselekedetekre, szerencsés és boldog házasságra nevelni!«

A proselita körülmetélésénél következőképen hangzik a formula: **אשר קדש** A serleg fölötti áldásnak a szövege: **למיל את הגרים** **ידיד מבטן וחוק בשארו שם**.

Rási magyarázata szerint, az Isten kegyeltje Izsák törzsatyánkra vonatkozik. Az áldásmondat — **נורת הברית** — formulával végződik. Az utolsó ima szövegének keretében történik a héber névadás (P. b. 23, 25.). Buzgón imádkozunk: Örüljön atyád és vigadjon szülőanyád. Ezenkívül Ezékiel 16, 6. versével célzást teszünk a zsidó sorsra, a sok áldozatra, szenvedésre és megpróbáltatásra, amelyeken átmegy a zsidó ember az élet küzdelmében. (A különféle alkalmaknál használt szövegeltéréseket hasonlítsd össze Lewin Jakab könyvében, Krakau, 1892. 43. §.)

A Talmud bölcsei a következő érvekkel támasztják alá a circumcisió nagy fontosságát és kiváló jelentőségét: 1. Azt, aki elmulasztja Isten ez égi parancsának teljesítését, a Tóra a **נרת** büntetéssel, kiirtással sújtja. 2. Közismert tény, hogy a Tóra tizenhárom ízben figyelmezteti a hívőt az isteni szövetség fontosságára (M. I. 17.), ezt még megerősíti Jer. 33, 29. versével. 3. Maga Ábrahám, aki a Tóra minden parancsát és tilalmát, mind a 613-at, híven és lelkiismeretesen megtartotta még a Szinai-hegyi kinyilatkoztatás előtt, csak akkor találtatott tökéletesnek, mikor végrehajtotta magán a circumcisiót. 4. Az a körülmény is bizonyítja kiváló vallási jelentőségét, hogy a nyolcnapos gyermek circumcisiója háttérbe szorítja a szombati munkaszünet szentségét, ha ezzel összeesik. 5. Mikor Mózes felesége, Cipóra, útban volt Egyiptom felé és gyermeke büntetésből halálveszedelemben forgozott, akkor haladéktalanul elvégezte rajta a circumcisiót és ezáltal megmentette fiát a haláltól. 6. Az isteni parancs teljesítése megóv az alvilág büntetésétől (l. b. Erubin 10.a. 84. Zs.-ra hivatkozva).

Erre utal a liturgiai szöveg: **7. צוה להציל ידידות שארי משהת**. Aki megszegi a frigyet, tanítják a szentéletű rabbik, jóllehet búvárkodik a szent tanban és jótettekkel is dicsekedhetik, mégsem részesül az örök üdvösségben, a tulvilági életben, a földöntúli gyönyörökben (Pirké Ábot 3.f. m. 11.). 8. A többi vallási jelvény, mint pl. az imaszíjjak és a szemlélő-rojtok, csak addig ékesítenek, amíg viseljük őket, ellenben a szentfrigy, az isteni szövetség állandóan testünkön van, mint az isteni szövetség látható jele. Ez történeti hivatásunk, prófétai küldetésünk és papi néppé való avatásunk örökké tartó jelvénye, amely megkülönböztet bennünket a pogány népektől, mint az étkezési törvények és a szombat szentsége. A circumcisió törvénye minden tekintetben vallási alapon áll!

II. FEJEZET.

A circumcisió etikai jelentősége.

Az isteni szövetségnek és a papi birodalomhoz való tartozásunknak a jele, emlékeztet bennünket a Szinai-hegyi kinyilatkoztatásra, midőn Isten Izráelt a maga szentséges papi népévé avatta.

Elszigetelte a zsidóságot a pogány népektől, hogy megóvja a nép szentséges jellegét és ne házasodjanak össze idegenekkel. Az ember tökéletességét mozdítja elő, mint a fa- és állatfajok nemesítése és ez által megalapozza az emberiség boldogságát a földön.

Turnusz Rufusz, palesztinai helytartó, R. Akibával vitatkozván, egyszer ezt a kérdést intézte a mesterhez: »Mondd meg nekem, mi szebb és tökéletesebb, Isten alkotása-e vagy az ember kezének műve.« Turnusz Rufusz erre utalt az ég és föld remek alkotására és így kiáltott fel: »Képes-e az emberi elme ilyet létrehozni?!« R. Akiba: »Kérlek, ne hozz fel emberfeletti, földöntúli dolgokat, melyeket mi emberek véges elménkkel nem tudunk felfogni!« »Akkor magyarázd meg nekem: miért metéltetek körül fiaitokat nyolcnapos korukban!« R. Akiba hozott egy kéve kalászt és egy frissen sütött búzakenyeret és odatette azokat a kormányzó elé. Turnusz Rufusz kénytelen volt elismerni, hogy R. Akibának van igaza. Tényleg a búzakenyér értékesebb és tökéletesebb, mint a kéveköteg. »Nos, miért nem születik tehát Isten rendeltére körülmételt állapotban minden fiúgyermek?« Erre Akiba kijelentette: »Isten azért adta a Tóra parancsolatait, hogy általuk nemesítse és tökéletesítse az emberiséget. (Tánochuma százriá 57.)

A circumcisió végül a tiszta és szentséges családi élet megóvásának eszköze! Midőn Ábrahám elküldte házának öreg szolgáját, Eliezert, hogy feleséget válasszon kisebbik urának, így szólott hozzá: »Tedd, kérlek, kezedet csipőm alá« (M. I. 24, 2.). Heine, a költő gúnyolódik a patriarchán, amiért megeskette a circumcisióra. Rási magyarázatában ezt komolyan megokolja: »Törzsatyánk céltudatosan cselekedett.« Ugyanis ősi hagyomány szerint

valami drágaságot, ereklyét tartva a kézben, esküdtek. Ábrahám-nak az isteni szövetség jele volt a legbecsesebb, mert ez volt az első isteni parancs, melyet örömmel és szeretettel teljesített, de egyuttal szenvedése és fájdalma árán jutott hozzá, ez emelte értékét előtte. A hagyomány és a hitrege szerint Ábrahám a hit oltárán feláldozta vérét, hogy engesztelésül szolgáljon ivadéknak, a késői utókor számára. Ugyanis ez az eset éppen az engesztelési böjtnapon, jom-kippurkor történt (Pirké di R. Eliezer 29.f.). A törzsátya tíz próbatétele között a circumcisió volt a nyolcadik. Nagyon eredeti az agáda felfogása, összefüggésbe hozva a circumcisiót a tizedik próbatétellel: midőn Ábrahámnak egyetlen fiát, Izsákot, Istennek készül feláldozni.

Tudvalévő dolog, hogy az ókori népek abban látták az istenszolgálat legmagasabb fokát, ha a hívő feláldozta gyermekét a hit oltárán. Ábrahám a circumcisió után még mindig félt és aggódott, hátha még mindig nem tett eleget a vallási kötelmeinek. Ez a pszichológiai oka az »ákédá« jelenetének (M. I. 22. L. Sziluk, a Rh. második napjára való piut darabot, Wolf Heidenheim Machzor magyarázatában.). Ugyanaz a felfogása a névtelen szerzőnek a circumcisió etikai céljáról, — azt jelenti, hogy néhány csepp vért áldozunk a hit oltárán. Ezáltal Isten jegyesévé válik az igazhitű zsidó, testén van a szövetség látható jele. (L. Higgájon is jehudi. Lublin, 1909.).

Bölcsészeink bizonyítják a circumcisió etikai célját és jelentőségét. Alexandriai Philo, azonfelül, hogy a kinyilatkoztatott tanra vezeti vissza eredetét, a circumcisió értéke és hasznos volta mellett még négy érvet hoz fel: 1. Megóv a nemi bajoktól. 2. A testi tisztaság által alkalmassá teszi a zsidót papi hivatása betöltésére. 3. A circumcizált penis ugyanazt a szerepet játsza az élet fenntartásában, mint a szív az emberi test szervezetében. 4. A circumcisió szükségességét különösen azzal okolja meg, hogy a forma arra van hivatva, hogy megóvja a lényegét, mint a dióhéj a magot. A szertartás külső formájában testet ölt az eszme. (Philo de circumcissione op. II. 210. ed. Mangey.)

Majmuni szerint egyrészt a nemi vágy csökkentésére szolgál, másrészt, hogy elszigetelje az egyistenhívőket a pogány népektől (More Nevuchim III. k. 49.f.). B. H. Auerbach következőképpen nyilatkozik a circumcisió fontosságáról és céljáról: »A körülmetélés magában, mint állandó és maradandó, látható és el nem titkolható jelvénye, az isteni szövetségnek tekintendő, amely a Tóra szent örökségét jelképezi Izráel történeti hivatásával együtt. Kifejezi azt a magasztos és fennkölt gondolatot, hogy mi vagyunk az Isten szolgálói, az istenhit eszméinek hordozói és a tízparancsolat végrehajtó közegei. Ez a gondolat jelenti az isteni szövetséget (M. II. 19, 5.) és a circumcisió kizárólag ennek a ,frigynek' örök jele.

A circumcisio nemcsak a testnek az isteni szolgálatra való felszentelése, nem pusztá jelképe a szív előbőre körülmetélésének (M. V. 10, 16.), nem csupán lelki és testi tisztaságot jelent, nemcsak védőbástya akar lenni a szenvedély tűzhelyén (68 Zs. ואף מוררים לשכון יה אלהים Chászám Szófer responsumai), nem pusztán emlékeztetni akar bennünket arra, hogy ne adjuk át magunkat az állatiasság vágyának, ami bennünk lakozik, hogy el ne tévesszük szemünk előtt a világ célját és az ember magasabb rendeltetését a földön, hanem utalás főleg az isteni ígéretekre, a zsidóság szentséges papi hivatására, tehát egész jövőendő történeti küldetésére. A circumcisió az isteni szövetség jele, emléke és pecsétje, amely igazolja a zsidó közösség összetartozását, szeretetben, testvériségben, egyetértésben való egybeforrását. (L. Berit Ávrohom, Frankfurt a. M., 1880. 108. lap és A. Glassberg: Die Beschneidung. Berlin, 1896. 93—4. l. jegyzet.)

III. FEJEZET.

A circumcisió kérdése orvosi és természettudományi megvilágításban.

A nemzsidó népeknél a körülmetélés célja különböző szerzők szerint a következő: 1. Higiénia. A hamitáknál és semitáknál a fityma nagyon vastag, gyakori a phimosis és paraphimosis. (L. a megfelelő fejezetet dr. Grünwald Ernő főorvos könyvében: A körülmetélés története és orvosi vonatkozásai. Kolozsvár, 1936.) Ezen betegségek radikális megoldása és megelőzése a circumcisió. A fitymazsák tisztántartása a forró égöv alatt, ahol víz amúgy sem áll rendelkezésre, rendkívül nehéz. Ezért gyakori a fitymagyulladás (balanitis). Az észkimók a nagy hideg miatt hetekig nem vetik le a ruhájukat, víz szintén kevés akad, tehát ők is a víz és a kellő tisztántartási lehetőség hiánya miatt elvégzik gyermekeiken a körülmetélést. Az ókorban is pusztított már a vérbaj. Valószínű, hogy az elsődleges vérbajos fekély nagyrészen a fitymán jelentkezett és ez is a fityma eltávolítására indíthatta az ókori népeket. 2. A circumcisió a castratio maradványa lenne. A praehisztorikus időkben és az ókori szokások szerint az isteneknek ilyen áldozatot is mutattak be. 3. Stigmatisatio, a démonok elleni védelem, tehát egy talizmán, vagy amulett hordásával volna egyenlő. 4. A törzshöz és a néphez való tartozás jeléül szolgálna, helyettesítve a tetoválást. 5. Bátorsági próba a négereknél és egyes mohamedán népfajoknál. Náluk 5—12 éves fiúkon, egyszerre többen végzik. Azt a fiút, ki műtét közben sír, gyávának tartják és megvetik. 6. Erotikus cél. Circumcisáltaknál a penis érzékenysége erősen csökken, ezért náluk, dr. Riva konstantinápolyi orvos megfigyelése szerint, a coitus tovább tart. Philo szerint a circumcisált népek jobban szaporodnak, mert a fitymaszűkület és a hosszú fityma a fogamzást akadályozhatják. 7. A pszichoanalitikusok szerint a primitív népek által, főleg a pubertás korában végzett körülmetélés a nemi vágyakat erősen csökkenti és az incestum ellen hathatós óvóintézkedés volna. A modern orvosi tudomány az onánia és pollutio profilaktikus ellenszerét látja a circumcisióban.

A circumcisió esetleges komplikációi.

A fellépő komplikációkat csoportokba oszthatjuk: 1. A hibás műtéti technika következményei. 2. Elvérzés. 3. Fertőzések. 4. Mérgezések. Tanácsom azért az, hogy a móhel a modern hygénia és az antisepsis törvényeit pontosan és lelkiismeretesen tartsa meg.

A circumcisió után fellépő fertőzések közül a tuberkulózis, lueses és diftériás fertőzés forrása a móhel szája, míg az orbánc és merevgörccs (tetanus) kórokozó csíráit a gyermek környezete vagy a műtétnél használt nem steril géz, kötszer, kés vagy utólagos beszennyezés juttatja a sebbe. Azért újabb időben a vér-szívás (mecica) elmarad. (L. Jád Eleázár 55. responsumát, melyben Chászám Szóferre hivatkozik, ed. Wien, 1870.).

Összefoglalva: circumcisáltaknál a nemi érzékenység csökken, a penis tisztábban tartható, a szifiliszes megbetegedések száma redukálódik, a penis és a nyelvrák nagyon ritka, phimosis és paraphimosis nem léphet fel.

Mindezek remélhetőleg eléggé meggyőznek mindenkit a körülmetélés nagy hasznáról és a zsidó vallás rituális módon gyakorolt műtétének teljesen ártalmatlan voltáról. (L. dr. Grünwald Ernő könyvének befejező részét, 18. l.).

Dr. György Ármin orvos: A circumcisió kérdése természet-tudományi megvilágításban c. könyvében összehasonlítja Semmelweis és Jenner professzorok tudományos felfedezéseit a circumcisió hatásával és nagy jótéteményével. Az egyik a gyermekágyas asszonyoknál gyakran fellépő, halálosan végződő lázt szüntette meg, a másik a himlőoltás szérumát találta fel. Valamennyien az emberiség jóltevői és a tudomány geniális előmozdítói voltak. A természettudományból felhozott érvekkel száll vitába a gáncskodókkal, mondván: Láttam anyát, ki rimánkodik, bárcsak lánya lenne, hogy ne kelljen circumcisálni. Ezt egy anya így érzi, fáj neki a gyermek fájdalma. A saját testi fájdalmával nem törődik, csak gyermeke ne szenvedjen. Pedig milyen naiv! Melyik anya nem adta férjhez leányát, mert sajnálja a bekövetkező fájdalmaktól? A deflorációt csodálatos módon nem tekintik művi beavatkozásnak, pedig az is egy hámduplikaturának többszörös beszakítása. Mi a circumcisió? Ugyancsak egy hámduplikatora bemetszése. A cél mindkettőnél ugyanaz: szabaddá tenni a nemző utakat. A fiú azt még tudattalan állapotban szenvedni el. Mekkora fölényben van fájdalom dolgában a nő felett. Hát még a szülés?! Az aztán igazán a sérülések és életveszedelmek sorozata! Hát inkább legyen leánya egy anyának, mint fia, mert fáj a circumcisió? Aki igazságos érzésű, lehetetlen, hogy ne gondoljon arra,

hogy itt valamilyen kiegyenlítésről van szó. Miért csak a nő szenved fizikai fájdalmat? Már a normális fiziológiai lányságot is időnként egy-egy betegesnek mondható időszak látogatja. Az aszsonnyá válás durva fizikai fájdalom, az anyává levés a test verejtékes kínlódása. Hát nagy dolog akkor ehhez képest a nyolcnapos, öntudatlan fiúgyermek bőrének síma, éles eszközzel történő gyors bemetszése? Nincs itt valami célzás arra, hogy a szenvedések számláján talán tulságosan kevésbé lennének megterhelve mi férfiak a circumcisió nélkül? (L. a szerzőnek idézett művét, 28—29. l.).

E megszívlelendő és tanulságos sorok álljanak itt az orvosi tudományos kutatások és fejtegetések befejezéséül:

Elismervén azt a történeti tényt, hogy ha létezik valami, ami hozzájárult a zsidóság összetartásához és fájának többbezeréves fennmaradásához, akkor az kétségtelenül a körülmetélés ősi intézménye és hagyománya. Ámde minek az újszülött kisdédet, aki már nyolcnapos korában vérével pecsételi meg Ábrahám szövetségébe való felvételét, könnyen elkerülhető veszélynek kitenni? Épen ideje volna, hogy minden móhel rituális tudásán kívül, illetékes szakemberek előtt tanuságot tegyen arról, hogy ismeri a sebészetnek és kötözésnek alapszabályait, hogy ért a műszerek tisztántartásához, kezének és a sebnek fertőtlenítéséhez, hogy tisztában van a vérzés elállításának és a sebkezelésnek kérdésével! A zsidó közérdek parancsolóan követeli, hogy illetéktelen és tudatlan egyének ne avatkozzanak utódaink egészségébe és életébe! (L. dr. A. Kohlberg és dr. Ludwig Loewe bevezetését A. Glassberg könyvében: *Die Beschneidung*. Berlin, 1896. 4. l.)

IV. FEJEZET.

A circumcisió történeti és néprajzi (etnológiai) vonatkozásai.

Dr. H. Ploss (Leipzig, 1885. *Geschichtliches und Ethnologisches über Knabenbeschneidung*) fejtegeti: A körülmételés azt a célt szolgálja az ókori népeknél, hogy előmozdítsa és fokozza a faj szaporodását, tehát a fajfenntartás fontos eszközének mondható. Hivatkozik a Biblia elbeszélésére, hogy Ábrahámnak csak a circumcisió után született Sárától fia, Izsák. Idézi dr. G. A. Vilken néprajzkutatónak nézetét. Vilken kimutatta, hogy sok indiai nép-nél a körülmételést az ifjúnál rendszeren a pubertás beállta előtt hajtották végre, ezáltal akarták teljesen éretté és normálissá tenni a nemi életre. A szerző vitatkozik Andréével, aki nem cáfolja meg, hogy egyes népeknél, mint oltári véráldozat szerepelt és elismeri, hogy nagyrészt a tisztasági szempontok voltak a mérvadók és a döntő okok. Van Antieurieth és Trusen híres orvosprofesszorok kutatásainak eredményei is bizonyítják, hogy a legtöbb nép-nél a nemi funkciók előmozdítása volt a circumcisió célja.

Érdekes vita folyik a Misnában R. Jismáél és R. Eleázár b. Ázárja között, amely világosságot vet a circumcisió néprajzi jelentőségére. R. Jismáél véleménye szerint a circumcisió dísz és kivételes kitüntetés.

R. Eleázár b. Ázárja testi fogyatéknak tekinti, melyet jóvátenni lehet és kell is. (Nedárim III. f. m. 11. Majmuni More Nevuchim 49. f.).

A legérdekesebb, hogy megfigyelték: különféle népek, különféle utakon, más-más országokban egyazon szokáshoz, gondolat-hoz és eszméhez jutottak el. Erről Peschel így nyilatkozik: vagy elsajátították egymástól a szétszóródás előtt, midőn valamennyien egy területen, egy országban laktak, vagy pedig csak azután fejlődtek és alakultak ki, miután az egész földön elterjedtek. Dr. H. Ploss könyvének befejezésében elmélkedik erről a kérdésről és idézi Peschel véleményét. Az ókori írók közül Herodotos, Diodorus Siculus, Strabo és Hipocrates említik, hogy az egyiptomiaknál is elterjedt a circumcisió szokása. Herodotos (I. c. 37.) írja: egyes

népek a nemző szerveket úgy hagyják, ahogy vannak, de az egyiptomiak körülmetélik azokat (II. c. 30.). Psametich király uralkodása alatt 270.000 egyiptomi harcos, akik mint határőrök Elephantine szigetén teljesítettek katonai szolgálatot, végrehajtotta a circumcisiót. Ebből a történelem atyamestere azt a következtetést vonja le, hogy az egyiptomiaknál az előkelő uralkodóosztály volt körülmetélve, a nép alsó rétege, a páriák osztálya azonban nem. Az arabok Egyiptomban még most is gyakorolják. Ezt tapasztaltam 1928-ban Kairóban, ahol palesztinai zarándok- és tanulmányutam megszakításával tíz napot töltöttem. A Beskia-park előtti téren szemtanúja voltam a következő jelenetnek: egy nagyobb arab csoport ünnepélyes menetben kísért síppal, csörgődobbal egy kb. 18 éves legényt. Mikor érdeklődtem a családi menet oka iránt, megtudtam, hogy a fiatalember vőlegény, aki házasodni készül. Most tehát a paphoz megy, hogy végezze el rajta a circumcisió szertartását, közvetlenül a frigykötés előtt. Így kapott előttem új értelmet a Biblia nehéz szövege: (M. II. 4, 25—26.), amely azt jelenti: a körülmetélés vérenek árán szerzett vőlegény.

Sok nép Ázsiában, Aethiópiában, a mai Abessziniában követte az egyiptomi példát. (L. Herbelot cikkét Abessziniáról.). Ausztrália déli részén is élnek vele, mind a mai napig. Amikor Cortez Mexikóba érkezett, úgy adja hírül Garcia de Palacio utazó (1576), az ottani népeknél megtalálta a circumcisiót. Az őskeresztények is használták. Petrus nem akart egy asztalnál enni Pál apostol híveivel, mert nem voltak körülmetélve. Az őskeresztények egyik szektája, az ebioniták, gyakorolták a nikeai zsinatig (325). A mohamedánok az 5—6 éves fiúgyermeket, sőt az alsó néposztályoknál 12—14 éves korban vetik alá őket a körülmetélésnek. Marokkó, Afganisztán, valamint Perzsia lakosai is hódolnak e szokásnak. Arábiában még Mohamed fellépése előtt sok néptörzs gyakorolta már a circumcisiót. A Koránban nincs említés róla és nem teszi vallási kötelességgé a hívei számára és mégis el volt terjedve a mohamedánok között. Nem kellett részletezni, mert közismert hagyományként és népszokásként élt a nép lelkében, mint nálunk a tefillin, melyre a Tóra négy helyen is utal, de nem mondja meg sem az elkészítés módját, sem az eljárást, nem írja le külső formáját.

Nézzük, mit mondanak az ókori görög és római történetírók a circumcisióról. Az első Herodotos (484 a. r. i. sz. e.), aki elbeszéli, hogy Egyiptomban az előkelő osztály élt a circumcisióval, az alsóbbrendű nép nem gyakorolta. Tacitus Cornelius, aki az ókori zsidóellenes írókhoz tartozott, három dolog miatt ócsárolja a zsidóságot: 1. A zsidók egy szamarfejet őriznek a szentélyben, amelyet bálványkép imádnak és leborulnak előtte. 2. A Kréta szigetén lévő Ida-hegyről nevezik magukat Judei-nek. 3. A circumcisió által elcsúfítják magukat. (Th. Reinach-Textes grecs et

latins relatifs sur judaisme.). Horatius Flaccus római költő Julius Caesar halála után egyik szatirájában (Sat. 1. 5. 100.) elbeszéli, hogy látott egy kisvárosban egy oltárt, amelyen áldoztak és azt mondták neki, hogy az áldozat csoda útján emésztetik meg és elnevezték: Credat hoc Judeus Apella. Úgy értendő: »hisz' a körülmetélt zsidó.« Lehet, hogy Apella férfinév, mások szerint pelle: előbőr nélküli. Alexandriai Philo dísznek és kivételes kitüntetésnek nevezi, mint az isteni szövetség örök jelét. (De circumcisione op. II. 210. ed. Mangey.) Josephus Flavius idézi a Biblia szövegét, mondván: Jismáél 13 éves korában, Izsák pedig nyolcnapos korában metéltetett körül. Együttal megemlíti, hogy Hyrkán János makkabeusi király (129 ante), amint meghódította Idumeát, kényszerítette lakóseit, hogy circumcizáljanak. Ezt az eljárást kifogásolta és maga nem engedte meg két arab embernek erőszakos körülmetélését. (Fl. Josephus ed. Bekker Lips. 1855. Vita 23.). A zsidó filozófus és történetíró teokratikus alapon áll és abból indul ki, hogy már a teokratikus uralom alatt, mióta a zsidó nép történelmi tudatra ébredt, mindig gyakorolta a circumcisiót. Amellett szól az a tény, hogy a Biblia nem tartotta szükségesnek részletezni a circumcisió eljárását, csak egyszerűen leszögezi a parancsot: Minden férfiszemély metéltessék körül nálatok (M. I. 17. 14.). Ebből világosan kitűnik, hogy mint ősi hagyomány és intézmény, közismeretes volt a zsidó nép előtt. Hogyan és mi módon kell a szertartást elvégezni? Az élő hagyományként apáról fiúra szállt, mint a tefillin vallási jelvénye. De ősrégi volta mellett bizonyít az a történelmi tény, hogy a circumcisió törvénye vita tárgyát nem képezte a vallási pártok és szekták között. Cádukkeusok, farizeusok és esszeusok, samaritánusok és karaiták egyaránt megtartották. Anan b. Dávid, a karaita felekezet alapítója, még megszigorította azzal, hogy egyáltalán nem engedte meg a körülmetélést. (Geschichte des Karäerthums v. Dr. Fürst I. k. 15. i. j. 51.). Egyedül Chiwi Albalki, karaita író támadta meg a circumcisiót és kritikai bonckés alá vette. Vele Szádja gáon vitába szállt. (L. Graetz: Zs. történet, harmadik könyv.). Cipóra egy éles kővel vágta le fiának fitymáját (M. III. 4, 25.). Egyiptomban nem gyakorolták (Józsua 5, 2.).

Eredetileg a körülmetélés szertartása a chitucchal, a fityma eltávolításával befejezést nyert. Így történik ez most is a törököknél, akik 13 éves korukban metélik körül fiaikat. A makkabeusi korban hozzájárult még a fityma megmaradt részének beszakítása (peria), hogy megkülönböztessék a hagyományhű zsidót a hellenizálóktól. (b. sabbat 137. מל ולא פרע כאלו לא מל j. sabbat 19. f. h. 2.). Ábrahámnak tulajdonítják. Ellenben Jebámót 71. Józsúára vezeti vissza eredetét.

Toszafot u. o. Baal Halachot Gedolot kidomborítják a circumcisió szentsége jellegét: להלכה למשה מסיני-nak mondják. A nyolcadik naphoz van kötve, hasonlóan a hétvégén beálló szombathoz, a nyugalom napjához. Az újszülöttet is egy hét letelte után a nyolcadik napon veszik fel Ábrahám frigyébe. Mindkettő, a szombat és circumcisió, ki van tüntetve azáltal, hogy a vallástörténetben mint אות szerepel. További történeti fejlődésen ment keresztül a circumcisió intézménye a görögök és a rómaiak idejében. U. i. a hellenisták, akik a fürdőkben, a gimnáziumokban és az aréna porondján megfordultak és a tornaversenyeken megmérkőztek a görög és római gladiátorokkal és vívóbajnokokkal, nagyon szégyelték magukat körülmélet voltuk miatt és iparkodtak eltüntetni minden megkülönböztető külső jelt. Így keletkezett az epispasmus, משך ערלה a fityma mesterséges nyújtása. Ezzel a körülménnyel összefüggésben áll a peria elrendelése. (L. Eruvin 19. a. Rási magyarázatát: J. Deá 1. p. j. Sabbath 19. p. j. Jebámot 8. p. b. Sabbát 149 b. b. Jebámot 72. a. Szanhedrin 38. b. 44. a. Rambam h. Tesuvo 3. p. Tur. Sch. Á. Jore Deá 124. p. 8.)

V. FEJEZET.

A circumcisió kérdése az újabb időkben.

Ujabban, különösen a XIX. század negyvenes éveiben, heves vita tört ki a körülmételés eljárása fölött, amely nemcsak elméletileg folyt a teológusok között, hanem élénken foglalkoztatta az orvosokat és az egészségtan professzorokat is. Megtárgyalták a kérdést egészségi és hygénikus szempontokból is. Azt vitatták, vajjon hasznos-e a circumcisió, nincs-e káros befolyással az újszülött szervezetének fejlődésére és megfelel-e a modern természet-tudomány kérdéseinek?

Arról volt szó, vajjon az államhatalom beavatkozzék-e a circumcisió fenntartásának érdekében és javára, bebizonyított hasznos volta miatt és bevált profilaktikus óvóintézkedés okából: avagy tiltsa meg egyszerre és mindenkorra néhány haláleset miatt, amely előfordult a műtét alatt?

A nagyhirű bécsi hitszónok, Mannheimer Nőé a jüd. Allgemeine Zeitung hasábjain (1844 nro. 9.) kijelentette, hogy körülmételetlen zsidó fiút nem engedi bevezetni a zsidó anyakönyvbe, bármicva alkalmával ünnepélyes felavatását meg fogja akadályozni, frigykötésénél nem adja rá egyházi áldását és halálakor majd megtagadja a zsidó temetőben való elhantolását. Ehhez járult még a varsói eset. Amely két táborba osztotta a zsidóságot. Varsóban 1909-ben meghalt egy tízhónapos fiúgyermek, akit asszimiláns szülei elvből nem hagytak körülmételetni. Erre az ottani rabbikollégium nem hagyta a zsidó temetőben elhantolni, amíg utólag nem végzik el rajta a kötelező circumcisiót. Ez alkalommal megjelent egy alapos, héber klasszikus nyelven, tömör stílusban megírt tudományos értekezés a circumcisióról. (Megjelent névtelenül. Varsó, 1909. L. 4. lapon idézett könyv pontos címét.).

Feldolgozza a két talmud, a kódex- és a responzum-irodalom idevonatkozó adatait és megnevezi az eredeti forrásokat.

Nagy körültekintéssel és megfontoltsággal foglalkoztak a kérdéssel az egymás után következő zsidó kongresszusok és rabbi-gyűlések: Braunschweigben 1844., Frankfurt a. M.-ban 1845. és

Boroszlóban 1846. A jegyzőkönyvek részletesen beszámolnak a tárgyalásra került kérdésekről és vitaanyagokról. Én csak a III. kongresszusi nyilatkozat közzétételére szorítkozom, amely érdelemes és végleges határozatot hozott a kérdésben: A circumcisió eljárása sokféle veszéllyel jár, azért az orvosi tudomány követelményeinek megfelelően a műtétnél tekintettel kell lenni az orvostudomány és az egészségtan módszereire!

Megemlítésre méltó a leipziger Synode végleges döntése a circumcisió kérdésében. 1. A világi vezérek megegyeztek a rabbikkal abban, hogy a körülmételek fiú bevezetése a zsidó anyakönyvbe lehetőleg elkerülendő. 2. A kiadott születési bizonyítványban fel kell tüntetni a circumcisió meg nem történtét. 3. A bármicva alkalmával az ünnepélyes templomi avatás elmarad. A rabbi minden alkalommal intse és buzdítsa a fiút a mulasztottak jóvátételére. 4. Ha az illető elérte a húszéves életkort, akkor két eset lehetséges: a) az, aki kijelentette, hogy elvből megtagadja a circumcisió végrehajtását *להכעיס מומר*-nak, a zsidó közösségből kilépettnek tekintendő, b) aki ellenben félelemből nem akarja alávetni magát a műtétnak, mert fél a haláltól, az minden tekintetben zsidónak számít, házasságra léphet zsidó nővel, csak nem szerepelhet, mint bíró vagy tanú és nem lehet móhel. (Chosen Mispot 8. 9. 92. 3, és Jóre Deá 264.).

Ha össze akarom foglalni a circumcisió céljáról, lényegéről, jelentőségéről és hasznos voltáról elmondottakat, nem méltathatom jobban, szebben és méltóbban, mint ahogy a geniális és lánglelkű Zunz Lipót a circumcisióról adott hivatalos véleményében tette: Die hohe Bedeutung, welche das Gebot der Beschneidung im Judenthum von jeher gehabt hat, ist durch die heilige Schrift, die Tradition und die Geschichte bestätigt; seine Heiligkeit ist so alt, wie Israels Stamm, vier Jahrtausende. Mit dem Bekenntniss des einzigen Gottes standen, als Zeugen des Judenthums Sabbath und Beschneidung in gleichem Range. Es ist aber die Beschneidung, wie der Sabbath eine Institution, keine blosse Zeremonie!

Nicht die Beschneidung, welche man Zeremonie nennen mag, sondern vom achten Tag beschnitten sein ist der Kern des Gebotes. Alle anderen Handlungen, Zeremonien kehren im Leben vielfach wieder; eine einzelne Unterlassung, eine Übertretung entscheidet nicht, sie ertragen ein mehr oder minder. Alles das ist unstatthaft bei der Beschneidung, die von dem Augenblick an, wo sie unterbleibt, eine fortwährende Übertretung bildet, als Zeichen der Einheit und ewigen Dauer Israels, ein sichtbarer Akt der Übertretung und Vererbung des göttlichen Gesetzes entscheidet die Unterlassung desselben für das kommende Geschlecht. Der aus Prinzip unbeschnitten gebliebene Jude, wird schwerlich aus

Prinzip im Judenthum bleiben. Eine Abschaffung der Beschneidung, schneidet das Leben des Judenthums Mitten entzwei: ein Selbstmord ist keine Reform!

Végül leszögezem a pesti izr. hitközség rabbisága álláspontját a kérdésben: 1. A körülmetéletlen gyermeket bevezetik ugyan az anyakönyvbe, de nem kap bibliai nevet és a jegyzet rovatban feltüntetik, hogy a körülmetélés mellőztetett. 2. Bármicva alkalomával nem részesül ünnepélyes templomi avatásban. 3. Zsidó nővel házasságot akkor köthet, ha hivatalos orvosi bizonyítványt mutat fel arról, hogy vérzékenysége miatt tilos a műtét, mert életveszély forog fenn. 4. Halálozás esetén a temetés előtt a szentegylet megbízottja végzi el a circumcisiót, a haláchikus hagyománynak megfelelően.

Források:

- B. és J. Talmud Sabbath 130—157. j. Sabbath 19. p. Tur. Jore Deá 261—266. §.
- נודע ביהודה ק' ח'אה'ע ס'פ'; חתם סופר או"ח ס' קח וח'יד'ס'ירנ"ד
Responsumok: יד אלעזר נה Wien, 1870.
- Majmuni Misné Tóra Hilchot Milo és More Nevuchim III. k. 49. f.
- Pirké di R. Eliezer 29. f. 50—51. l.
- Ocár Dinim Uminhogim Eisenstein, New-York, 1922.
- Tora Temimo Boruch Halevi Eppenstein. New-York, 1928.
- הניין לב איש יהודי Lublin, 1909.
- ספר זכרון ברית לראשונים מאת יעקב גלאבסער Berlin, 1892.
- Ugyanazon szerzőtől német nyelven: Die Beschneidung in ihrer geschichtlichen, ethnographischen, religiösen und medizinischen Bedeutung, ed. Glassberg, Berlin, 1896.
- A körülmetélés (circumcisió) története és orvosi vonatkozásai. Kolozsvár, 1936. írta: Dr. Grünwald Ernő főorvos.
- A circumcisió kérdése természettudományi megvilágításban. Dr. György Ármin, Pécs, 1926.
- Geschichtliches und Ethnologisches über Knabenbeschneidung von Dr. H. Ploss, Leipzig, 1885.
- Dr. Drechsler Simon urologus-orvos rövid kivonatot készített Dr. M. Ravitzky könyvéből magyar nyelven. Örömmel ragadom meg az alkalmat hogy kedves vőm önzetlen fáradságáért hálás köszönetet mondjak.
- Lewin Jakab könyve.
- A pesti izr. hitközség rabbisága G. 253. lap 433. tétel, G. 413. lap 63. tétel és ugyanott 414. számú jegyzőkönyvei.

Harmadik rész.

Bármicvó.

Bármicvo, a vallási nagykorúság hivatalos ideje.

בן שלש עשרה למצוה Tizenhárom éves korban gyakorold a törvényt! (Pirké Óvausz 5, 24.) Írva van, férfi vagy nő, ha elkövetnek valami emberi bűnt... (M. IV. 5, 6.). És olvassuk: »vették Simon és Lévi, Dina fivérei, ki-ki kardját...« (M. I. 34, 25.). Mindkét versben az איש szó található, amely férfit jelent. A hagyományos írásmagyarázat számítása szerint, mikor Lévi Szichem ellen hadba vonult, 13 éves volt. (Lásd: Rási magyarázatát az idézett szöveghez és Lippman Jomtov Misnakommentárját.). Áser ben Jechiél Responsum gyűjteményének 17. fejezetében azt vitatja, hogy a 13. év a vallási törvénygyakorlat kora, ősrégi hagyomány, amely a sinai-i törvényhozásra vezethető vissza, mint a többi megállapított számmérték.

Minthogy a vallási törvények gyakorlásához tudatosság és mélységes áhítat szükséges, már egy évvel előbb avatjuk be a különböző nemeket a vallási köteleességek teljesítésébe. A nőnél a 11 év és 1 napos, a férfinál a 12 év és 1 napos életkor idején. Ha a férfi vagy nő ilyen korban fogadalmat tesz, akkor megvizsgáljuk: vajjon elég kifejlett-e az értelme ahhoz, hogy ismerje a fogadalom lényegét és tisztában van-e Isten fogalmával, akinek nevében teszi a fogadalmat; akkor a fogadalmat teljesíteniük kell. Ellenben a nőnél 12 év és egy napos, a férfinál 13 év és 1 napos korukban minden körülmények között tett fogadalmuk érvényes és teljesítése kötelező. (b. Nidda 45.b. b. Názir 28.b. U. o. 62.b. Temura 2.b.).

Ezt az életkort nevezik a mi bölcseink מופלה חסמוך לאיש. Ezt az időközt a Szentírás következő verseiből vezetik le: איש כי יפליא לנדור (M. IV. 6, 2.) és לא יחל דברו (u. o. 30, 3.). »Férfi vagy nő, midőn külön fogadást tesz, názir-fogadást, önmegtartóztatást fogadva az Örökkévalónak...« »Ne szegje meg a szavát«.

Tanította Rávhuna: כל שישנו בהפלאה ישנו בבר יחל, magyarul azt jelenti: aki különbséget tud tenni a dolgok között, az büntetendő, ha megszegi a szavát. Ellenkező esetben nem! (Nidda 46.a. és Szifré az idézett vershez M. IV. 30, 3.).

Midőn a fiú eléri 13 éves életkorát, akkor köteles tefilint rakni és a Tóra elé járulni. Ezt az öröndetes családi eseményt ünnepélyes keretek között ülik meg a szülők, papi avatással a templomban és vallási lakomával a családban. Midőn a fiút első ízben hívják a Tóra elé, az apa kötelessége hálát adni Istennek azért, hogy ezentul nem felelős többé gyermeke bűneiért és nem bűnhődik érte. Mordechái Jófé, a Levus szerzője, azzal okolja meg az apa áldásmondását, hogy a fiú ezentul nem fog meghalni atyja vétkeiért, mert vallási önállóságra tett szert. (Orách Chájim 225. §., Remo jegyzete.).

Maimuni véleménye szerint, két dolog szükséges a vallási nagykorúság megállapításához: 1. A nőnél a 12 év 1 napos, a férfinál 13 év 1 napos életkor elérése. 2. A pubertas ismertető jelei. Csak akkor kötelesek, az engesztelés böjtnapján, végig böjtölni; mert minden tekintetben nagykorúaknak számítanak. (Hilchausz seviszász oszur 2. fejezet.) Ezenkívül azt tanítja, a מופלאה תעלה ראש tétele alapján, hogy még egy évvel, az életkor beköszöntése előtt, be kell őket vezetni a vallásos élet gyakorlatába. Ennek az időköznek az idejét is a Tórából vezeti le, a mideaurájszo alapra, fektetve. (Hilchausz Nedorim 11. fejezet, Hilchausz Nezirausz 2. f. Hilchausz Terumausz 4. f. és Temura 1. f.).

A Jóre Déá 233. §-ában, ezekben a szavakban foglalja össze a döntést: קטן בן י"ב וי"א אם יודעין נדריהם נדר ומן י"ג ואילך לזכר אע"פ שאין יודעין לשם מי נודרין נדריהם קימים Magyarul: A kiskorú, 12 éves fiú és a 11 éves leány, ha meg tudják mondani, kinek nevére tették a fogadalmat, akkor kötelesek a fogadalmat teljesíteni. Ellenben 13 éves kortól a férfinál és 12 éves kortól a nőnél, fogadalmuk minden esetben érvényes és teljesítése kötelező, még akkor is, ha a pubertás jelei nem mutatkoznak. (Sach jegyzete u. o.)

Lőw: Die Lebensalter der jüd. Literatur 145. lapon összehasonlítja ezt, jogi szempontból, a többi ókori népnek, az életkorra vonatkozó felfogásával. Lőw kritikája a talmud-bölcsekkel szemben — hogy a vallási nagykorúságra vonatkozó intézkedésükből egészen kihagyták a nőt — teljesen elesik, ha összefüggésbe hozzuk a vallási nagykorúságot, a מופלאה תעלה ראש haláchikus tételével, amelyben a nőről is szó van.

Rabbi Chiszda abban találja magyarázatát, hogy miért áll be egy évvel előbb a nőnek vallási nagykorúsága, mert értelme korábban fejlődik, mint a férfié és ezt szellemesen vezeti le M. I. 2. f. 22. verséből. (b. Nidda 45. b.).

Bölcseink emlékeztetőül idézik Ézsaiás 43. f. 21. versét: עם זה יצרתי לי תהלת יםפרו »A népet, amelyet alkottam ma-

gamnak, hogy dicséretemet hirdessék.« »יָיָא«-nak számértéke 13, azaz zájin 7 és vav 6, az összesen 13.

Ha komolyan fogja venni ifjúságunk vallási nagykorúságának kötelességeit és törvénygyakorlatát, akkor teljesülni fog rajtunk, a zsidó közösségen, a próféta jövődőlő igéje: »A nép, melyet alkottam magamnak, hirdetni fogja dicséretemet mindig és mindenkor!«

Negyedik rész.

Istentiszteletünk történeti fejlődése.

Istentiszteletünk történeti fejlődése általában.

A jámbor saragossai rabbi, Bachja ibn Pakuda, az istentiszteletről a חובות הלבבות 5. fejezetében szól, amelyben arra inti a vallásos hívőt: tartsa szeme előtt a templomban azt, hogy minden cselekedetét egységesen, Isten szolgálatának rendelje alá!

A Talmud bölcsei oly nagyra értékelték az istentisztelet áhítátát és méltóságát, hogy gondolataikat költői képletekben kifejezve, azt tanítják: az igazi áhitat ledönti a vasfalat, amely elválasztja a szentgyülekezetet a mi mennyei Atyánktól! Egy másik bölcs tanítómester pedig azt hangoztatja, hogy az áhitat nélküli ima olyan, mint a test, amely lélek nélkül való. Az áhitat felkeltésére és ébrentartására az imádság mellé a tanítást rendelték. Úgy, hogy le kell szögezmem azt a tényt, hogy istentiszteletünk tulajdonképpen két szerves alkotórészből áll, úgymint imádságból és vallásos tanításból!

A tanítás célját szolgálja elsősorban a Tóraolvasás, de kerültek imakönyvünk liturgiájába egyes részek a Misnából és a Talmud anyagából is. Ugyancsak őskori idők óta a szentbeszéd, az írásmagyarázat képezi az istentiszteletünk szerves alkotórészét.

Istentiszteletünk keletkezésére vonatkozólag a talmudi hagyomány két véleményt ismer. Az egyik vélemény szerint az imádság a régi áldozatkultusz rendjének felel meg. Emellett szól Hósea prófétának jelszava: »Fizessünk tulkok helyett a mi ajkainkkal.« (Hósea 14.). Továbbá bizonyítja az a tény is, hogy az imaidők mind a mai napig, a régi áldozatkultusz rendjével teljesen egyeznek. Ugyanis a szentély fennállásának idején az első áldozatot reggel mutatták be. Ennek megfelel a mai reggeli ima. A mincha-ima megfelel a napnyugtával bemutatott áldozatnak. Az ősrégi hagyomány még alátámasztja a mai hivatalos imaidőket a törzsatyáink által gyakorolt hitéleti szokással. Az esteli ima pedig az áldozatok testrészeinek felfüstölögtetési idejére vezethető vissza.

Ábrahám törzsatyánk — beszéli a hagyomány — elrendelte a reggeli imádságot, a m. i. v. »felkelt Ábrahám korán reggel« (hogy elvégezze a reggeli ájtatosságot). Izsák törzsatyánk elrendelte a délelti imát, és hivatkozik a hagyomány arra a tórai versre: »Kiment Izsák a mezőre« (Istenhez könyörögni). Jákób

pátriárka pedig elrendelte az esteli ájtatosságot. Ennek igazolására idézi a szentírási szöveget: »Elérkezett egy helyre, ahol meghált és ott borult le Isten előtt, mély áhítatba merülve« (b. Berákhót 26. b.).

Az írástudó Ezra pedig elrendelte, hogy az istentiszteleten, a szentgyülekezet előtt, olvassák fel a Tórát. Ezra és Nehémia könyveiben fel van jegyezve: valahányszor a nép istentiszteletre gyűlt egybe, felmentek a leviták a bima magaslatára, elővették a Tórát, felolvastak belőle és magyarázták a nép előtt.

Ezekből az idézetekből megállapíthatjuk azt a történeti tényt, hogy a Raushasono és Szukkauszi ünnepi istentiszteleten felolvasásra került a Tóra. Még többet tudunk meg a Misna és a Talmud forrásaiból! A Misna közli velünk, hogy Ezra fentemlített rendelete a hétfői és csütörtöki napra, sőt a szombat reggeli és délutáni istentiszteletre is kiterjedt. (L. b. Megilla 21. b., Bábá Kámá 82. a.). A Talmud magyarázata a hétfői és csütörtöki Tóraolvasás rendeletét azzal okolja meg, hogy azokon a napokon tartották a vásárokat, melyekre sokan gyűltek össze, úgy, hogy meg lehetett kapni a Tóraolvasáshoz szükséges tíz embert, a vallásilag előírt létszámot. Egy régi legenda összefüggésbe hozza Mózes mennybemenetelével. (O. Ch. 135. M. A. jegyzete.). A tudományos kutatás kiderítette, hogy már a második templom idején intézményesen biztosították az istentisztelet megtartását. Gondolok az אנשי מעמדות és a 24 משמרות intézményre, amely abban állott, hogy az áldozár papokkal párhuzamosan működtek a népcsoportok kirendelt képviselői, akik 24 csoportra osztva, mint a szolgálatot teljesítő papok, kölcsönösen felváltva egymást, zsolozsmákban dicsőítették az Urat és szentírási verseket recitáltak az előcsarnokban, amíg a papok a szentélyben áldoztak.

A népcsoportok képviselő emberei elmondották minden nap a קריאת שמע három fejezetét, a tíz ígét és egyes szövegrészeket, szentírási verseket, a világteremtés fejezetéből. Ebből alakult ki az istentisztelet mai formája. A nagy zsinagóga férfiai, akik a családi és templomi hitéletet új szokásokkal, szertartásokkal és intézményekkel gazdagították, a liturgia anyagát is az áldásmondatok formulájával, a ברכה-val bővítették.

Az isteni hitvallomás előtt két ברכה-t mondtak és a שמע után ismét két benedikció következett. A nagy zsinagóga férfiainak intézkedésére vezethető ugyancsak vissza az istentisztelet keretébe való középső és legfontosabb részének: a תפלה-nak a beiktatása. Tőlük ered ennek a fenséges, eszményi tartalmú imádságnak három bevezető és három befejező áldásmondata. Pikkolei Simon pedig, jamniai Gamliel jeles tanítványa, mestere megbízásából 12 benedikcióval egészítette ki. Innen kapta a שמנה עשרה 18 áldásmondatot

nevét, melyet mind a mai napig megtartott, holott most már 19 van, miután utóljára az eretnekek elleni ima is a תפלה-ba került ולמלשינים név alatt.

A hétköznapi תפלה tartalma.

A תפלה a reggeli, déleesti és esteli imának gerince, fénypontja! Jelentőség tekintetében egészen a שמע mellé állítható. Nagy jelentőségénél fogva, napjában háromszoros ismétlését rendelte el a vallási törvény. Mélységes és magasztos eszmei tartalma is tanúságot tesz értéke és kiválósága mellett. Mindössze 19 áldásmondatból áll. Nagy fontosságára való tekintettel, általában a תפלה nevet viseli, amely az ima fogalmát a szó teljes terjedelmében meríti ki. Mindegyik áldásmondata egy-egy erkölcsi eszmét juttat kifejezésre. Azért a תפלה a zsidó vallás eszmei tartalmának rövid foglalata.

Szellemi javakért, eszmei kincsek birtokáért esedezünk Istenhez! Mindössze a kilencedik benedikció a földi javakért való kérelem számára van lefoglalva, midőn országos esőért és jó termésért könyörgünk az egész föld lakói számára! Mennyire áthatja liturgiánkat az önzetlenség szelleme, azt bizonyítja a תפלה eszményi tartalma, végesvéig. Azért szükségesnek tartom mindegyik benedikciónak tartalmát külön-külön részletesen fejtegetni!

1. Nem érdemeink fejében kérünk meghallgatást, hanem őrseink érdemeire hivatkozunk Isten előtt, megalázkodva gyarlóságunk és bűnös voltunk tudatában. Az első benedikció neve: אבות

2. Isten mindenhatóságában bizakodva, hiszünk és bízunk a halottak feltámadásában: גבורות.

3. Hirdetjük Isten szentségét. Ide iktatjuk a קדושה-t. Minden istentiszteletnél kell, hogy a קדוש השם-t Isten nevének megszentelését tartsuk szem előtt, ami minden igazhitű zsidónak legszentebb kötelessége. A szentség eszméje, melyet Isten házában, az istentiszteleten magunkba szívunk, kell, hogy kihasson minden cselekedetünkre, kezeink minden művére és egész életünkre, gazdasági, társadalmi és közéleti tevékenységünkre! Egyáltalában minden istentiszteletnek magas célkitűzése: a קדוש השם ténye. Erre utal az ünnepek fejezete előtt a »szentnek akarok bizonyulni«, שנקדשתי kitétel. Ezt bizonyítja a Szentírásban az ünnepek elnevezése, קדוש מקרא jelzővel. Ezzel függ össze egyuttal a קדושה aram nyelvű ismétlése, a סדרה דקדושה fejezetének keretében, az יבא לציון kezdetű imában, a תפלה után, a későn jövők kedvéért!

4. Óh, ajándékozz meg bennünket értelemmel, belátással és bölcsességgel, amely tőled való!

5. Óh, téríts vissza minket, mennyei Atyánk, a Te szent tanodhoz, hogy szolgálatodhoz közelebb juthassunk. Dicsértessék az Örökkévaló, kinek kedve telik a megtérésben!

6. Adj nekünk bűnbocsánatot, mert vétkeztünk! Légy hozzánk kegyes és elnéző, mivel bűnbeestünk! Dicsértessék az Örökkévaló, ki könyörületes és dús a bocsánatban!

7. Buzgón imádkozunk Izráel népének a szenvedéstől való mielőbbi megváltásáért!

8. Küldj teljes gyógyulást a mi betegeinknek, kik kórágyaikon sinylődve, a Te segítségédért esedeznek és hozz teljes gyógyulást minden sebünkre, mert Te vagy a mi hűséges és irgalmas gyógyítónk!

9. Áldd meg Isten ezt az esztendőt minden termésében! Adj dús áldást, harmatot és esőt a föld színére! Elégíts ki bennünket javaiddal és tüntesd ki ezt az esztendőt is a boldog esztendők bőséges áldásával!

10. Zendítsd meg a nagy harsonát a mi felszabadulásunkra és lengess lobogót az összegyűjtendő száműzötteknek, jeléül, hogy összefogjanak és egy szövetségbe tömörüljenek. Dicsértessék az Örökkévaló, aki összegyűjti és egyesíti Izráel népének szétszórtjait!

11. Állítsd helyre az igazságszolgáltatást Izráel egész táborában és adj igazat nekünk az ítéletben, hogy egyedül Te uralkodjál fölöttünk, oh, könyörületes Isten, szeretettel és irgalommal. Dicsértessék az Örökkévaló, aki kedvét leli a méltányosságban és igaz ítéletben!

12. A rágalmozóknak viszont ne legyen reményük! A kegyetlen gonosztevők vesszenek el a közeljövőben. Az ádáz gyűlöletet irtsd ki és zúzd össze még a mi napjainkban. Dicsértessék az Örökkévaló, aki összetöri és megalázza a zsarnokokat! Ez az, amely legkésőbbben került a **תפלה** rendjébe!

13. Atyai gondviselésed virrasszon az igaz jámborok fölött, népeid, Izráel házának vénein és írástudóink maradványán, valamint igazlelkű híveiden, akik igaz szívvel megtérnek Hozzád és Neked hódolnak. Adj üdvhozó jutalmat mindazoknak, kik szent nevedben bízva-bíznak, nehogy szégyent valljunk! Dicsértessék az Örökkévaló, az igazak gyámola és menedéke!

14. Szent városodba, Jeruzsálembe térjen vissza dicsőséged ragyogó és tündöklő fénye és lakozzál benne, amint azt prófétáid hirdették!

15. Buzgón imádkozunk a messiás király eljöveteléért, aki majd meghozza az emberiség javára a jobb és boldogabb jövőt!

16. Hallgasd meg Örökkévaló Isten könyörgésünk szavát, szánj meg és könyörülj rajtunk! Fogadd kegyesen imádságunkat!

Színed előtt ne utasíts el üresen, mert Te vagy Izráel könyörgéseinek meghallgatója, egyedül Tereád támaszkodhatunk!

17. Fogadd kegyesen a mi istentiszteletünket, a mi szolgálatunk hódolatát! Fogadd tetszéssel és szeretettel mindenkor Izráel oltári áldozatát, mindennapi könyörgéseit és legyen mindig kedvedre való Izráel népének istentisztelete!

18. Hálát adunk Neked mindenkori kegyességedért; a mi életünkért, amely a Te kezében van, a mi lelkeinkért, melyek Rád vannak bízva, a csodatettekért, melyeket évezredes küzdelemben velünk míveltél és segítségedért, melyet minden időben: este, reggel és délben nekünk adtál. Itt megemlékezünk Chanukka és Purimkor, a csodatettekéről, melyeket Isten velünk mívelt a gonosz Hámán idején és a Makkabeusok harcaiban.

19. Az utolsó benedikcióban a béke győzelméért és fenntartásáért esedezünk állandó kitartással, rendületlenül. Áldj meg mindnyájunkat arcod világosságával, miként eddig is szellemed fényében adtad nekünk az élet tanát, a kegyesség szeretetét, az igazságot, az áldást és a békességet. Vajha tetszenék Neked és megáldanád népünket békének üdvös áldásával!

A tefilla bevezetése: Uram, nyisd meg ajkamat, hogy szám hirdesse dicsőségedet! Méltó befejezése pedig R. Nechunja, Hákaná fiának megható imája, amely a jámbor hívő alázatos lelkéről szól. Még egy ima van, amelyet ugyancsak háromszor naponta ismételünk; ez pedig az *עלינו לשנה* kezdetű záróima. A szurai iskolának feje, Ráv a szerzője, a III. században működő hírneves amóra. Ez az ima eszmei tartalmával emelkedik ki a liturgiai irodalomból. Első fejezete Isten világuralmát dicsőíti. A második fejezete pedig a messiási eszmét terjeszti és népszerűsíti.

A péntekesti istentisztelet.

Eredetileg péntek este nem tartottak istentiszteletet, mint a többi napokon. A beköszöntő szombat tisztelőjére, inkább közös lakomát rendeztek, mely alkalommal az asztaltársaság feje egy serleg borral, a *קדוש* áldással, köszöntötte és szentelte meg a szombatot. Különböen mindenki otthon, családi hajlékában végezte el magánájtatosságát. Némelyik a szentséges napra való utalásnak külön formuláját használta ilyenkor, melyet R. Cádok gáon jegyzett fel. A héber szöveg magyar fordítása a következő:

»Szeretetedből, mellyel szereted Izráel népedet, könyörölésedből, melyet tanúsítottál szövetséged tagjai iránt, adtad nekünk Örökkévaló Istenünk kegyelmedben ezt a hetedik napot, a nagy, a szent és dicső napot.« Csak az amórák korában, még pedig

Babilonban, aztán Palesztinában vezették be a mi őseink a péntek-esteli istentiszteletet, melyet קרוש imával, a vallásos lakoma régi maradványával fejeztek be. Egyrészt a zsinagógáknak a városoktól való távoli fekvése miatt, másrészt babonás félelemből, — a hívek féltek a templomban egyedül maradni. Tudniillik a babilóni zsidók azért építették imaházaikat messze a központtól, hogy azok lehetőleg távolessenek a bálványimádás oltáraitól és a pogány templomoktól. A Mekhilta beszéli nekünk, hogy a babilóni istenhívők kimentek az Eufrátesz és Tigris folyók partjához imádkozni. Sokan közülük naplementig dolgoztak a mezőkön, a műhelyekben, a boltokban, későn jöttek a templomba és igyekeztek utólráni áhítatukban a közösséget. A későn jövők kedvéért, hogy ne kelljen őket magukra hagyni és hogy belekapcsolódhassanak a közös imádságba; azért egyes imádságok ismételésével kibővítették és meghosszabbították az istentiszteletet. Onnan van az, hogy ismételjük a mai napig a תפלה és a וינלו kezdetű imát, a Szentírásból átvett szöveget.

A rendes מנה-ima elvégzése után, kábolát sabbáttal, a költészet remekeivel, a zsolozsmákkal vezetjük be ünnepélyesen a péntek esteli istentiszteletet. A chaszideusok, akik némikép a szefárd rítust követik, a 107. zsoltárral kezdik az ájtatosságot. Mélységes áhítattal és lánglelkességgel, az isteni szolgálatnak való teljes odaadásával, hálát adnak Istennek, hogy elvezérelte őket a szentséges naphoz. A zsoltár elmondása, ép a szombati nyugalom beállta előtt, a galuth zsidósága számára, nagyon időszerű és aktuális volt!

A hétköznapi tülekedés alatt, a létért való küzdelemben, mikor a falvakban batyúzó, családjáért fáradozó, a mindennapi kenyérért vívódó szegény zsidó, egész héten át ki volt téve az üldözésnek, megalázásnak és szenvedésnek; mikor az élet viszontagságai között élete a legnagyobb veszedelemben forgott; mikor gyakran megesett, hogy a puszta kietlen sivatagában kellett bolyongania, hogy ellenségei, kegyetlen üldözői börtönbe vetették, hogy a sok szenvedés miatt betegségbe esett, hogy kalmári foglalkozása tengeri útra vitte, ahol hajótörést szenvedett; bizony, gyakran nyilott alkalma a különböző bajokból kiszabadulni, a szombati nyugalom, a szentséges nap beállta előtt, hálátelt szívvel elrebegnie a 107. zsoltárt, amely mindezen alkalmakra emlékeztette. (b. Ber. 54. b.).

Én gyermekkoromban minden tagomban reszkettem, mikor a jámbor, istenfélő, elragadtatástól átszellemült előimádkozó ajakán megzendült a zsolozsma, felszólítva az egész gyülekezetet Isten előtti hálaadásra és hódolatra. Akkor költözött a hívő lelkébe a נשמה יתרה a léleknek magasztos lendülete, emelkedett

ünnepi hangulata, mely elkísérte a szombat beköszöntésétől annak kimeneteléig!

A szombat ünnepélyes fogadása két tényezőre vezethető vissza: 1. A Talmud mestereinek intézkedésére, akik képletesen e szavakkal hódoltak a szombat királynőjének: »Jertek, vonuljunk ki a szombat királynője elé.« Ezt a szöveget két helyen is idézi a Talmud. (b. Sabbath 119. a., Bába Kámá 32. b.). Ez a szöveg a לכה דורי éneknek alapgondolata. 2. A kabbalisztikus kör befolyására, amely a XVI. században Észak-Palesztinában, Safed városában működött. Közülük Lurja Izsák és Alkabec Salamon, a לכה דורי ihletett költője emelkednek ki. Nagyobb csoportokba verődve kimentek a szabadba, a rétekre és kies mezőkre, ahol a 95—99. és a 29. zsoltosmákat zengedezték. Utóljára pedig elénekelték a szombati himnusz, amely kilenc strófából áll, ahol a versszakok kezdőbetűiben megtalálható a szerző neve és ennek visszatérő refrainje, a לכה דורי szövege. Minden ritus előírja, hogy az utolsó strófánál, a régi szokás, a szabadba való kivonulás emlékére, az ajtóbejárat felé forduljon az egész közösség. Költői lendülete megihlette Johann Gottfried Herdert és Heine Henriket, akik klasszikus németre fordították. A מַעְרִיב ima ugyanazon részekből tevődik össze, mint a hétköznapi. Csak a שכיבנו befejező formulája különbözik abban, hogy valamivel hosszabb. Utána következik a ושמרו (M. II. 31, 16.), a szombatról szóló isteni parancs. A péntekesteli תפלה egészen más, mint a hétköznapi, amennyiben a 13 középső benedikciót kihagyja és alkalmi benedikciót told be, amely a szombat jelentőségét domborítja ki és mindössze hét áldásmondatot foglal magában. Az alkalmi ברכה tartalma Isten dicsőítésével kezdődik és átvezet a szentséges nap jelentőségének fejtegetéséhez. Azután kéri Isten kegyelmét és áldását a szombat megszenteléséhez és ahhoz, hogy azt méltó módon megünnepelhessük. A halk תפלה után a ויכלו szöveg ismétlése következik. (M. I. 2. f. 1—5. v.).

Már R. Ámrám gáon szidurjában így találjuk elrendezve, jóllehet már egyszer elmondottuk a szöveget az alkalmi ברכה-hoz csatolva, a תפלה keretében. Ehez csatlakozik az egész תפלה rövid kivonata: מעין שבע. A konzervatív gondolkozású és hagyományhű hitközségekben itt beiktatják Sábbát traktátusának II. fejezetét, amely a szombati gyertyagyújtást tárgyalja. Ezt a szokást a szefárd rítusból vettük át. Ami a קריש áldást illeti, már említettem, hogy az ünnepesti lakomához tartozott eredetileg. Később belekerült az istentiszteleti liturgiába, mégpedig a III. században, az első babilóni amórák, Ráv és Sámuel intézkedésére. Mind a mai napig a péntekesteli istentiszteletnek ünnepélyes befejezésül szolgál. Az Orách Chájim azzal okolja meg, hogy az egész közép-

korban a zsinagóga egyuttal menhelyül is szolgált az átutazó hit-testvéreknek, ahol szombaton éjjel szállást kaptak. Az utasok kedvéért mondták el a templomban ezt a szöveget. Ma annál inkább indokolt a régi hagyomány ápolása, mert igen sok zsidó családnak nem áll módjában a szombatot megszentelni családi hajlékában. A zsidó társadalomnak nagy része egész hitéletét a templomban éli le. Hogy mily nagy fontosságot tulajdonítottak a mi régi bölcseink a péntekesti istentiszteletnek, annak megvilágítására álljon itt két ihletett tanítómesternek idézete. R. Hámuna tanítja, aki résztvesz a péntekesti istentiszteleten és áhítattal elmondja a **ויכלו** bibliai szöveget kétszer, az nemcsak megszenteli a szombatot, nemcsak elismeri, hogy Isten teremtette a világot, nemcsak elfogadja a szombat vallási és népi jelentőségét, hanem munkatársává válik Istennek a teremtés művének megalkotásában. R. Chiszda pedig azt tanítja: mindazok, akik imádkoznak a szombat előestéjén és áhítattal mondják el a **ויכלו** szöveget, azokhoz csatlakoznak a jószág és szeretet angyalai, ráteszik áldó kezüket a jámbor hívő fejére és így szólnak: íme, minden bűnöd el van engedve és meg van bocsátva. (Ezs. 6. b. Sabbat 119. b.)

A szombat reggeli ima fejlődő fokozatai.

A szombat reggeli ima ugyanazon alkotórészekből áll, mint a hétköznapi, megtoldván az alkalomnak megfelelő zsoltárokkal és a szombati áldozatra vonatkozó bibliai szövegekkel (M. IV. 28. f. 9—10. v.).

A következő zsoltárok gazdagon bővítik a szombat reggeli istentiszteletet: 19, 33, 34, 90, 91, 135 és 136. Az utóbbi kettő a »nagy **הלל** neve alatt ismeretes, mert mindegyik vers hálaadással: **הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו** kitétellel kezdődik. (Krónika I. 16. f. 8—36. v.). Hozzájuk csatlakozik még a 92. és 93. zsoltárok-ból összetevődő szombati himnusz. Utána következik a **יהי כבוד** minden változás nélkül, mint a hétköznapi reggeli imaszövegben Mózes diadalénekéig. Miként a szombati **זמרת** gazdagon ki van bővítve, akként sokkalta terjedelmesebb a befejező része is. Kiemelkedő része a szombati liturgia költői remeke: a **נשמת** kezdetű imádság, amely költői nyelvezetével, színes és ragyogó képeivel, magasröptű és merész ívelésű hasonlataival, tűnik ki. Franciaországban és Némethonban elterjedt a legenda, amely Péter apostolnak tulajdonítja a gyönyörű és fenséges ima szerzőségét. A leghiresebb Talmudmagyarázó, Rási, határozottan cáfolja.

Nagyon érdekes és tanulságos liturgiai darab, amely Elbogen

Iszmár állítása szerint palesztinai eredetű, az úgynevezett **לאל אשר שנת**.

Ez az egyedüli megmaradt dicsőítő ének, amely sejteti velünk, hogy eredetileg létezett mindennapra való külön-külön himnusz. (Ros-Hasónó 31.a. és Elbogen 16. par. 114. l.). Ezek a dicsőénekek zengik a világteremtés csodás alkotásait. A napok, mintegy megszemélyesítve, maguk szólalnak meg és a mindennap számára kijelölt zsoltár szavaival, dicsőítik a világ alkotóját. A középkorban Natronai gáon nevével hozták összefüggésbe ezt az imádságot. A valószínűség amellett szól, hogy az összes fentemlített toldalékok a babilóni amórák korszakának végéről maradtak ránk. Spanyolországban Juda Barzilai, mint az istentisztelet módosításának és költői bővítésének határozott ellensége, tiltakozott bármilyen toldalék bevezetése ellen, mert, úgymond, ez vezet vég-eredményben az istentisztelet szentséges és magasztos szellemének meghamisításához. Fellépésének hatása alatt egyes hitközségek mellőzték a szombat költői himnuszának használatát. A szombat reggeli **תפלה**-ban bizonyos szövegbeli eltérések mutatkoznak az egyhangúság elkerülése végett. Minden rítusban, akár a szefárd, akár az áskénáz imakönyvekben, megtaláljuk a közösen megállapított liturgiai darabot: **ישמח משה במתנת ה' לקו**. Ez a szöveg azon ősrégi hagyományon alapszik, hogy a sinai-i kinyilatkoztatás szombati napon történt, amely azonos a hagyomány értelmében Mózes Tórája átadásának terminusával. Azért örvend Mózes osztályrészének adománya miatt, mivel hűséges szolgádnak nevezted őt. A dicsőség koronáját tetted a fejére, midőn Szináj ormán előtted állott és két kőtáblát hozott le a kezében, melyen a szombat megtartásának égi parancsa meg van írva: Az imában említett **מתנת ה' לקו** nem más, mint a Tóra, melyet Isten az ő hűséges és megbízható szolgájának, Mózesnek ajándékozott. Izráel népét pedig azzal tüntette ki Isten, hogy neki adta a napok legszebbikét és legdicsőbbikét: a szombatot, a nyugalom és pihenés kedves napját. A fentemlített liturgiai darabnak ez a tartalma, mely meg van zenésítve; nagyon kedves és szép melódiája közismeretes és általánosan elterjedt. Egyebekben a szövege az, mint a tefilának többi alkalmi benedikciói.

A **מוסף** ima.

A **מוסף** szó jelentése: pótlék vagy toldalék. Akár pótima, akár póttáldozat. A rendes imádságokon kívül még megtoldották ünnepi liturgiai darabokkal. A mai **מוסף** ima megfelel a régi póttáldozatnak, melyet a jeruzsálemi szentélyben, a szombat tiszteletére mutattak

be. A legrégibb liturgiai források ismernek מוסף istentiszteletet minden áldozat nélkül is. (L. Tánit IV. 1. 4. Elbogen 17. par. 115. l.). Ez a magyarázata R. Eleázár b. Azarja tanításának, amely szerint a מוסף istentisztelet intézménye, szoros összefüggésben áll, a városban létező vallásos közösség fennállásával és működésével. A pótimát csak olyan városban lehet megtartani, ahol zsidó hitközség létezik. A többi forrás a מוסף áldozatra vezet vissza a keletkezését (M. IV. 28, 29.). A מוסף ima ideje a reggeli istentisztelet után és a מנחה ima előtt lett meghatározva. A מוסף תפלה szövege eredetileg azonos volt a többiekkel. Csak a babilóni amórák működésének első évszázadában változtatták meg alkalmi áldásmondatát az áldozatkultusz felemlítésével kibővítve (j. Ber. IV. a. 8. o.). Ehhez hasonló szöveg az összes rítusokban olvasható. Nemsokára nem elégedtek meg pusztán áldozatok felemlítésével, hanem megtoldották azzal a kérelemmel, hogy Isten minél előbb állítsa helyre Izráel népének régi dicsőségét és az áldozatkultuszt a jeruzsálemi szentélyben. Ennek a kérelemnek közkeletű formulája következtében hangzik: Legyen meg szent akaratod, hogy vezess vissza bennünket stb. Érdekes liturgiai darab a תכנת שנת amely a fordított alefbész-betűrendszer szerint van összeállítva. A második részébe a מנצפ"ך végbetűk vannak művészi és mesteri módon beleszőve. A מוסף áldozat felemlítéséhez hozzátartozik a bibliai szöveg idézése: (M. IV. 28, 9—10.). A következő liturgiai darabok teljesen egyeznek a többi szombati תפלה szövegével. Utána következik Isten dicsőítése, szent nevének négy-szeres változatával, négy külön strófában: 1. אין כאלהינו. 2. מי כאלהינו. 3. מי כאדונו. 4. ברוך אלהינו. Ehhez csatlakozik a leviták által énekelt himnusz, amelyben maguk a napok szólalnak meg és dicsőítik az Urat, az illető napnak megfelelő zsoltár szavaival. (Zs. 24.). Mert ő a világ alkotója és a természet ura. (Zs. 48.). A második napon különbséget tett Isten a felső és alsó vizek között, kifeszítette az égboltozatot és elhelyezte glóriájának székhelyét Jeruzsálembe. Kialakította a szárazföldet, hogy az (Zs. 82.) emberfiai lakhassanak rajta és igazságot tehessen közöttük. A negyedik napon teremtette a napot (Zs. 94.), a holdat és a csillagokat, hogy világítsanak a földön és hogy megbüntesse a pogányokat, akik imádják azokat és tarthasson ítéletet fölöttük. (Zs. 81.). Akkor teremtette Isten a madarakat a maga dicsőségére (Zs. 93.), midőn befejezte a teremtés művét és átvette az uralmat felettük (Zs. 92.).

A szombati himnusz, dicsőítő éneke, a ciklus befejező zsoltára. R. Nechemja magyarázata szerint a hat napnak dicsőéneke a múltra, míg a szombati himnusz a jövőre, a messiási időre vonatkozik. Csak a messiási időben szentelheti meg majd a zsidó-

ság, a szó legnemesesebb értelmében, a szombat napját, midőn Isten mennyei uralma bekövetkezik a földön és senki és semmi nem fogja zavarni Izráel népét vallásának szabad gyakorlásában, amikor valóra fog válni bölcseink tanítása: aki gyönyörrel üli meg a szombatot, annak teljesül szíve minden kívánsága! (b. Sábbát 119. b.).

A מנחה ima.

Tudvalevő dolog, hogy a szombat az istenszemléletnek, az írásmagyarázatnak és a vallásos lélek elmélyülésének szentelt napja, úgy hogy az egész napot az áhítatra és a vallásos irodalom tanulmányozására fordították. A szentséges napot, tehát, két részre osztották: a délelőttöt a jámbor hívő a templomban töltötte, a szombat délután pedig otthoni tanulással, a tanról való elmélkedéssel és vallásos előadások meghallgatásával telt el. Az előadások igen gyakran a sötétség beálltaig tartottak. A vallásos előadásokra való emlékezésnek nyoma megmaradt a מנחה istentisztelet liturgiájában mind a mai napig.

Erre utalnak a szombat délutáni פורק olvasmányok nyáron és a 104. zsoltár a zarándokénekekkel, melyeket a vallásos hagyomány rendelt téli-re. A rendes hétköznapi liturgián kívül még az וְנָא לְצִיּוֹן kezdetű imát is mondjuk, amely ugyancsak a vallási előadásokkal van összefüggésben, ahol rendes befejezésül szolgál. A talmud megemlíti, hogy a מנחה ima alkalmából prófétai szemelvények felolvasása és azoknak magyarázata is sorra került. (b. Sábbát 24.). Nehárdeában pl. az a szokás dívott, hogy az egyéb szentiratokból olvastak fel egyes fejezeteket (U. o. 115. b.). (Nát-ronáj gáon még ismeri azt a szokást, hogy a מנחה istentiszteleten tetszésszerinti szakaszokat, a heti szidrából és megfelelő részeket a prófétai leckéből olvastak. Mindezek emlékeztetnek a régi időben dívó vallásos előadásokra. Ehhez az imához a ואני תפילתי zsoltárverse csatlakozik (Zs. 69, 14.). A kegyelem ideje a מנחה ima idejére értendő!

Egyes olaszországi hitközségekben háromszor ismételték ezt a verset. Erre a szokásra vezethető vissza a mai főünnepi gyakorlat, hogy a Tóra kivétele előtt, a mi templomainkban is, háromszor ismétlik ezt a zsoltárverset. A תפילה alkalmi benedikciója אֲתָה אֵלֶּיךָ kezdetű. A רצה szövegét annyiban éri változás, hogy a וְנָא לְצִיּוֹן olvasatot találjuk benne. Ezen szövegváltozások grammatikai magyarázatra szorulnak. A péntekesteli תפילה szövege nőnemű kitételt, תפילה-t használ és az éjjelre, a לילה szóra vonatkozik. A reggeli תפילה szövege hímnemű, תפילה kitételt használ és a nap-

palra, a יום szóra vonatkozik. A többesszámú kitétel pedig az eljövendő szombatokra vonatkozik, melyeket Isten kegyelméből, örömben és boldogságban, jólétben és megelégedettségben, gondtalanul és büntől mentesen remélünk eltölteni.

Ehhez csatlakoznak a következő zsoltárversek: Zs. 119, 142. v. 71. Zs. 19. v. 36. Zs. 7. Az ima három részre oszlik. Az egész a gyászeseteknél használt צדוק הדין imára emlékeztet, midőn az isteni igazságszolgáltatást dicsőítjük, ép ez alkalommal, annak jeléül, hogy belenyugszunk Isten kifürkészhetetlen akaratába. Nem zúgolódunk és nem lázadozunk, hogy legnagyobb fájdalmunkban elkerüljük a legnagyobb csapást: a lélek meghasonlását. Ez erre a hagyományra vezethető vissza, hogy Mózes, a mi lánglelkű, halhatatlan tanítómesterünk, épen szombat délután halt meg. Egyesek a szombat délutáni צדוק הדין-ra emlékeztető imaformulát azzal a legendával okolják, miszerint a halottaknak pokoli kínjai a purgatóriumban ekkor szünetelnek és a szombat kimenetele után ismét megújulnak.

Én inkább etikai tartalmában és céltudatos elrendezésében vélem megtalálni helyes magyarázatát. Azért rendelték el bölcseink, hogy tanulmányozzuk a hosszú nyári délutánon a פרקי אבות fejezeteit, mert bölcs etikai tartalmúak, a zsidó erkölcsstan magasztos és fennkölt eszméit foglalják magukban. Egyes vidékeken csupán pészách és sábouth között kerültek felolvasásra, hat szombaton keresztül a hat szakaszra felosztott percek. Ezzel a gyakorlattal méltó módon készült a zsinagóga a nagyjelentőségű eseményre. A legtöbb hitközségben a mai vallásos szokás az, hogy a Ros-hásónó ünnep beálltaig még négy ízben ismételjük meg a hat fejezetet. Ezek az etikai olvasmányok képezik a mi lelki gyakorlatainkat a nagy és félelmes bűnbánatra és magábaszállásra serkentő ünnepek előtt. Bevezetjük ezeket a tanításokat a Misna Szanhedrin V. fejezetéből vett idézettel és végezzük Makkoth traktátus befejező szövegével. Ezekbe a magasztos tanításokba valóban beleillik az isteni igazságszolgáltatás eszméje, amelyből a halottak feltámadásának és túlvilági életének hite táplálkozik.

Szombat kimenetele.

(Források: Pész. 105. b. j. Tánit 16. 64. c. Elbogen 120. 19. par.)

Jó átmenetet képez az erkölcsi eszmékben gazdag מנחה ima a szombat kimenetelének liturgiájához. A szombat kimenetelének istentiszteleténél két célkitűzést észlelünk: 1. szombatmarasztaló, 2. lelki vigaszt nyújtó akar lenni. Régi forrásokból úgy értesülünk, hogy a szombat kimenetelét, a vallásos gyülekezetek lakomával

ünnepezték meg. A szombattól vallásos lakomával vettek búcsút, melynek szombatmarasztaló célzata volt. A sötétség beálltával világosságot gyújtottak, illatos fűszereket tálaltak fel és hordtak körül. Erre utal a מונמר szó jelentése, amint azt a Misna hagyománya megörökítette (Ber. VI. 6.). Az volt a szokás, hogy minden lakoma végén és mindegyik szolgáltatásnál megfelelő áldást mondtak. Az étkezési imával kapcsolatban a szombatbúcsúztató formulát, a הנדלה-t iktatták be. A הנדלה maga régi intézmény, amely a nagy zsinagóga-testület intézkedésére vezethető vissza, egészen úgy, mint a קרוש beköszöntő. Ez a szentség beálltának kezdete; amaz a szombati szentség végső határa, mely elválasztja a szombatot a hétköznaptól, a munka idejétől. Ugyanaz a formula belekerült későbbben a תפלה-ba is a második tanna nemzedék korában. A vallási lakoma nyoma mindmáig megmaradt a chaszideusok által újabban feltámasztott מלכה szombat királynőtől búcsúztató lakomában. Kiváló érdemül tudták be a gyülekezetnek, ha minél többet pótoltak a hétköznapi szombat szentségéhez. Onnan van az, hogy olyan bőséges a szombat kimenetelénél való liturgia. A rendes istentiszteleti anyaghoz vallási előadások járultak, melyeknek nyoma a mai rítusban teljesen elveszett. Egyedüli maradványa a מדרה דקרושה melyet a régi imarendbe iktattak be.

Az összes rítusok egyeznek abban, hogy a 144. és a 67. zsoltár megelőzi az istentiszteletet, melyeket hagyományos melódiával énekelünk. A liturgiai részek ugyanazok, mint a hétköznapi imában. A תפלה-ban a negyedik benedikció, az אתה חונן meghosszabbított formulát kap, a הנדלה formulával bővítve. Nagyon megható, etikai tartalommal bír a következő szavakkal kezdődő betét: שיר של פנעים. A תפלה után a 91. zsoltár következik. Ennek a magyarázatnak köszönhető, hogy még hozzávesszük a 90. zsoltár 17. versét, a ויהי נעם-ot, melynek értelme: Legyen kedves Isten előtt kezeink munkája, az egész következő héten át. Kiemelkedő része az egész istentiszteletnek a leghosszabb liturgiai darab: a ויתן לך amely a lelki vigasztalás szolgálatában áll. Ez az ima azon bibliai verseknek összeállított gyűjteménye, amelyek áldást és boldogságot ígérnek. Egészen 'elkülönített csoportot képeznek a hosszú imában az úgynevezett 3 פרויה 3 הפוכה 3. Az a három vers foglaltatik benne, amelynek tartalma az, hogy Isten megváltoztatja az ellenségeink által nekünk szánt átkot áldássá, amint ez Bileám esetében megtörtént. Három vers, melyben a próféták Izrael népének teljes megváltását ígérnek. Végül három vers, melyből a béke áldása árad felénk biztatólag és nyugtatólag. Mindegyiknek az a célja, hogy a gáluti zsidóságot hittel, remény-

séggel és bizalommal töltse el, hogy el tudja viselni az egész héten át ráváró élet-halálharcot, a létért való küzdelmet a mindennapi kenyérért. A **הבדלה** szertartást egy serleg bor fölött, fűszer és fonott gyertya mellett, végzik el. Mindegyikre külön áldást mondunk.

Vajha a bibliai áldás bősége vegyen körül bennünket, a gálut szégyenétől és gyalázatától üldözött, megalázott és megtaposott zsidóságot. Isten árásszon Izráel népére minden elgondolható áldást, ami Mózes Tórájában írva van!

Ötödik rész.

Ü n n e p e k.

I. FEJEZET.

A három zarándok-ünnep istentisztelete.

Nagy fontosságuk és történeti jelentőségük mellett bizonyít az a tény, hogy a Tóra három helyen kötelezővé teszi megtartásukat és szentül való megőrzésüket. 1. M. II. 25. 14—19. »Háromszor egy évben tarts ünnepet az én tiszteletemre. A kovásztalan kenyér ünnepét őrizd meg! Hét napon át egyél kovásztalant, amint megparancsoltam neked, kalászférés hónapjának idején, mert akkor vonultál ki Egyiptomból. S ne jelenjenek meg szíнем előtt üres kézzel. Ez összefüggésben van a חרש az új termés tilalmával, melyből nem volt szabad enni, míg nem mutatták be az עמר-t Isten oltárán, az első árpakalászkodat, a lengetésre szánt עמר-t. Az első árpakalászkodból való termést Niszán 16-án mutatták be először. És az aratás ünnepét is tartsd meg, műveid zsengejének ünnepét, melyeket bevetsz a földön és a betakarítás ünnepét őrizd meg, az év kimenetelénél, midőn betakarítod termésedet a mezőről.

Három ízben évente jelenjék meg férfiszemélyed az Úr szíне előtt. Földed zsengejének elsejét vidd be az Örökkévaló, a Te Istened házába.«

2. M. II. 34. f. 18, 22, 23, 24, 26. A szöveg majdnem ugyanaz, mint az előbbi fejezetben. Szóbeli eltérések vannak csupán, különösen a 22. versben. Itt találjuk először a חג השבועות nevet, amely mind a mai napig érvényben maradt. Az ottani השנה helyett itt תקופת השנה kifejezést használja az írás, amely tulajdonképen körforgást jelent. Mind a kettő az aratási évre vonatkozik, mikor a gabonafélék aratása és a gyümölcsszedés után véget ért a mezei munka idejének éve. Onnan van az, hogy a סכות a »betakarítás ünnepe« nevet viseli.

3. M. V. 16. f. Az egész fejezet a három zarándokünnepről szól. Mind a három helyen az tűnik ki, hogy a három zarándok-ünnep eredetileg őseink régi foglalkozásával, a földműveléssel függ össze, tehát agrár jelentőségű ünnepek. Egyúttal történeti eseményekre emlékeztető, nemzeti jelleggel bíró ünnepek. Végül

a szentély fennállásának idején zarándoklásra és az áldozati fogadalmak teljesítésére is szolgáltak. Lásd még M. III. 23. f., ahol a többi vallási ünnepekkel együtt sorolja fel és kidomborítja vallási jellegüket.

Jelentőségük tekintetében, mint szociális, népjóléti intézmények, a szombat mellé állíthatók. Ugyanis a nehezen dolgozó munkásnak még a szombaton kívül is, szüksége van testi nyugalomra, emelkedett ünnepi hangulatra, hogy felüdítse lelkét. A folytonos tülekedés alatt, a létért való küzdelemben, a mindennapi kenyérért való harcban, mint üde liget, int a munka fáradalmaitól elcsigázott ember felé, a három ízben visszatérő, kedves öröm-ünnep: a kalászférés hónapjának idején, a földön bevetett termés zsongéjának aratásakor és a betakarítás, a gabonaérés és gyümölcsfélék betakarításának örömeire rendelt ünnep.

A három zarándokünnep liturgiája.

A három zarándokünnep alkalmából használt imák a szombati liturgiának felelnek meg, formailag és tartalmilag egyaránt. A תפלה magában foglal hét áldást, mint a szombati ima. Az első háromnak és az utolsó háromnak szövege teljesen egyezik a hét-köznapi תפלה-nak áldásmondatoival. A középső benedikció alkalmi, amely az ünnep jelentőségét fejtegeti és magyarázza. A mai formula וְהִשְׁיֵאנוּ אֶתָּה בְּחֵרְתָּנוּ וְהָתֵן לָנוּ וְהִשְׁיֵאנוּ és a befejező formula: מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְמִינֵם mind a régi időkből valók, mégpedig Ráv és Sámuel, III. sz.-beli babilóni amórák hitbuzgó tevékenységére vezethetők vissza. (L. b. Jóma 87. b. Ber. 33. b. Peszáchim 117. b.). Ha az ünnep szombati napra esik, akkor R. Nátán tanítómester a מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְמִינֵם szöveget ajánlja. Szóferim traktátusában XIX. 7. találjuk az ismeretes וַיְבֵרַח יְעֲקֹב szöveget, melyet újhholdkor is imaként használunk.

Az ünnepi תפלת בִּזְמַן-ban a szöveg az וְהִשְׁיֵאנוּ liturgiai darabbal bővül, amely a וְהָתֵן לָנוּ és a וְהִשְׁיֵאנוּ közé ékelődik. Ellenben a וַיְבֵרַח יְעֲקֹב kimarad. Ezen imának szerkezete és szövege Ámrám gáon óta minden imában azonos. Tartalma a következő: az áldozati kultusz idejére emlékeztet. Kiindul a jeruzsálemi szentély pusztulásából, azon keseregve, hogy az áldozás lehetősége megszűnt. Egyúttal hozzáfűzi kérelmét a Messiás jöveteléért s a szentély régi dicsőségének helyreállításáért. Ehhez csatlakoznak még M. IV. 28—29., az ünnepi áldozatok elrendelését tartalmazó fejezeteknek egyes versei, melyek az illető ünnepeknek meg-

felelnek. Az áldozati kultuszra való megemlékezés után a מלך רחמן kezdetű ima következik, amelyben az imaköltő buzgón imádkozik a zarándoklás lehetőségének visszaállításáért. Még említésre méltó a közbeszúrt גלה esdeklő fohásza, amely szerves alkotó része az imának; mikor megható módon könyörög Isten sechinája, dicsőséges glóriájának megjelenéséért, hogy ismét megalapítsa uralmát az egész földön.

Az összes ünnepi תפלה-ban a מועדים לשמחה és חגים וזמנים לששון és מועדים לשמחה kitételt találjuk, amely mind a mai napig egyúttal ünnepek alkalmából való köszöntő formula, Palesztinában és Egyiptomban, ily módon: A köszönti B-t, מועדים לשמחה jókívánsággal és B viszonyozza az üdvözlést, חגים וזמנים לששון formulával. Ha az ünnep a szombat kimenetelével esik össze, akkor a Mar Sámuelettől szerzett, az imaköltészet gyöngye, a ותודיענו a ותתן לנו után következik és pótolja a szombat kimenetelénél előírt הברלה szertartást. Az esti ima bővül az ערבית-al, a השכיבו formulája a szombati szöveggel egyezik. Hozzájárul még a וידבר משה vers, az ünnepek elrendeléséről szóló isteni parancs, melyet Mózes Izrael fiaival közölt. Az ünnepi reggeli ima ugyanazon alkotórészekből áll, mint a szombati és főünnepi imarend. Pijut darabokkal bővült, u. n. jócer darabokkal, részint az ünnep történeti eseményeit tárgyalják, részint az ünnep tóralekciójához alkalmazkodnak. Pl. pészách első ünnepnapján az Énekek-Énekének motívumait szövi bele a pijut költészetbe. A hetedik napra való jócer Mózes diadalénekéhez alkalmazkodik. A Sevuot ünnepéről szóló pijut pedig a Tíz igének költői feldolgozása. A Szukkot ünnepi pájtának a lombosítás és az ünnepi csokor szertartásainak fontos jelentőségét és mélységes értelmét részletezve, fennkölt és magasztos erkölcsi tanúságait vonják le. Mind a három ünnepnek közös a הלל zsoltárok kiemelkedő része. Franciaországban keletkezett az a szokás, hogy a három zarándokünnep mindegyikén egy-egy megilla tekercs került felolvasásra, mégpedig Pészáchkor az Énekek-Éneke, amely tele van a tavasz dicséretével, a virágillat, a madárdal, a természet szépségeinek költészetével. Keretébe harmonikusan beékelődik Szulamit és a pásztor szerelme, melyet a lánglelkű Rabbi Akiba tanítómester Isten és Izrael között fennálló viszonyra magyarázott, ezzel jelképezvén Izraelnek Isten iránt érzett rajongó szeretetét.

A zsengek ünnepén időszerű רות מגילת felolvasása, amely leírja Boáz és Ruth idillikus regényét, amely az aratási ünnep keretébe szövődik és a kettőnek frigykötésével végződik. Egyúttal a kinyilatkoztatással kapcsolatban kimutatja, mily nagy hatást tett az istenhit a pogány népekre, hogy megnyerte őket a Tóra fennkölt magasztos tanainak. Szukkotkor pedig, az aratási

és munkaév végén azaz ősszel, Kóhelet, a prédikátor könyve kerül felolvasásra. Kóhelet állandóan hangoztatja, hogy a hívságok hívsága a mi életünk, minden hiábavaló fáradozás és szél utáni járás. Végig vonul rajta a borongós őszi hangulat és a világfájdalom nagy szomorúsága és keserves zokogása. Egyúttal a vallásos év leforgásával a rituálé szertartásainak befejeztével, arra buzdít bennünket a bölcs prédikátor, mondván: »Minden dolognak egy a vége, hogy Istent féljed, parancsolatait híven megőrizd, mert tudd meg, egyedül ez az emberi élet értelme.«

Az egyes ünnepekre nézve még a következő megjegyzéseim vannak: a פסח ünnep a liturgiában a חג המצות nevet viseli, azaz a kovásztalan kenyerek ünnepe. Az imakönyvben a זמן חרותנו kifejezéssel van jelölve. Szabadság ünnepének nevezi, mert az egyiptomi kivonulásra emlékeztet. A Pészách ünnep első és második estéjén kihagyják a zsinagógában a beköszöntő ünnep esti imát, a קרוש-t. A gyermekek kedvéért, hogy el ne aludjanak és résztvehessenek a נשתנה kérdéseivel a szédereste szertartásaiban, lehetőleg megrövidítik az istentiszteletet. Spanyolországban és Babilóniában a templomban rendezték a széderestét, mert a magános egyének oly tudatlanok voltak, hogy nem tudták a hágádát elolvasni és a szertartásokat előírás szerint elvégezni. A szefárd ritust követő jámbor hívek Palesztinában az első estén, az istentisztelet alkalmából a הלל zsoltárokkal dicsérik Istent, a történet urát, aki kivezette a mi őseinket Egyiptom országából, a rabszolgaság honából. Az ünnep első napja חמלת-jának kezdetében harmatért könyörgünk.

A harmat nagy befolyással van a termésre, a gabonafélékre és veteményekre a trópusi vidéken, ahol igen gyakran a tavaszi eső elmarad és a természet mégis megtartja üdeségét. Azok a hitközségek, ahol a szefárd ritusu hagyományok divnak, aznap megszűnik a מוריד המל formula és annak helyébe lép a מוריד המל szövegű ima. A Sávuoht ünnep a liturgiában a חג השבעות nevet viseli. Az imakönyvben a זמן מתן תורתנו kifejezéssel van megjelölve, mert a kinyilatkoztatás eseményére, a Tóra adására emlékeztet. A Szukkot ünnep pedig a חג הסוכות nevet viseli és M. V. 16. f. 14 és 15. verseire hivatkozva זמן שמחתנו kifejezéssel jelöli meg. Ugyanis a gazdának a betakarítás, a gyümölcsszedés és a termésbetakarítás a legnagyobb örömet jelentette. Ennek az ünnepnek az istentisztelete különösen ki van tüntetve az ünnepi csokorral való körmenet által. Ez rendszeren a מוסף ima után történik és nagyon emeli az istentisztelet áhítatát és fényét. Ez a körmenet képezi az istentisztelet fénypontját. Az ünnepi csokor négy növényből tevődik össze. Ezek pedig a következők: 1. לולב pálmagally. 2. אתרוג citromalma. 3. Mirtusvessző. 4. Fűzfaág.

Mindegyik különböző tulajdonságokkal rendelkezik, de valamennyien összekötve gyönyörű szép csokrot alkotnak együtt, amely a harmonikus együttműködés, az összetartó, egymástsegítő boldog emberi társadalom mélyértelmű jelképe és örök szimbóluma. A Midrás és a Talmud bölcsei kétféleképpen magyarázzák az ünnepi körmenet jelentőségét. 1. A pálma — úgy mondják — az erkölcsi diadal jelképe, annak az erkölcsi diadalnak, amelyet Izrael szent gyülekezete a tíz bűnbánati napon, a megtérés napjaiban aratott. A Ros Hasono és Jom Kippur félelmes és szent ünnepnapjaiban, midőn számot ad minden hívő lélek Isten magas trónusa előtt cselekedeteiről, vívódtak a gonosz sáttánnal és győzelmesen, minden bűntől megtisztulva, kerültek ki. 2. A körmenet alatt elrebegik a hozsánna zsoltosmákat. Isten segítségével esedezünk, hogy adjon bőséges, országos esőt, közvetlenül az esőzés korszakának beállta előtt. A szentély fennállásának idején hozzákapcsolódott még a נסוך המים szertartás, a vízöntözés szertartása, amely hét napig tartott, mégpedig az ünnep második napjától a nyolcadik napig. A Talmud hagyománya beszéli, mikor Jannáj Sándor (109—61), mint főpap végezte a vízöntözés szertartását, akkor a farizeusok bosszantására a vizet a zarándokok közé öntötte, akik erre őt eszrog záporral dobálták meg. E miatt a király éktelen haragra lobbant és száműzetésbe küldte a farizeusok kiváló tudósait.

A körmeneti szertartás a hetedik napon, a Hosáná Rábbá napján éri el tetőfokát, midőn hétszer körüljárják a bimát az ünnepi csokorral és az öt fűzfavesszőből kötött nyalábbal. A népet a csomót a הושענא imáról הושענא-nak nevezi. A Talmudban az »Árovo« szóval van megjelölve. A tizedik századból ered az a híradás, hogy Palesztinában a Szukkot ünnep többi napján éppúgy, mint a Hosáná Rábbá szent napján odaözönlött zarándoktömegek Jeruzsálemben vallásos körmenetekben körüljárták az Olajfák-hegyét az ünnepi csokorral. (Májmuni: הרכות לולב.) A keresztyén arabok még most is a husvét előtti vasárnapon használják a pálmát. Ezekkel találkoztam az Olajfák-hegyén 1928-ban, Palesztinában tett zarándok- és tanulmányutamon. Ezzel magyarázható a »Palmsonntag« elnevezés Németországban. Minálunk Magyarországon »virágvasárnap«-nak nevezik és pálma helyett barkát szentelnek. A Hosáná Rábbá istentiszteletnek bűnbánati jelleget kölcsönöznek, egyrészt a bűnbánati melódiáknak ismétlése, másrészt a נשמת imának a használata. A konzervatív hitközségekben a jámbor és szentéletű öregek ilyenkor, mint a legszentebb ünnepen, az engesztelési böjt napján, a fehér halotti köntöst és sapkát veszik fel. Az ünnep nyolcadik napja a שמיני עצרת nevet viseli, az imakönyvben a שמחת תורה-t is ezzel a névvel jelöljük meg. Mind a kettő a talmudi halácha hagyományainak szavaival

élve, külön-külön ünnepnek számít: שמיני רגל בפני עצמו Ez az utolsó nap ki volt tüntetve az ünnep minden jellegével. Önálló áldozat, külön zsoltár illette meg a múltban és saját neve van a mai napig. Az araméniai bibliai fordítás szerint a harmincadik zsoltár volt a nyolcadik nap hivatalos éneke, amelynek felirata: מומיר שיר הנינת הבית. Erre utal a zsoltárnak a felirata: a templomszentelésre való zsoltár. Lehet gondolni a salamoni templom felavatására, amely a hagyomány szerint Szukkot nyolcadik napján ment végbe. Ezen föltevés mellett szól az ünnepi haftórának szövege is. (Királyok I. 8. f. 54—66. vers.). De nincs kizárva, hogy Juda Makkábi ünnepélyes templomszentelésére vonatkozik, az Emausz melletti ütközet után. Ehhez fűződik az ünnep neve: הנוכה (Jegyzet: Lásd Perec Chájesz tudományos magyarázatát a zsoltárok könyvéhez.) A שמיני עצרת חפלת מוכה keretében könyörgünk esőért. Ez az úgynevezett חפלת נשם. Az ünnep kilencedik napja körülbelül az ezredik év óta viseli a שמחת תורה nevet. A Tóra tiszteletére rendelt külön ünnep ez a nap, amelyen a Tóra utolsó fejezetével befejezzük és a Tóra első fejezetével kezdjük meg a Tóra olvasását. Babilóni eredetre vezethető vissza, a babilóni gáonok intézkedése ez. Ez a szokás összefüggésben áll a második ünnepnap intézményével és az egyéves tóraolvasás ciklusával. Az ünnep kilencedik napjához még az a zsinagógai szokás is fűződik, hogy az előestéjén a frigyszekrényben elhelyezett összes tóratekercset kivesszük és hét körmenetben ünnepélyesen körülhordozzuk. A víg gyermeksereg zászlókkal és lámpionokkal kíséri, amely nagyban emeli a körmenetek fényét és kidomborítja annak ünnepélyes jellegét. A Tóra felolvasását különféle imák kísérik, amelyek költői módon színes és ragyogó képekben feldolgozták Mózes életének és halálának legendáit. Ilyenkor minden hívő igyekszik ezen a napon, a Tóra tiszteletéből, kivenni a maga részét és hódolattal, mint felhívott a Tóra elé járulni. Onnan van, az, hogy שמחת תורה-kor a felhívottak száma nincsen korlátozva.

A felszabadult Izrael hálaadó éneke: a הלל.

A megváltott Izraelnek dicséneke, a הלל lett a zsidó népnek ünnepi himnusza. Mind a három történeti ünnepnek, valamint az ujhold és הנוכה liturgiájának kiemelkedő részét képezi, fénypontját. A הלל ima hat zsoltárt foglal magában: mégpedig 113—118. bezárólag. Tulajdonképpen kétféle הלל-t ismer a vallásos.

irodalom: az egyiptomit és a nagy hálaadó dicsőeneket. Az egyik a הלל המצרי, a másik a הלל הגדול nevet viseli a hagyományban. Az előbbivel a három zarándokünnep alkalmából, ujholdkor és chanukakor zengjük Isten dicsőségét. Az utóbbi pedig mind a szombati, mind az ünnepi reggeli istentiszteletnek kedvelt darabja. פסח első két napján, שבועות két napján és סוכות mind a kilenc napján egész הלל-el kötelező. Ujholdkor és פסח ünnep utolsó hat napján fél הלל-el beérjük. Ugyanis hálaadó éneket csak örömmünnep alkalmából szokás zengeni, mivel פסח hetedik napján Isten teremtményei a Nádistengerbe fulladtak, azért két zsoltár elhagyása által kissé tompítjuk az örömujjongás hangját. Ellenben חנוכה-kor a csodával határos makkabeusi győzelmek emlékére egész הלל-t mondunk. A הלל imát egy áldásmondat, ברכה vezet be, melynek célja R. Juda Hálévi magyarázata szerint, az áhítat felkeltése és mélyítése. A הלל imát a 136. zsoltár alapján állva kell elmondani. Ez a zsoltár azért lett kitüntetve a הלל הגדול név által, mert minden versnek visszatérő refrainje: »Adjatok hálát az Urnak, mert jóságos ő, mert örökké tart az ő kegyelme!« A Talmud ősrégi hagyománya azt következteti, hogy a הלל eredetileg párbeszéd alakjában került az istentiszteleti liturgiába, mint Mózes diadaléneke, amely tulajdonképpen a Nádistenger partján megtartott első zsidó istentisztelet volt. A párbeszédnek nyoma megmaradt a gyakran ismétlődő versek szövegében, mint pl. ה' ימין ה' יאמר נא, טוב לחסות בה' ימין ה' stb. Különösen a 116. zsoltár befejező része ilyen ősrégi maradványa a párbeszédnek, amely folyt a zarándokok között és a sorfalat képező jeruzsálemi néptömegek között, akik kivonultak hittestvéreik ünnepélyes fogadására és köszöntésére. Előbb a zarándokok üdvözlik a sorfalat álló népet, mondván: Isten áldja meg Izrael házát, Áron házát, a papokat, valamint az istenfélő levitákat, az egész nép apraját-nagyját. Erre a jeruzsálemi nép viszonozza a jókívánságokat: Gyarapítson az Ur benneteket és gyermekeiteket, legyetek áldottak Isten nevében (b. Pesz. 117. a. Tur O. Ch. 622.).

A הלל ima tartalma.

Minthogy megvan nekünk az úgynevezett nagy הלל miért rendelték el az egyiptomi הלל kötelező olvasását, kérdik a Talmud bölcsei?! Ez onnan van, hogy nagy fontossággal bír az egyiptomi הלל tartalma. A zsoltárok összetétele öt dologra emlékeztet bennünket. 1. Az egyiptomi kivonulásra: amint írva van: »Midőn

kivonultak Izráel fiai Egyiptomból.« 2. A Nádas-tengeren való átkelésre: »A tenger látta és megfutamodott.« 3. A kinyilatkoztatásnak nagy jelentőségű történeti eseményeire: »Akkor lőn Juda szentségévé, Izráel birodalmává.« 4. A halottak feltámadására: »Járni fogok az Úr előtt az élet országában.« 5. A messiási időkre: »Nem miérettünk, nem miérettünk, oh, Örökkévaló, hanem a Te neved kedvéért szerezz nekünk dicsőséget.« Az egyik része tehát dicső multunkra vonatkozik; a másik része biztató ígéretet jelent számunkra a jövőre nézve. A megváltott Izráel hálaadó dicsőnekének oly gyakori ismétlése pedig hármas célt szolgál: 1. Történeti emlékeztetés akar lenni, a zsidó történeti tudat megerősítésére és állandósítására. 2. Hálaadás a csodatettekért, melyeket Isten velünk művelt évezredes történetünk folyamán. 3. Könyörgés jövődöbeli megváltásunkért.

Mikor iktatták be a הלל zsoltárokat az ünnepi liturgiába és vajjon kiknek köszönhetjük a bölcs és üdvös intézkedéseket?

Az újholdi liturgiába bevezetett הלל-nek keletkezési idejére biztos forrásunk van, Elbogen Iszmár könyvében, aki így nyilatkozik: Az újholdi הלל ismeretlen fogalom volt még a tannák előtt. Ráv, a palesztinai iskolából hazatérő mester (III. sz.), egyes babilóni hitközségekben találta ezt a szokást. Minthogy meggyőződött róla, hogy recitálásának sajátos módszere ősrégi hagyományban gyökerezik, helyeselte a dolgot és ennek alapján került bele az újhold ünnepi liturgiába. (Die gesch. Entwicklung des jüd. Gottesdienstes 125. l.) A három zarándokünnepi הלל keletkezési idejére vonatkozólag háromféle nézet alakult ki: 1. Tórabeli intézkedésnek tartja a vallási hagyomány. Ennek a nézetnek képviselője és erős oszlopa Náchmánidesz (Rámbán), aki összefüggésbe hozza a Tóra parancsával: »Szolgáld az Örökkévalót egész szíveddel.« (V. M. 10, 12.) Vajjon mi az a szívbeli istenszolgálat, kérde a Szifré?! Ez nem más, mint az istentisztelet, mint az ima!

Képzeltető-e az, hogy Izrael fiai az egyiptomi kivonulás óta nem adtak volna hálát Istennek minden nap velük mívelt csodatetteiért? Lehetséges-e, hogy nem zengették volna Isten dicsőségét a פסח bárányáldozat bemutatásánál, vagy לילב-pálma lengetésekor?! Hivatkozik arra, hogy a jeruzsálemi szentély fennállása idején az áldozat bemutatása a leviták zsoltárénekeinek kíséretében ment végbe. (L. Tomid 7.f. 4.m. Ros-hásónó 31.a.). 2. Sok helyütt a Talmud a prófétának tulajdonítja elrendelését.

Mások azt állítják, hogy a nagy zsinagóga férfiainak köszönhetjük a bölcs intézkedést, akik kiváló érdemeket szereztek maguknak a zsidó intézmények megszervezése és kiépítése körül. A חנוכה ünnep alkalmából elmondandó הלל-ről először R. Áchá gáon tesz említést. IX. fejezetében: Nagyon feltűnő R. Joszé b. Chalafta jámbor óhaja, יהי חלקי כגמרי הלל!

Vajha zenghetnők előtted megváltó urunk új éneket! Várva-várjuk, hogy énekünket végre válthassuk szomorúból víg hangzóra, panaszból víg ujjongóra!

A három zárándokünnep megünneplésének módjai.

1. Istentisztelettel ünnepeljük, amint az Írás mondja: »szent gyülekezettel«, amelyet a templomban tartunk: este, reggel, מוסף és מנחה-kor. 2. Munkaszünettel. 3. Alkalmi szertartásokkal. Ezek mind tórabeli intézkedések. A későbbi időben azonban hozzájárultak még folklorisztikus hagyományok és szokások, amelyeket a nép nagyon megkedvelt, amelyek emelték az ünnep fényét és díszét, és amelyek által sikerült emelkedett ünnepi hangulatot elővarázsolni a zsidó családokban és templomokban. Ezek a költészet és esztétika szépségeinek koronájával ékesítették fel ünnepeinket. Az új. n. népszokások: folklorisztikus elemek, részint a talmudi, részint a kabalisztikus hagyomány talajából sarjadtak ki. Az asszonyok pl. 'ünnepesti gyertyafénnyel köszöntik szíveink szombatját és ünnepeink örömnapjait, midőn a csillagok felkelése előtt, örömteli lélekkel és imádkozó áhítattal gyújtják meg az ünnepi gyertyalángokat, áldólag terjesztik ki kezeiket családjaik felett és ברכה-val szentelik meg házaikat.

Ilyen a סדר-este elrendezése Palesztinában, a פסח-ünnep első estéjén, minálunk pedig, áskénáz rítus szerint a פסח-ünnep két első napjának estéjén, amely gazdagon bővelkedik szívét vidító, lelket üdítő és felemelő szertartásokban, népszokásokban, történeti emlékeztetéseken és erkölcsi eszméket jelképező, azaz szimbólikus cselekedetekben. Gondolok a négy serlegre: az első a קדוש serleg, amellyel a családfő bevezeti az ünnepi szertartást. A másik a megváltás serlege, amely az egyiptomi kivonulásra, a rabszolgaság házából való felszabadulásra emlékeztet. A harmadik az asztali áldás serlege, amellyel befejezzük az étkezést, a családi lakomát. A negyedik a hálaadó dicsőítés 'serlege, mikor dicsőítjük gondviselő mennyei Atyánk csodatetteit, melyeknek köszönhetjük létünket, mind a mai napig való fennmaradásunkat az évezredek küzdelmei és üldözések után. Gondoljunk csak az ötödik serlegre is,

amely a zsidóság védőszentjéről, a csodatevő Illés prófétától kapta a maga nevét. Az ő jövetelét várva-várjuk, mint a Messiás előhírnökét, a zsidó családokban. Gondoljunk csak a מצה, פסח és מרור a סדר-nek szerves alkotóelemeire, amelyek tulajdonképpen történeti emlékeztetések. Nélkülük a szédereste szertartását megtartani nem lehet. A darab sült hús jelképezi a régi bárányáldozatot, melyet minden zsidó család levágott és elköltött még az éjjel, a jeruzsálemi szentély fennállásának idején. A kovásztalan kenyér, a מצה jelenti a sanyarúság kenyerét, melyet őseink ettek, midőn kivonultak Egyiptomból, mert sietséggel vonultak ki és nem értek rá várni, amíg megkelt a tésztájuk. מרור-t keserű füvet azért eszünk, mert Fáraó és népe megkeserítették Izrael fiainak életét, mindenféle kivételes jogfosztó törvényekkel. Robotmunkára kényszerítette őket s kiadta a rendeletet, hogy minden újszülött zsidó fiút a Nilusba kell fojtani. Mindezek a népszokások és hagyományok a zsidó családok és gyermekek örömnepévé avatták a פסח-t.

A használatáról maga a Talmud úgy nyilatkozik, hogy a fűzfavessző lombozatának lerázása nem más, mint prófétai hagyomány, חבוט ערבה מנהג נביאים. A Talmud bölcsei mégis nagyobb fontosságot tulajdonítottak ennek a hagyománynak, mint a tórabeli parancsolatnak, amely előírja a ליל lengetését. (M. III. 23. f.).

Már a kalendárium összeállításában tekintettel voltak a הושענא רבא-ra és úgy állították össze az ünnepek napjait, hogy soha ne essék ez szombati napra, hogy mindenképen el lehessen végezni a hagyományelőírta szertartást. Ellenben igen gyakran történik az, hogy a סבות ünnep első napja a szombattal egybeesik és emiatt a ליל lengetése elmarad, mert összeütközik a szombati munkaszünet tilalmával. A népszokási, folklorisztikus elemekhez tartozik még az éjjeli virrasztás, a שבועות ünnep és a הושענא רבא előestéjén. Az egyik összefüggésben áll a kinyilatkoztatás világtörténeti eseményével, a tízparancsolat kinyilatkoztatásával, amely az emberi család, társadalom és az állam szilárd pillére. Ezeken szilárdan és rendületlenül nyugszik az erkölcsi világrend. A másik szoros összefüggésben van a הושענא רבא bűnbánati jellegével. A hitbuzgó, szentéletű jámborok átvirrasztják az egész éjszakát és a Misné Tóra tanulmányozásával töltik és a zsoltárkönyv áhítatos végigmondásával. A nép képzelete csodákat várt ezen az éjjelen: az ég kapui megnyitásának csodáját várta. (L. Órách Chájim 494. és 664. §-ait.).

II. FEJEZET.

Nagy ünnepeink liturgiája.

Hogy méltó módon tudjuk megünnepelni nagy ünnepeinket, a félelmes és szent napokat, komoly előkészületeket teszünk. Mi is lelkipyakorlatokat tartunk, melyek az elmélkedésnek, a történelmi visszapillantásnak, vértanúink emlékét való felidőzésnek, őseink érdemeire való hivatkozásnak s a mélységes áhítatnak vannak szentelve. Erre valók a hajnali bűnbánati könyörgések, a סליחות amelyek magábaszállásra, megtérésre, vezeklésre és lelki tisztulásra intenek és buzdítanak! A R. H. előtti vasárnapon kezdjük a hajnali istentiszteletet és folytatva a tíz bűnbánati napon át, véget ér ערב יום הכפורים -kor, az engesztelési böjtnap előestéjének reggelén. A סליחות liturgiája egyuttal ezért is kelt érdeklődést minden jámbor hívő szívében, mert a legszentebb napnak, az engesztelési böjtnapnak — melyet a Szentírás, szombatok szombatjának jelzőjével tüntetett ki — szerves alkotórészét képezi. Mint liturgiai betétek szerepelnek a כל נדרי, a reggeli, a מוסף מנחה és עילה záróima keretében és hatásosan fejezik be Istenünkhöz való könyörgéseinket. A סליחות liturgia azért olyan bőséges és gazdag, szinte kiapadhatatlan, mivel vértanúságunk története — melynek foglalatja — is sok ezer éve tart már és még mindig nincs vége. Hivatkozás történik benne a tíz vértanúra, Rabbi Akiba és társaira, akik 135-ben a Hadrián római császár-féle üldözésben haltak meg a Tóraért. Gondoskodni akartak utánpótlásról, a császári tilalmat megszegve, életük kockáztatásával is tanítványokat avatni merészeltek. Megemlékeznek a סליחות költői a Talmud elégetéséről. A שאלי שרומה című סליחות amelynek a máglyára ítélt Talmud jajkiáltása képezi a tárgyát, — Rottenburgi Rabbi Méirtől származik, aki maga is az ensisheimi várfogságban, mint vértanú halt meg. Bőséges anyagot nyújt a סליחות költészetnek a négy keresztes hadjárat is, amelyekben a rajnamelléki hitközségek: Speyer, Trier, Mainz, Worms és Köln hitközségei felkoncoltattak. Dicső elődeink feláldozták életüket a hit oltárán, Isten nevének meg-

szenteléséért. Minden időben és minden korban szellemi vezéreink, a hírneves rabbik, fájdalmaiknak és érzéseiknek adtak kifejezést, mikor hittestvéreinket kőpadra és máglyára hurcolták. Így Heller Jomtów Lippmann, az ukrajnai zsidóüldözés alkalmából, 1648-ban, melynek Chmelnitzky Bogdan, a kozákok hetmannja volt a vezére, — szerzett egy gyászdalt. Még két סליחה-t írt a prágai zsidók megmenekülésekor, a harmincéves háború alatt, 1620-ban. Az egyiknek kezdete אנוסה לעזרה a másik ארנו הימים név alatt ismert. Heller Jomtów Lippmann volt bécsi, prágai és krakkói rabbi, mint a Toszefot Jomtów misna-kommentárjának szerzője, halhatatlanná tette a nevét.

A hajnali istentiszteletnek szerkezete a következő alkotórészekből áll: bevezetés, azután néhány fejezete következik, ez a törzse. Az egésznek a középpontját pedig, a פומון képezi. A szó a פום igéből származik, amely a palesztinai targumokban az ono vátaán igének az aram megfelelő kifejezése. Valószínűleg összefüggésben van »pszálmosz« görög szóval. A פומון szón rímbe-szedett himnuszokat és refrainnel ellátott verssorokat értünk. Jól-lehet a pizmon elnevezés rendszerint a refrainnel ellátott versekre alkalmaztatik, mégis igen gyakran más zsinagógai költemények megnevezésére is szolgál. A פומון után az isteni szövetségre és az ősök érdemeire való hivatkozás következik és zárul a bűnvallo-mással és a שומר ישראל szövegének háromszoros ismétlésével és variálásával, mint a csütörtöki könyörgéseknél szokásos. Mind-ezeknél fogva a nagyünnepi liturgia három főcsoportra oszlik: 1. hagyományosan megállapított közös imádságokra, a hétköznapi és szombati imádságok mintája szerint, 2. a סליחות-ra, amely bűn-bánati könyörgésből és kesergő sirámokból áll és 3. a pijutra, amely zsinagógai költeményekből és dicshimnuszokból tevődik össze. Előre kell bocsátanom, hogy a nagyünnepi liturgia ismer-tetésében mindenütt az áskénáz ritust követtem és a konzervatív hitközségekben használt ünnepi imakönyvnek, a máchzornak a szövege vezetett. Az u. n. Mannheim-féle reformtörekvéseknek megfelelő rövidített imakönyvekre nem voltam tekintettel. Ugyanis a többség elve után indultam, mert le kell szögezmem azt az elvitathatatlan tényt, hogy a magyar zsidóságnak legnagyobb része konzervatív gondolkodású és híven ragaszkodik a régi ha-gyományokhoz.

A pijut költészet.

A pijut a nagyünnepi liturgiának azon része, amely az ünnepi istentisztelet kibővítésére, áhítatának mélyítésére és ünnepi jellegének kidomborítására szolgál, de egyúttal az ünnep jelentőségét is fejtegeti. A hozzáfűződő haláchikus és agádikus tanításokat költői hasonlatokkal és képekkel népszerűsíti és általánosítja. Az elfogadott nyelvszokás szerint pijutnak nevezzük azokat a liturgiai részeket, amelyek dicshimnuszokat és háladalokat tartalmaznak, akár a természetről való elmélkedések, akár történeti emlékeztetéssel kapcsolatosak. A pijut szó általában a zsinagógai költészet kifejezésére szolgál. Különböző válfajok és csoportok megjelölésére vannak különböző nevek, melyeket nagyrészt külső formájukról kapták, vagy a költemény belső tartalmának felelnek meg. Néha pedig az elnevezésnél maga a hely döntött, melyet a liturgiában foglalt el, mint pl. bevezetés: — פתיחה —, vagy pedig befejezés: — סלוק — A tartalomnak megfelelő elnevezésnél mértékadó volt az egyes költemények rendeltetése a liturgia összeállításában.

A nagyünnepi reggeli istentiszteletnek benedikciói a שמע előtt és után költeményekkel, költői betétekkel vannak kibővítve, melyeket általánosságban a יוצר vagy pedig többszámban a יוצרות névvel jelölünk meg. A legrégibb időkben ezek a poétikus betétek négy csoportra oszlottak u. m. A. csoport az első benedikció után, azaz a יוצר אור után kapta a יוצר nevet, amely אור עולם באוצר חיים nevet, amely a világteremtés dicsőítése. Tartalma rendszeren a világteremtés dicsőítése. A B. csoport az אופן nevet viseli, rendszeren megelőzi a והאומנים kezdetű liturgiai darabot, amelynek tárgya: az angyalkarok dicsőése a קדושה mintája szerint. C. csoport זילת mely közvetlenül az עזרת אבותינו ima előtt következik. A végső szövege: אין אלהים זולתך. Erről kapta a זולת nevet, aminek értelme: egyedül Istenben bízunk és azért a jobb jövő reményében csendül ki. D. csoportot a נאולה zárja be. Ezek a pijut darabok kifejezésre juttatják Isten végtelen szeretetét népe iránt és őseink érdemeire hivatkozva esdeklünk Isten további kegyelméért és irgalmáért.

Az ünnepi תפלה.

Most áttérek az ünnepi תפלה ismertetésére, amely nagy és fontos szerepet játszik a nagyünnepi liturgiában. Az ünnepi תפלה tulajdonképpen hét benedikcióból tevődik össze. Az első három és az utolsó három azonos a hétköznapi תפלה szövegével, a középső pedig alkalmi benedikció, amely a napnak jelentőségét domborítja ki. Minden ünnepi תפלה ezen minta szerint készült. Az esti reggeli, תפלת מוסף és תפלת מנחה mind egyformák. Egyedül kivételt képez a R. H. és J. K.-i ünnepek alkalmára szerkesztett formula. Különösen kitűnik e tekintetben a מוסף ima. Az előbbiekben a közismeretes három benedikció után következnek a מלכויות-nel kezdődő betétek, amelyek mind Isten viláгурalmára és az erkölcsi világrend diadalára utalnak. A R. H. muszáf tefila pedig három alkalmi benedikcióval bővült: a מלכויות, a זכרונות, és a שופרות benedikcióval. Az első Isten viláгурalmáról szól. A másik azt jelenti, hogy Isten gondviselése állandóan virraszt Izrael népe fölött a világtörténet utjain és különböző korszakaiban. A harmadik a kürt jelentőségét magyarázza a régi vallásos kultusznak minden vonatkozásában.

Mind a háromnak kitűnő szerzője a szurai iskolának a feje Ráv, más néven Abba Aréka a III. században, aki a maga korának legjelesebb törvénytudója és imaköltője volt. A מלכויותól került a mindennapi imakönyvbe az עלינו לשבח mint záró ima. Az עלינו לשבח két részből áll: az első rész zengi Isten viláгурalmának dicshimnuszát, az על כן נקוה pedig a messiánikus eszmét tette népszerűvé. Magasztos és fennkölt tartalmánál fogva ezt a fenséges imát naponta háromszor ismételjük, mint a תפלה-t és mint a hitvallomásunkat. Ugyanaz a szerkezeti összeállítás jellemzi az engesztelési böjtnapi תפלה-t, azzal a különbséggel, hogy az alkalmi benedikció befejezésében bűnbocsánatért esedezünk.

Mindegyikhez csatlakozik a bűnvallomásunk, a א"ב, ודוי, a sorrendben. Verdessük a mellünket, vezekelve, töredelmes szívvel és alázatos lélekkel bevalljuk bűneinket. A bűnvallomáson kívül még két darab járul hozzá. Ezek pedig a következők: 1. למושעים Isten bűnbocsánatra kész még az elpártolt lázadókkal, a pártutókkal szemben is, mert a mindentudó Isten, aki vizsgálja a vesénket, a legjobban tudja, hogy milyen gyarlók és esendők vagyunk mi halandók: »Mert különben mit érünk magunk; mit ér nélküled a mi életünk, hűségünk, érdemünk és a

mi sikerünk? Miben áll a mi erőnk és hatalmunk? Mit szólhatunk előtted Istenünk és őseink Istene, mikor tudjuk, hogy Veled szemben elenyészőek a leghatalmasabbak, hívságosak a nagyhírű emberek, a bölcsek pedig tudás nélkül, homályban járnak, az éles eszűek belátás híján, műveik üresség, életük lehelet s az ember fölénye a barom fölött szinte tűnékeny és semmis.» A második: **אתה הברלת אנוש מראש** — kezdetű ima Ezékiel próféta tanításaira hivatkozik (18 és 33 fej.), hogy Isten nem kívánja a gonosz halálát, hanem inkább tetszést talál abban, ha a gonosz elfordul az ő útjáról, visszatérve Istenhez, hogy életben maradjon: »Térjeteek tehát vissza emberek, gonosz útjaitokról, miért halnátok meg Izráel népe?«

Kiemelkedő része a jom kippuri **מוסף** istentiszteletnek az **עבודה** mely nem más, mint visszaemlékezés az engesztelő áldozat oltári szertartására, amint az a jeruzsálemi szentélyben végbement, hogy az emlékezés áhítata helyettesítse az áldozatot. Az engesztelési böjtnap templomkultuszának leírásához csatlakozik annak a kultusznak, drámai jelenetekben való felelevenítése. Rövid bevezetés után, amely a világteremtéssel kezdődik, felsorolja a bibliatörténet elbeszéléseinek legfontosabb mozzanatait, egészen a papi nemzetség kiválasztásáig, azután áttér a főpapi szolgálatra. Az **עבודה** után következik egy megható ima, amelyben az újév dús áldásáért buzgón imádkozunk. Most leírja a templomkultusz és a főpap szolgálatának fényes pompáját, ragyogó, eleven és tarka színekben. Végül kesergő jajszóban kicsendül panasza, hogy mind ez a régi dicsőség letűnt és elveszett. Az **עבודה**-t drámai jelenetekben felelevenítjük mind a mai napig. Az **עבודה** keretében bűnvallomást teszünk, az előimádkozó és a község kölcsönösen felváltva egymást. Az **עבודה** alatt térdreborulunk Isten előtt, arccal a földrehajolva, kezeinket és lábainkat kiterítve, az előimádkozó és a község kölcsönösen felváltva egymást, mint a főpap és a zarándokok sokasága a jeruzsálemi szentélyben egykoron. (Lásd dr. Hevesi Simon ünnepi imakönyvét.)

Mit jelent a קרובה?

A **הפלה** számára elrendelt és közbeszúrt költemények egybefoglaltatnak a **קרובה**-ba, vagy többesszámban a **קרובות** kifejezésbe. Ez a szó a **קרובה** szóból ered, melynek értelme előimádkozó, aki a **הפלה**-t hangos szóval a község előtt recitálja (előadja). A régi francia »ez« többesszámú képzőből héber átírásban keletkezett a „קרובין“ kifejezés, amelynek emlékeztető jeléül idéz-

ték a 118. zsoltárnak 15. versét, a közismert Hallel zsoltárnak 15. versét, a קול רנה וישועה באהלי צדיקים. E קרובן szó az, melyet a תפלה keretében kapcsolt összes betétekre és költeményekre használunk és alkalmazunk. Onnan van az, hogy egyes vidékeken és országokban az ünnepi imakönyvet a “קרובן” névvel jelölték meg.

A קרובות csoporthoz tartozik az ונתנה תקף kezdetű költemény. A nagyünnepi liturgiának költői remeke, melyben a jámbor hívő az áhítat szárnyain Istenhez fölemelkedve, kettéhasítja a kárpitot, amely őt elválasztja mennyei Atyjától és amelyben könnyes szemmel könyörög Istenéhez a megtérés, az ima és a jótett eszközeivel fölverteztve magát, a szigorú mennyei bíró ítéletének megváltoztatásáért.

Bonneból való R. Efraim kéziratai között, a következő csodálatos történetet találták feljegyezve, amely R. Amnon, a rendkívül jámbor és előkelő családból származó mainzi rabbinak dicsőséges nevéhez fűződik. R. Amnon a mainzi választófejedelemnek udvari zsidaja és pénzügyi intézője, a fejedelmi udvarnál köztisztviselőként állott. Azt beszéli róla a hagyomány, hogy a mainzi választófejedelem, aki őt nagyon kedvelte, rá akarta bízni a hitehagyásra. Persze nem engedett a folytonos unszolásnak, de egy ízben kijött ajkán a meggondolatlan szó, hogy háromnapos gondolkozási időt kér. Otthon aztán, a történetek miatt, rettenetes lelki fájdalom és kétségbeesés vett rajta erőt, azt vélve, hogy a válaszából a fejedelem talán azt fogja kimagyarázni, hogy pillanatnyilag hitében megingott. Nem is ment vissza a fejedelem udvarába, bár ez ismételten magához hivatta. Végül erőszakkal vitték oda és kérdőre vonták: miért szegte meg a szavát? R. Amnon erre így szólt: Én magam akarok ítéletet mondani önmagam fölött, »Vágjátok ki a nyelvemet, amely hazudott!« Evvel akarta lelkiismeretét megnyugtatni és Isten nevét megszentelni. De a fejedelem másképp ítelt. Amnon kezeinek és lábainak hüvelykujját vágatta le és a rabbit így megcsonkítva, koporsóba téve, hazavitték. Másnap Ros Hásonó ünnepe lévén, odahelyeztette magát R. Amnon levágott testrészeivel együtt, a templomban az előimádkozó mellé. Amint a kántor a קדושה imához érkezett, félbeszakította őt és kérte, hogy várjon, mert ő Isten nevét akarja dicsőíteni. Ezekután megzendült a haldokló ajakán, az ונתנה תקף kezdetű fenséges ima, amelynek befejezte után elszállt tiszta lelke, fel a magas mennyeekbe, ahonnan vétetett. (Lásd Heidenheim Wolf máchzorjának második kötetét.)

Jom Kippur.

A Jom Kippur előtti napon, mielőtt a templomba megyünk, kibékülünk embertársainkkal. Megbocsátunk azoknak, akik megbántottak bennünket és bocsánatát kérjük azoknak, kiket mi megbántottunk. Így megyünk a templomba, a legmagasztosabb ünnep megünneplésére. A szentséges hangulat legmagasabb fokát éri el. Ujév előtt a hajnali istentisztelettel — סליחות — kezdjük a bűnbánati áhítatot, Ros Hasónó azt ünnepi magasságba emeli. A tíz bűnbánati nap és azok sorában Sábbát Suvo, a megtérésre hívó prófétai szózat szombatja, fölfelé vezetnek a megigazulás ösvényén. Szent áhítattal készülünk a legmagasztosabb ünnepre. Meg akarunk tisztulni Isten előtt és bűnbocsánatot akarunk nyerni.

Az anya meggyújtja az ünnepi gyertyákat és a lélekmécsét, az apa megáldja gyermekeit és szent komolysággal indulunk, hogy fölkeressük Isten házáat. Fölhangzik a כל נדרי fönségesen szomorú dallama. A szent napot böjtben, vezekeléssel és áhítattal töltjük el. A hagyományos írásmagyarázat tanítása szerint, midőn a földi élet minden zajától és szennyétől elzárkózunk és az egész napot böjtben, vezeklésben és áhítatban töltjük el. A fehér palástban olyanok vagyunk, mint az angyalok, akikben még a vádló angyal sem talál gáncsolni valót. Ily értelemben kell felhasználni a szent napokat lelkünk megszentelésére, életünk avatására. Ennek áhítata hatja át a שחרית imát, a tóraolvasást, a prófétai olvasmányt, a מוסף imát, melynek keretében jelképesen éljük át a jeruzsálemi szentélyben a főpap által bemutatott engesztelő áldozat, az ávodó szertartását. Ennek a tartama alatt ismételten leborulunk Isten szent nevének fönsége előtt. A מנחה imádság alkalmából a szentírásból felolvasott erkölcsi törvények után, olvassuk a vívódó prófétának, Jónásnak elbeszélését, a bűnös Ninive megtéréséről és az isteni irgalom által nyert bűnbocsánatról.

Az ég peremén leáldozóban a nap, mikor felhangzik a נעילה záróima lélekből fakadó fohásza. Nyitott frigyszekrény előtt fohászkodunk, hogy a mindenható Isten zárja le a kegyelem pecsétjével, irgalommal hozott ítéletét. Mégegyszer elmondjuk az אבינו מלכנו imát, úgy érezzük, hogy az ég kapui nyitva állanak imádságaink előtt — hitvallomást teszünk az Egyistenről, jövőbe látó meggyőződéssel elmondjuk a שמע ישראל-t, hódolattal dicsőítjük Isten szent nevét és hétszer hangoztatjuk, hogy ő az Isten, Ádonáj, az Örökkévaló.

Egyetlen sófárhang bűgásával, mely a böjtnap végét hirdeti, a מעריב imával és a הַבְדִּילָה szertartással fejezzük be az istentiszteltet.

Jom Kippur kimenetelekor azzal az érzéssel távoznak a templomból, hogy kibékültünk önmagunkkal, kibékültünk Istennel, a bűn lealacsonyító hatását elhárító irgalomban, részesültünk, megtaláltuk önmagunkat, erkölcsi rendeltetésünk fölfogása és bűnbánatunk által méltók lettünk az égi kegyelemre, melyhez méltók akarunk maradni azáltal, hogy járunk az erkölcs, a becsület, a szeretet útján Isten szent törvényében. (Lásd Dr. Hevesi Simon ünnepi imakönyvét.)

KOL NIDRE.

a) Általában.

Bevezetés: (M. III. 16. f. 30. v.) »Mert ezen a napon engesztelést szerez nektek mind a ti bűneitektől, hogy az Ur előtt tisztuljatok.« Minden bűntől (tisztuljatok, ezen van a hangsúly! Magának a Jóm Kippuri napnak van engesztelési ereje, ha a bűnbánattal egyesül! Három dolog az, amely elhárítja rólunk a szigorú ítéletet: ezek pedig a következők: a megtérés, az ima és a jótett! Teljes bűnbocsánatra csak akkor számíthatunk, ha igaz szívvel megtérünk, feltétlen javulást ígérünk és fogadunk meg a jövőre nézve! Kell, hogy tisztán a jóakarát vezessen bennünket, embertársainkkal szemben, az élet minden vonatkozásában! Ha valaki úgy szól magában: megtérek ma, a szentséges napon, azután ismét fogok vétkezni, — jóllehet eleget tesz minden előírt kötelezettségnek és pontosan betart, az ünnephez fűzött minden parancsolatot és böjttel sanyargatja testét, — mégsem számíthat bűnbocsánatra és a szentséges nap nem szerezheti meg az engesztelést. Ez a feltétlen jóakaratot megnyilatkoztató, zsidó gondolkodás, sugalmazta a כַּל נָדָרִי formulát és megbocsájtó irányzata miatt került be az engesztelés-ünnepi liturgiába.

Az aram szöveg magyar fordításának a tartalma a következő: »Mindazok a fogadalmak, lemondások, kiközösítések (konamok) és más elnevezések, melyekkel fogadalmakat jelölünk meg (kinuszok) és más eskük, mely minták által esküszünk és fogadalmat teszünk, lekötelezzük magunkat és megkötjük a mi lelkünket, ettől az engesztelő naptól a legközelebbi engesztelő napig, amely a mi javunkra fog jönni, — mindannyiukat megbánjuk! — Legyenek feloldva, elengedve, megszüntetve, minden erő és kötelezettség nélkül valók! Váljanak érvénytelenné és semmissé! A mi fogadalmaink nem fogadalmak, a mi esküvésünk

nem eskü.« Háromszor kell ismételni a כָּל נָדָרֵי szövegét, mert az a szokás divott hajdanában az iskolákban, hogy háromszor ismételték az iskolafők által tett kijelentéseket. (b. Menachoth 65 b.) Ezen szokáson alapszik a fogadalom feloldásának hagyományos formulája: מוֹתֵר לָךְ, מוֹתֵר לָךְ, מוֹתֵר לָךְ A K. N. eredete a gáoni korszak első századaiba nyúlik vissza. Babilonián kívül keletkezett. A gáonoktól, a IX. század óta állanak rendelkezésünkre, nyilatkozatok. Egyesek közülök tiltakoztak a bevezetés ellen.

b) A כָּל נָדָרֵי lényege és tartalma.

A K. N. tulajdonképpen egy nyilatkozat, amelyben a vallásos, jámbor hívő kijelenti, hogy minden olyan fogadalom, eskü, vagy tilalom, melyet meggondolatlanságában, elhamarkodottan, a maga személyével szemben s saját felelősségére tesz, az legyen érvénytelen és semmis. Ez a kijelentés Rabbi Eliezer b. Jákob tanításán alapszik: וְהַרְצָה שְׁלֹא יִתְקַיְּמוּ נִדְרֵיוֹ כָּל הַשָּׁנָה יַעֲמֹד בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה וַיֹּאמֶר כָּל נָדָר שֶׁאֲנִי עָתִיד לַיְדוֹר יֵה' בְּטָל Magyarul azt jelenti: »Aki azt akarja, hogy fogadalmai, melyeket egész éven át megfogad, ne legyenek érvényesek, az álljon fel újévkor, hogy minden fogadalom, melyet tenni fogok, legyen érvénytelen és semmis.« (b. Nedárim 23 b.) Később megváltozott a talmud idején fennálló hagyomány, nem az újév beköszöntése előtt, hanem Jom Kippur előestéjén történt a fogadalmat érvénytelenítő kijelentés, mégpedig kétféle oknál fogva: 1. Mert akkor az egész község jelen volt a zsinagógában. 2., Az egész község nevében történt a kijelentés a múlt és jövő időre nézve, a feloldás és érvénytelenítés egyaránt. A híres talmudmagyarázó rabbi, Kairuváni Niszim, Tószafozra hivatkozva, világosan és határozottan azt állítja, hogy rabbi Eliezer b. Jákob tanítása és azon alapuló K. N. formula, csak azokra az esetekre vonatkozik, mikor az illető fogadalomtevő csak a maga személyére gondolt, az esküvés vagy fogadalom alkalmából. Ha azonban esküt vagy fogadalmat és kötelezettséget vállalt másokkal szemben, akkor a K. N. formulája nem használ neki semmit. Nem oldja fel a vállalt kötelezettség alól! Magyarozatát megerősíti bölcseinek az a tanítása: חֲמֹדֵר הַנָּאָה מִחֲבֵרוֹ אֵין מִתִּירִין לוֹ אֶלֶּא בִּמְנִי Ha tehát a jámbor hívő eltiltotta magára nézve, az élvezetét, mint pl. bor vagy hús élvezetét, vagy nemes cselekedet gyakorlását határozta el, a szívében, akkor ez kizárólagosan a magánügye, melyért csak Istennek és saját lelkiismeretének tartozik felelősséggel. Ha ellenben más eskette meg, vagy mással szemben vállalt fogadalmat, akkor a K. N. által eszközölt feloldás egyál-

talán nem érvényes. (b. Nadárim 65). A másnak tett fogadalom alól való feloldás kétféle módon történhetik meg: 1. Indokolt esetben az írástudó, vagy annak hiányában, három laikus személy adhat felmentést a fogadalom teljesítése alól, ha megbánta cselekedetét. Vagy nem sejtett, váratlan helyzet állott elő. Természetes, mindenkor csak a saját személyével szemben tett fogadalom alól oldható fel. 2. Ha pedig mással szemben vállalt kötelezettséget, csak annak jelenlétében és beleegyezésével semmisítheti meg az írástudó a fogadalmat.

c) A כל נדרי háromféle szövegének változatai.

A K. N. szövege eredetileg R. Ámram gáontól való s következőképen hangzik: «מיום נפירים שעבר עד יום נפירים זה» az elmúlt engesztelő naptól a mai engesztelő napig. Vonatkozik tehát az elmúlt évben tett fogadalmakra, amelyek alól való feloldásáért könyörög, mikor a többi bűn elkövetése után is, bűnbocsánatért esedezik. Jakob Rámerüböl, írói néven R. Tám a háláchikus hagyomány szempontjából kiindulva — hogy senki nem képes egyedül a maga fogadalmát érvényteleníteni — megváltoztatta ellenkező értelemben, a K. N. formuláját. R. Jákob Tam R. Amram szövege ellen való érvelését négy pontban foglalja össze: 1. Senki nem oldhatja fel önmagát másnak tett fogadalmá, vagy mással szemben vállalt kötelezettsége alól. 2. A feloldáshoz írástudó, vagy annak hiányában, három laikus személy szükséges. 3. Az írástudó nem semmisítheti meg a fogadalmat, míg a fogadalomtevő nem bánta meg cselekedetét. 4. Meg kell mondani világosan, mire vonatkozik a fogadalom és mi a tartalma. (Tur. Or. Ch. 619. §. és Ros, Jóma traktátusa végén.) Mindezeknél fogva a következőképen változtatta meg a szöveget: «מיום נפירים זה עד יום בתורים הבא עלינו לטובה» Ettől az engesztelő naptól kezdve a következő engesztelő napig, amely a mi javunkra jönni fog. Ez a szöveg meghonosodott a mi templomainkban, ezt találjuk a mi jóm-kippuri ünnepi imakönyveinkben.

A már fennemlített R. Niszim, R. Tám által megváltoztatott szöveg ellen határozottan foglalt állást. Utal a K. N. szövegének négy igéjére: דאנדרנא ידאשתננא ודאחרימנא ודאסרנא amelyek mind múlt időt jelentik és fejezik ki. De azért is tiltakozik a megváltoztatott szöveg ellen, mert attól kell tartani — úgymond — hogy a nép vissza fog élni vele és ezentúl könnyelműen fog eljárni a fogadalmakkal szemben és majd túlteszi magát az eskű és az adott szó kötelező voltán. (L. a Ránnak Nedárim 23 b.-hoz fűzött jegyzetét.)

R. Áser b. Jechiél is, korának legnagyobb talmudtekintélye, R. Ámram eredeti szövegét fogadja el és a R. Jakob Tam által felhozott összes érveket megcáfolja (Jóma traktátus végén.)

Vannak még olyan K. N. szövegek, melyek mind a két álláspontnak eleget tesznek.

A tudományos antiszemitizmus, alapul véve az askenázi ritusi szöveget, rosszakaratúlag félremagyarázta és azt következtette belőle, hogy nálunk a fogadalom teljesítése nem kötelező és az esküszegés meg volna engedve. »Aus der Möglichkeit dieser offenbar irrigem Deutung, hat der Judenhass seit dem 13-ten Jahrhundert oft vorhandene Wirklichkeiten derselben gemacht.« Így nyilatkozik Herman L. Strack, hírneves keresztény tudós, a K. N. szöveg befekettítéséről, a Realenciklopädie zur protestantischen Theologie megjelent cikkében. (Kol Nidre VIII. Band Leipzig, 1881.)

A mély pszichológiai okokra, amelyek K. N. szöveg keletkezéséhez és a jaum-kippuri liturgiába való befogadásához vezettek, ráutaltam már a bevezetésemben. Az asszimiláció mégis megalkudott és tekintettel lévén az ellenséges támadásokra, egyes községekben és templomokban törölték a K. N. szövegét, elég helytelenül, az ünnepi liturgiából. Idézem Elbogen Iszmár erre vonatkozó nyilatkozatát: »Sehol a K. N.-ról szóló forrásokban nem találunk olyan helyet, amely támpontot nyújtana az etikai felfogással való összeütközésre; minthogy az összes szaktudósok és a háláchának tanítómesterei mind megegyeznek abban, hogy K. N. nyilatkozata, csak saját személyére, vagy a közösség rituális hitéletére, vállalt kötelezettségekre vonatkozik, melyek alóli feloldozásért esedezünk. Tudvalevő dolog és közismeretes tény az, mily emelkedett ünnepi hangulat és mennyi szárnyaló költői lendület fűződött az évszázadok folyamán a szöveghez. Ezt nem annyira a liturgiai darab tartalmának, mint inkább a jóm-kippur beköszöntésének és az ünnepi pillanat megrázó erejének köszönheti. A legnagyobb ünnepünk szentsége az, amely csodás hatást gyakorol a mi lelkünkre és vallásos érzelmet vált ki belőlünk. Ennek a fennkölt érzelemnek szárnyain szállnak a fenséges és megkapó dallamok, melyek a felekezet szűk kereteiből kiemelkedve, messzire terjesztették el a K. N. hírét és dicsőségét. (Elbogen: Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung. Leipzig, 1913. 154. l.)

Rothenburgi R. Méir a XIII. században bevezette a liturgiába, hogy a K. N. szövege előtt egy újabb kijelentés történjék, a törvényszegők, mások szerint a kiközösítettek nevében.

Kik voltak tulajdonképpen a K. N. előtti bevezető nyilatkozatban szereplő »abarjonim« egyének?!

L. J. Mandelstamm: Bibel- und Talmudstudien IV. köteté-

ben, kapcsolatba hozza az inkvizíció intézményével és azonosítja az abarjonimokat a marannokkal.

Minthogy az intézmény megszűnt, azt a következtetést vonja le, hogy az egész törölni kell a Jom kippuri liturgiából, mert a K. N. szövege már nem bír semmi időszerűséggel a mi napjainkban. Egyedül a melódiának hajlandó megkegyelmezni. Érdekes nyilatkozatot tett még a K. N. dallamáról a hazánkból, Temesvárról származott Lenau lírikus költő (L. Izraelit Mainz 1864.) Lehmann u. o. Mainz 1863, szóvá teszi a K. N. szöveg törlésének kérdését és tudományos alapossággal megvitatja cikkében: *Die Abschaffung des Kol Nidre eine Zeitfrage*.

Zunz: *Ritus des synagogalen Gottesdienstes* 106. l. és Elbogen fent idézett helyen azt állítják, hogy az abarjonimoknak nevezett egyének nem mások, mint a kiközösítettek, akik engedélyt kaptak arra, hogy részt vehetnek a jom kippuri istentiszteleten, mialatt az átokkal való sújtás folyamata szünetel.

Az én véleményem szerint nem lehet a marannokat összefüggésbe hozni a K. N. szövegével, mert a K. N. szövege a gáoni korszak első századaiból való liturgiai darab, holott a marannok az inkvizíció kényszerhatása alatt csak a XIV. század vége felé vették fel a keresztséget. Ámde a kiközösítettek sem lehet gondolni, mert rendszeren az istentelen hittagadókat sújtották átokkal, akik nem nagyon iparkodtak felkeresni a templomot, hogy az istentiszteleten résztvegyenek. Inkább dacból kerültek Isten házába és megszegették a nyilvánosság előtt, a zsidó hagyományokat, megszentelt rituálét és teljesen kizárták magukat a zsidó közösségből. Én az abarjonim kifejezőmagyarázatát, a talmudnak abban a tanításában vélem megtalálni, amely a következőképpen hangzik: *כל תענית שאין בה מן פושעי ישראל אינה תענית שהרי חללנוהו ריח רעה מן הכתיב עם סממני הקטורת* »Valamint a rosszágú chelbno növény szerepel a finom illatú füstölögtető szerek között, úgy kell, hogy a közös böjti istentiszteletben, valaki a megtért tévelygők és törvényszegők közül is, képviselve legyen, akkor inkább számíthat meghallgatásra Isten előtt a közösség imája.« (B. Keriszot 6. b. Tur. Or. Cháj. 619.) Azért tanítják a talmud bölcsei: »Ahol a megtértek állanak, ott igaz jámborok sem állják meg a helyüket.« (B. Ber. 34. a. és Szanhedrin 99. a.)

d) Befejező összefoglalás.

Fejtegetésemben utaltam arra, hogy mily erélyesen kelt Hermann L. Strack az évszázadokon át hagyományosan megőrzött K. N. szöveg védelmére. Elbogen Ismár pedig kimutatta a fentemlített nyilatkozatban, hogy a K. N.-ról szóló összes haláchikus

forrásokban nem található egy olyan hely, amely összeütköznék az etikai felfogással. Ellenkezőleg: az összes szaktudósoknak és a halácha tanítómestereinek véleménye a tiszta és magasztos erkölcsi felfogást tükrözi vissza.

Jellemző a fennkölt zsidó gondolkodásra az a tény, hogy milyen nagy gondot okozott a zsidó hívőnek fogadalma hűségese teljesítése. Ha pl. valaki magában tesz fogadalmat, azután kiment az eszéből és elmulasztotta teljesítését, akkor a K. N. formulában kért feloldást Istentől. Közismeretes, mennyire irtózik a jámbor zsidó az eskütől és igyekszik azt lehetőleg elkerülni. Fél, hátha cserben hagyja az emlékezete és tévedésből a hamis eskü bűnébe eshetik. Ezt tekinti a legnagyobb bűnnek, amely megbontja az erkölcsi világnrendet!

Mindezek a tények beszélnek és tanubizonyságot tesznek arról, hogy a zsidó ígérete és adott szava szent és sérthetetlen!*

A pijut elleni harc.

Nem hallgathatom el, hogy a pijutnak és a költői termékeknek akadtak elkeseredett jelenségei. A pijutnak sok ezer viszontagság ellen kellett küzdenie. Igen gyakran a különböző korok nagy tekintélyei fölemelték tiltakozó szavukat a zsidó néptömegek lelkében, gyökeret verték az újítások ellen. Rossz szemmel nézték az újítást, azért, mert a régi hagyományok által megállapított imádságok rendjét megbontották. Különösen Babilóniá-

* Források:

b. Talmud Nedárim 23. b., 65. a., 76. b., 77. a., Menachot 65. a., Sábbát 157, Gittin 35. b. Kiddusin 81! b, j. Sevout 37. b., fent »Bén Zakkái bén Chájov lisevuoh lotéol.«

Tur Or. Chájim 619. Jore Déá 211. Ros, Joma traktátus végén.

Majmuni Hágáosz Seviszosz oszór 3. fej. végén.

Aron hákohen Lunelből: Széfer orchosz chájim hilchosz jom kippur.

Hermann L. Strack: Kol Nidre Realenciklopädie zur prot. Theologie VIII. Band. Leipzig, 1881.

L. J. Mandelstamm: Bibel u. Talmudstudien IV. Teil.

Zunz: Ritus des synagogalen Gottesdienstes 106. l. és Gottesdienstliche Vorträge 376.

Elbogen: Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung 154. l.

Lehmann: Die Abschaffung des K. N. eine Zeitfrage. Izraelit. Mainz, 1864.

Winkler Ernő: Adalékok a zsidó eskühöz. Bp. 1917.

ban találtak a pijut költők határozott ellenállásra. A babiloni gáonok nem adták meg az engedélyt, ahhoz, hogy helyet foglaljanak az istentiszteleten, mert félbeszakítják a תפלה-t és néha olyan gondolatokat és eszméket pendítenek meg költészetükben, amelyek nem felelnek meg a megállapított imádságok szellemének. Azt hangoztatták, hogy egyáltalában nem odavalók abba az összefüggésbe. Kifogásolták, hogy a pijut darabok halmozása túl hosszúvá nyújtja az istentiszteletet. Emiatt a dolgozó nagy tömegek kénytelenek lesznek távol maradni az istentiszteletről. Így nyilatkozott R. Jehuda gáon, aki az istentiszteletnek minden bővítése ellen erélyesen tiltakozott. Kohen Cedek gáonhoz azzal a kéréssel fordultak hívei, vajjon szabad-e a bűnbánati nagyünnepeken a זכרנו és a בספר היים betéteket a תפלה-ba beiktatni? Ebből az következik, hogy egyáltalában nem volt megengedve a pijut a babilóni iskolákban és imaházakban. Maga Hai gáon a XI. században, a pumpaditai iskola feje, nyíltan az újítás ellenségének vallotta magát. A legkeményebb harcot pedig Juda Barziláj indította meg a pijut ellen. Eltévelyedésnek mondja, amely miatt rendre kell utasítani a híveket és megtiltani nekik a használatát. Véleménye szerint a talmudi szöveghez sem hozzátenni, sem belőlük elvenni nem lehet. Haragjában villámokat szórt a pijut ellen, amely idegen elem és nem illik bele a rendes imádságok szoros rendjébe. Valaha — úgymondotta — amikor a zsidóüldözés miatt meg volt tiltva a rendes istentisztelet tartása, szükségképen a pijut volt hivatva pótolni és helyettesíteni a rendes imákat. Miután azonban a régi rend helyreállott, el kell távolítani az imádság keretéből minden idegen, oda nem való elemet, hogy ismét a hagyományosan megállapított imádságok érvényre emelkedjenek és régi jogaikhoz jussanak. Nem méltó igazi jámbor emberhez, hogy a régi próféták áhítatos imáit félretolva, helyükbe tegyen értéktelen, csekély, tartalom nélküli dolgokat, amelyekről őseinknek sejtelmük sem volt. Juda Barziláj nem értette meg az idők jelét, hogy a pijut megfelel az új idők követelményeinek. A pijut költők a jámborságnak új formáját találták fel, hogy mély vallásos érzelmeiknek óhajtottak kifejezést adni, hogy a pijut a vallásos élet gazdagodását jelentette, hogy a törzsimák kiegészítésére szolgálnak és hogy poétikus nyelven zengették Isten dicsőségét. Nem gáncs illette az új poétákat, hanem ellenkezőleg, az elismerés és hódolat dicskoszorúját kell fonnunk a megihletett költők homloka köré. Akkor tudjuk kellően méltatni a pajtánok jeles érdemeit, ha összehasonlítjuk költeményeiket a zsidó irodalom klasszikus termékeivel, a zsoltárirodalommal. Működésük és hatásuk dolgában jelentőségük tekintetében méltán a zsoltárirodalom mellé állíthatók. (Elbogen der jüd. Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung. 301—305.).

A pajtánok hittek és bíztak Istenben s készek voltak vértanú halált halni ősi hitükért, szent meggyőződésükért s dicső hitvallomásukért. Lelki szemeikkel látták az Istent s érezték közvetlen közelségét. Lelki szemeikkel látták Isten nagyságát és hatalmát, csodatetteit és félelmetes műveit. Látták Isten jóságát, igazságát és szeretetét. S mindezt oly igaz szívvel és oly mély-séges lélekkel érezték át, hogy egyszerű és találó szavakkal, természetes és hűséges színekkel, eleven és ragyogó képekkel ki tudták fejezni érzéseiket és gondolataikat. S mindazt, amit érezték, s mindazt, amit gondoltak, át tudták ültetni a jámbor hívő szívébe és bele tudták oltani lelkébe, úgyhogy valahányszor ajkaik elrebegik a zsoltosmákat: megnyílnak az ő lelki szemeik előtt a menny kapui és meglátják az Istent, a mi eszményképünket és erkölcsi ideálunkat, a világ alkotóját, a történet Urát, és az irgalom atyját, aki a mi erős várunk és egyetlen menedékünk a bajban. És az ihlet szárnyain felemelkedve, megerősödünk hitünkben, a bizalomban és a reménységben, ami által Isten neve szentnek és dicsőnek bizonyul!

III. FEJEZET.

Emléknapok.

(A Sulchan Aruch sorrendjének alapján.)

Chanukka.

A chanukka kedves, szívünkhöz és lelkünkhöz nőtt, meleg érzelmeket ébresztő, emelkedett, lelkes hangulatot keltő ünnepünk, férfinak és nőnek, ifjúnak és öregnek egyaránt. A zsidó asszonyok szívét büszke önérzet tölti el ilyenkor, mert a chanukka emlékeztet bennünket Hanna és 7 fiának hőstetteire! Hanna asszony többet áldozott a hit és a haza oltárán, mint maga Ábrahám. Első törzsatyánk kész volt ugyan egyetlen fiát is feláldozni az Örökkévalónak, de Isten nem kívánta az emberáldozatot, azért helyette kost mutatott be áldozatul. Hanna azonban valóban feláldozta mind a hét fiát, midőn a makkabeusok fölverték a harcot a pogányok ellen Istenért, a tóráért, oltalmazva szent vallásunkat, küzdve szabadságáért. Vallási törvényeink kitüntetik a zsidó nőt azzal, hogy férje akadályoztatása esetén, ő maga gyújtsa meg a chanukka gyertyákat és tegyen eleget a vallás parancsának. Mert a zsidó asszonyok kivették a részüket a küzdelemből, segítették kivívni a győzelmet a gonosz Antiochus Epiphanes felett.

A zsidó ifjúságnak is különösen kedves a chanukka ünnepe. Beszélnek, szavalnak és dalolnak Isten csodatetteiről. Foglalkoznak a makkabeusok emberi nagyságával és hősiességével, hazafias áldozatosságukkal és teljes odaadásukkal. Midőn a kegyetlen zsarnok megjelent Modiim városában és felszólította a zsidóságot, hogy hódoljanak a pogány kultusznak és boruljanak le Jupiter előtt, az ősz Matathiász ismervén fiait, a zsidó ifjúság gondolkodását és érzelmeit, — kijelentette: Bár mi történjék is, én és a fiaim és Izrael minden fia, mi ragaszkodni fogunk Istenünkhöz és a tóra szent törvényeihez! Amikor M. megtért őseihez, fiai álltak ki helyette . . Átvették a szent örökséget, ősi hitünk dicső

zászlaját és folytatták a harcot Istenért és Izráelért. Jobb meghalunk a csatában — mondták — mint látnunk nemzetünk és szentélyünk romlását.

Minekünk öregeknek két oknál fogva becses a chanukka. 1. Büszkén gondolunk az ősz Matathiászra, aki előrehaladt korban, nyolcvan éves aggastyánként, ifjonti tűzzel és lelkesedéssel, fennen és magasan lobogtatta a vallás zászlaját az ifjúság előtt és hős példájával buzdította őket a harcra. Maga is, élete utolsó lehelletéig kitartott a csatában, miként a vitéz katona sem hagyja el az őrhelyét. 2. Nagyon szeretjük ezt az ünnepet, azért, mert tele van gyönyörű szép, szívvidítő és léleküdítő, tanulságos és mélységes értelmű szertartásokkal.

A mi őseink az első chanukkakor templomszentelést tartottak, mi pedig ünnepélyes gyertyagyújtással, tóraolvasással és a hallel-zsoltárok himnuszával, Istenünk iránti hálaadással ünnepeľjük.

Az Emmausz mellett aratott győzelem után Juda Makkabi első dolga a pogányok által megfertőzött templom felszentelése és az istentisztelet helyreállítása volt. Innen ered az ünnep neve: chanukka. A talmudi hitrege beszéli, hogy mikor az első chanukka ünnepen, Kiszlév 25-én őseink templomszentelést tartottak, csoda történt. Átkutatták a szentély egész csarnokát és hosszú keresés után találtak csak szentelt olajat egy kicsiny korsóban, amely meg volt jelölve a főpap pecsétjével és mindössze egy napra való olaj volt benne. És íme csodálatos módon az olaj nyolc napig elegendő volt. A következő évben elrendelték, hogy ezen túl nyolc napig tartó chanukka ünnepet fognak évről-évre ülni, gyertyagyújtással, a hallel-zsoltárok dicsőítő énekével és hálaadással Isten nevének dicsőségére. (b. Sabbath 21. b. Tur. O. Ch. 670. §.)

Azt a lámpást, melyben chanukka gyertyát gyújtunk a jeruzsálemi templomkultusz emlékére, kegyeletből Menórának nevezik és egész éven át a régi hagyománynak megfelelően a konzervatív ritusu templomokban a déli falban helyezik el, olyan módon, hogy kelet és nyugat között van felállítva. Akik menórát használnak, mind a mai napig a hagyományhoz ragaszkodva, lándzsa formában, kelet és nyugat között állítják fel családi otthonukban, lehetőleg a nyilvánosság előtt, az utca felé fordítják, ahol járnak kelnek az emberek, משים פרסימי נסא hogy közismeretessé váljék a csoda. Azt a célt szolgálja, hogy önbizalmat ébresszen a lelkünkben és tiszteletet szerezzen nekünk a népek előtt. Mert hiszen a chanukkai lángok csodákat regélnek a makkabeusok hősiességéről.

A chanukkai lángok gyújtásáról érdekes és tanulságos vita folyik Hillél és Sammai iskolái között. Sammai azt tanítja, hogy az első napon kezdjük a gyújtást nyolc lánggal és a többi napon

mindig eggyel kevesebbel folytassuk. Véleményét kétféleképpen okolja meg.

Az elkövetkező napoknak megfelelően, mégpedig kevesbedő tendenciával, úgy mint a szukkosz ünnepi áldozatoknál, amely a biblia szerint ugyancsak nyolc napig tartott. Már a régi tanítómesterek összefüggést találtak a szukkosz és a chanukka között az időtartam szempontjából, amelyből a zsidó tudomány újabb kutatása azt következtette, hogy a chanukka a szukkosz ünnep mintájára, nyolc napban lett megállapítva. Ugyanis a harcok miatt, melyek 165-ben (ante) a pogányok és a makkabeusok között dúltak, nem lehetett ebben az évben megtartani az őszi zárándok szukkosz ünnepet, amely egyúttal betakarítási ünnepként szolgált. Az elmulasztott 8 napos szukkosz pótlására, megülték 8 napi időtartammal a chanukkát (Krausz Sámuel). Hillél tanítómester pedig azt vitatja, hogy az első napon egy lángot gyújtunk, a többi napon egyre gyarapodnak a lángok, míg a számuk nyolcra emelkedik. Azzal érvel, hogy a lángok az elmúlt napoknak felelnek meg és ez az elv érvényesül mindenütt a templomi kultusz-nál és a vallás gyakorlatában. A szentséges életben csak fölemelkedés lehet, sohasem súlyedés (u. o.)

Minthogy nem szabad a chanukka lángokat más célra használni, kizárólag az isteni parancs teljesítésének, a csoda általánosításának és terjesztésének vannak szentelve, azért a gyújtásnál pótgyertyát veszünk igénybe. Háromféle láng szerepel a hitéletben: az örök mécs, a szombati gyertya és a chanukka lángja. Ha összehasonlítjuk őket egymással, akkor kitűnik, hogy mind a háromnak ugyanaz a jelentősége: 1. Arra int, hogy a Tóra világosságánál, az isteni parancs fényénél haladjunk az élet útján. (Pb. 6.) 2. Ünnepi fényt hoz a zsidó család otthonába, szerény hajlékába. 3. Jelképezi a Tóra szellemét, amely arra hivatott, hogy minél nagyobb világosságot, minél több fényt terjesszen a földön.

A chanukka történet rövid kivonata a liturgiában.

Matatias ben Jochánán Hasmonaeus főpap és fiainak idejében, mikor Javn zsarnok királysága népedre, Izráelre támadt, hogy elfeledtesse véle szent Tanodat és eltántorítsa szent akaratod törvényeitől: Te végtelen irgalmadban mellettünk állottál a veszély idején, víttad küzdelmüket, megvédted ügyüket, torlója voltál sérelmüknek! Átadtad a hősokeket a gyöngék kezébe, a gonoszokat az igazak kezébe, a megátalkodott bűnösöket Tanod híveinek kezébe! Tulajdon nevedet naggyá és szentségessé tetted.

Ezzel teremtettt világodban és népednek, Izráelnek nagy segítséget és megváltást szereztél mind a mai napig. Akkoron eljövénnek Iaid házad pitvarába, rendbehozták csarnokodat és megtisztogatták szentélyedet, meggyújtják a mécseket szentélyed előcsarnokában és megalapították chanukka eme nyolc napját, hogy hálaénekekkel dicsőítsük nagy nevedet! (Hevesi Simon fordítása).

A négy kiváló szombat.

מישקלים Ha Ádár ujholdja szombatra esik, akkor ez a siklusok szombatjának nevét viseli, ha pedig a hét valamelyik köznapján köszönt be roschodes Adar, akkor a megelőző szombaton olvasuk a siklusokról szóló szentírási szakaszt. Azért, hogy figyelmeztessenek tizennégy nappal előbb, tegyünk eleget vallási kötelemeinknek és járuljunk hozzá, kiki siklusaival az áldozatkultusz fenntartásához (Megilla 29. b. és Tur. O. Ch. 685. §.).

A következő kiváló szombat az emlékezés szombatja. **פזנוור** A visszaemlékezés kétféle oknál fogva történik: 1. Hogy Amalek kiirtásának története előzze meg Hámán bukásának elbeszélését. 2. Hogy az emlékezés előzze meg a cselekedetet, azaz a Purim megtartását. **כדי שתקדם זכירה לעשייה**

פיכרה A harmadik kiváló szombat a Pára szombatjának nevét viseli és a Purim ünnep után következik. Azt a célt szolgálja, hogy figyelmeztesse és intse a tisztátalanokat, hogy a pészáchi bárányáldozat bemutatása előtt tisztuljanak meg mindenféle tisztátalanságuktól, mert az áldozáshoz levitikus tisztaság szükséges. **לסמוך אזהרת טמאים לפסח** (Rási és Mogen Dávid magyarázata).

פיחודש A negyedik kiváló szombat a Porosász háchódes nevet viseli és közvetlenül Niszán hónap előtt áll be. Itt az az elvárnyesült, hogy a kihirdetés előzze meg a cselekedetet, azaz a vallás gyakorlatát, hogy az ünnep megtartása tudatossá váljék! **כדי שתקדם שמיעה לעשייה**

A siklusok szombatján felolvasásra kerül II. M. 30. 11—16. Haftóraként II. Kir. 12. 1—17. Mindkettő arra int, hogy áldozzunk a hit oltárán.

Az emlékezés szombatján V. M. 25. 12—19., háftóraként I. S. 15. 2—34. olvassuk föl, mindkét szakasz Amalek bukását írja le.

Sabasz Pórókor felolvasásra kerül a Tórából a vörös tehénről szóló fejezet (IV. M. 19.) a prófétai soros lecke Ezékiel 36. 16—38. is a tisztálkodó vízről beszél. »És hintek reátok tiszta vizet, hogy megtisztuljatok mint a ti tisztátalanságaitoktól. És adok nektek új szívet és új szellemet, adok belétek és eltávolítom

a kőszívet husotokból és adok nektek hús-szívet. És belétek adom szellememet, és azt cselekszem, hogy törvényeim szerint járjatok és rendeleteimet megőrizzétek és megcselekedjétek.» (Innen ered a farsang utáni hamvazás.) A negyedik kiváló szombat a megújulás, a tavasz hónapja előtt köszönt be. Mert a biblia idején tavasszal kezdődött a polgári év és Nisán voltaképpen az év hónapjainak elseje. Felolvasásra kerül II. M. 12. 1—20. és haftóraként Ezékiel 45. 16—25. és 46. 1—18. A tartalmi összefüggés a kettő között a Peszách ünnep tárgyalása.

Purim.

Amint beköszönt Adar hónap, beáll nálunk, zsidóknál a nagy öröm boldogságos ideje. Adár hó 14-én és 15-én, Purim és Susán purim napjaiban a zsidó családok hajléka az örömtől és vígságtól hangos. Ez az örömnünnep a sorsolásról kapta a nevét. A hozzáfűződő csodálatos esemény a perzsa fennhatóság alatti korszakban történt, amely Cyrus király uralkodásától Nagy Sándor fellépéséig tartott, két évszázdon át (536—332. a.). Az esemény a következőképpen van megörökítve Eszter könyvében: Hámán a király kegyence félti hatalmát Mordekhaitól, a király egyik zsidó tanácsosától, azért 50 rőfnyi akasztófát készít számára, egyúttal elhatározza az egész perzsa világbirodalom zsidóságának kiirtását aprajától-nagyjáig, asszonyokat a férfiakkal együtt, 127 tartományban egy napon. Alapos előkészületeket tett, kidolgozta a tervet a legaprólékosabb részletig. Már ily értelmű rendelet van a birtokában, ellátva a királyi pecséttel, mely felhatalmazza őt, hogy kirabolja és elpusztítsa mind a zsidókat, Ahasvéros királyságában. Sorsot húzott, vajjon melyik hónapban hajtsa végre gonosz tervét. A sors Adar hónapra esett. A zsarnok felújjongott szívében, mert kedvező előjelnek vette a sors döntését, hiszen Adar hónapban halt meg a zsidóság lánglelkű vezére és legnagyobb tanítómestere, Mose Rabbénu. Itt a számításba egy kis hiba csúszott. Mert ugyancsak Ádár hónapban született Mózes a zsidóság megváltója, aki kivезette őket Egyiptomból, a rabszolgaság házából. Abban is tévedett az elbizakodott, gőgös kényúr, hogy sikerült neki megnyerni az új királyné kegyét, hogy Eszter segíteni fogja őt terve keresztülvitelében. Ahasvéros közben álmatlan éjszakát töltött, elhívatta udvarmesterét, hogy felolvasson neki a királyi krónika könyvéből. Ott azt találták feljegyezve, hogy Mordekhai zsidó egyízben megmentette a király életét azáltal, hogy leleplezte a király ellen testőrei és udvarnagyjai részéről készült összeesküvést. A királyi krónikából egy-

úttal megtudta azt is, hogy Mordekhai a király iránti hűségéért és ragaszkodásáért mindaddig jutalomban nem részesült. A nyugtalanul átvirrasztott éjszaka után Hámán jelentkezett kihallgatásra a királynál, azt akarta kieszközölni, hogy Mordekhait a házában készült bitófára felakaszthassa. Az uralkodó azzal a meglepő kérdéssel fordult Hámánhoz: mi történik azzal az emberrel, akit a király kegyével akar kitüntetni. A kegyenc magára gondolt és így válaszolt. Öltöztessék fel a király palástjába és ültessék fel a király parádés lovára, amelyen a király koronázása alkalmával lovagolt. A király udvarmestere fogja a ló kantárát és minden utcában külön-külön hirdesse: Ime az történik azzal a férfival, akit a király kegyével akar kitüntetni!« A király gyorsan határozott és magát Hámánt, első miniszterelnökét bízta meg a nemes feladattal. Eszter megjelenik a királynál és kéri ura hozzájárulását, hogy meghívhassa kegyencét az udvari lakomához. Hámán, midőn ez a nagy megtiszteltetés érte, úgy érezte, hogy immár hatalmának legmagasabb fokára emelkedett. És ekkor következett be a csodálatos fordulat: végzetes és szédületes bukása. A király gyanut fogott, hogy ő is a pártütő összeesküvőkhöz tartozik, akik trónjától akarják megfosztani és feleségét elcsábítani. Eszter könyve drámai jelenetekben beszéli el az egymásután következő eseményeket, amelyek Hámán felakasztásával végződnek. Mordekhai és Eszter közbenjárására a király visszavonja zsidóellenes rendeletét és megengedi, hogy megvédhessék vagyonukat és életüket a támadók ellen, ha ellenségeik rabolni és gyilkolni készülnek. Ábrahám ibn Ezra figyelmeztet bennünket arra, hogy ez az egyetlen könyv a szentíratok sorában, melyben egyszer sem fordul elő Isten neve és egyúttal arra utal, hogy Mordekhai és Eszter bátor fellépése, körültekintő ébersége és cselekvése meghozta a perzsa zsidóság számára a szabadulást és a megváltást. »Segíts magadon, és az Isten is megsegít!«

A megillát 14-ike estéjére virradó istentiszteleten olvassuk először és másodszor ismételjük Ádár 14-én a reggeli istentiszteleten. A megilla felolvasásának meghallgatása mindenkire kötelező, férfiakra és nőkre egyaránt. (Tur. O. Ch. 689. §.). Az asszonyok is részesültek a csoda jótéteményeiben és áldásaiban, a csoda pedig egyenesen Eszter királyné segítségével történt meg. (Tur. O. Ch. u. o. 6 pont.).

Nagyon helyes az a szokás, hogy elhozzák a templomba a fiú- és leánygyermekeket a megilla felolvasásához. (Tur. O. Ch. 17. pont, Remo jegyzete.).

Ósrégi hagyomány, hogy az egész jelenlévő gyülekezet hangos szóval idézi Eszter könyvének a szabadulásról szóló négy versét: 1. E. k. II. איש יהודי 2. VIII. 15. ומרדכי יצא מלפני המלך 3. u. o. 16. v. ליהודים היתה אורה és 4. X. 3. v.

Eszter könyvének utolsó versét: »Mert Mordekhai a zsidó második volt Ahasveros király mellett és nagy a zsidók előtt s kedveltje testvérei sokaságának, ki javát kereste népének és békéjére beszélt egész nemzetségének.«

A megilla felolvasása előtt három áldást mondunk: 1. על מקרא 2. מנלה 3. שעה נסים 4. שהחינו

Felolvasás után hálát mondunk Istennek, aki pöröl a mi perelőinkkel, aki vítta a mi küzdelmünket és megvédte a mi ügyünket. (Tur. O. Ch. 892.).

Miért nem hódolunk Istennek Púrimkor a felszabadult Izrael hálaénekével, a hallellel, mint a chanukka és más örömnép alkalmával? 1. Az egyiptomi felszabaduláskor nem voltak többé Fáraó rabszolgái, ellenben Perzsiában továbbra is Ahasveros alattvalói maradtak. 2. Rasi magyarázata szerint a szent földön kívül történt csodáért nem mondunk hallelt, mert a csoda nem váltotta meg az egyetemes zsidóságot. 3. A megilla olvasása pótolja a dicsőítő hálaéneket. Ezzel van összefüggésben a fent idézett négy vers Eszter könyvéből.

Néprajzi szokások.

Ilyenkor sütnek Homentaschent, Napoleon császár háromszögű kalapjának mintájára. Hámán ilyen formájú kalapot viselt miniszteri működése alatt. A süteményt mákkal töltik meg, annak jeléül, hogy Hámán 10.000 ezüst érmet ajánlott fel váltságdíjul urának a zsidó alattvalók fejében. (Ocar Dinim Uminhagim cikke Púrim.) (Tur. O. Ch. 695. §. 2. pont. Remo jegyzete). Púrimkor szokás veteményeket enni, mert Dániel és három társa babilóni fogságukban nem akartak enni a királyi konyha főztjéből, csak veteményekkel táplálkoztak és nem szegték meg az étkezési törvényeket. Ünnepi lakomával üljük meg a Púrim ünnepet. A purimi lakoma emlékeztet bennünket Ahasvéros lakomájára, amelyen detronizálta Vasti királynét és helyébe Eszter került. Ugyancsak udvari lakoma alkalmával kezdődött Hámán bukása. A lakomán álarcos maskarák színjátéka és éneke vidítja fel és mulattatja a közönséget. Ilyenkor a zsidó ifjúság kibontja szárnyait, a szavalásban, az énekben, a bohó tréfában és a humorban. Még egy szokás dívik a jesivákban: évről-évre választanak az iskolában egy purim-rabbit, akiből tréfát és gúnyt űznek a vendégek szórakoztatására. (U. o. Dinim Uminhagim Eisenstein.)

A Purim ünnep jelentősége.

Nagy fontosságot tulajdonítottak a P.-ünnep megtartásának. »Még akkor is, ha valaha a többi ünnep megszűnik, a Purim ünnep sohasem fogja elveszteni nagy jelentőségét«. מדרש משלי ט' R. Achai Gáon összehasonlítja a Purimot a kinyilatkoztatás két ünnepnapjával, hivatkozván Már beré Rabina tanítómesterére, aki az egész év többi napján böjtöt tartott, csak a két sevuosz napon és a két Purimnapon nem. Mert — úgy mond — sevuoszkor a Tóra kinyilatkoztatásának csodája, purimkor pedig a szabadulás csodája történt meg. שאולתות פ' יקהל ט"ו

Nagy jelentőségűnek tartották azért is, mert nemcsak a sorsolás ünnepének, hanem a zsidó sors jellegzetes ünnepnapjának tekintették. Minden időben és minden korban támadt Hámán és Amalek gonosz fajzata a zsidóság ellen! Mégis a zsidó életútja — noha életére törtek a mindenkori zsarnokok és kényurak — minden fordulaton, változáson és viszontagságon át fölfelé visz. És a zsidóság bukását csodálatos fölemelkedés szokta követni! Esdő fohászom az Ég felé száll! Tekints le Mindenható Isten szent lakodból az égből, hallgasd meg buzgó imádságomat. Tégy velünk csodákat, amint míveltél csodákat a mi őseinkkel Mordekhai és Eszter korában, valamint a makkabeusok idején! Mennyei Atyánk! A Te jóságos kegyelmed virrasszon egész Izráel fölött, jámbor ősatyáink nagy és kiváló érdemei fejében, hogy minél előbb, még a mi napjainkban következzen be a zsidó sors jobbrafordulása.

Böjtnapok.

A jeruzsálemi szentély elpusztulásához és a zsidó önálló állam megszűntéhez fűződő gyászesemények emlékére böjtöt tartunk a következő napokon: Támuz 17. שבעה עשר בתמוז Áb. 9. עשרה בטבת 10. Tévész צום גדליה Gedalja böjtje, Tisri 3. תשעה באב 1. Minden böjt eredete a jom kippur, célja pedig bűneink kiengeisztelése. A jeruzsálemi szentély fennállásának idején az Istennek bemutatott áldozatok járultak hozzá bűneink engeszteléséhez. Mi pedig a hit oltárán áldozunk, testünkől, vérünkől és zsiradéunkból, hogy megnyerjük Isten kegyelmét és irgalmát. 2. Minden zsidónak ki kell vennie a részét a sorsközösségből, osztoznunk kell örömben és bajban, küzdelemben és jólétben hittestvéreinkkel. A böjt az összetartozás szimboluma, amely azt jelképezi, hogy készen állunk minden áldozatra a zsidó közösségért. Minden

egyes böjthöz ezenkívül még más gyászos történeti események is fűződnek. Hiszen a mi történetünk nagyon gazdag gyászos eseményekben és vértanúságban. A bűnbánati könyörgések költője a böjti szelichosz liturgiában a következő megrendítő eseményeket sorolja fel, amelyek Támuz 17-én történtek. Ekkor törte össze Mózes a két kőtáblát, mert megtudta, hogy Izráel az aranyborjú imádásának bűnébe esett. Ekkor égették el a szent Tórát a tűzmáglyán és ugyanezen a napon állították fel Zeusz szobrát a szentélyben Antiochusz Epiphanész idejében. E szomorú napokban ütöttek rést a pogány ostromlók Jeruzsálem falainak várerődítményein. Ugyanekkor szüntették meg a mindennapi áldozatkultust. Áb 9. a zsidó nép katasztrófálisan szerencsétlen napja. Mind a két jeruzsálemi szentély Áb hó 9-én lett a lángok martaléka, 586-ban Nebukodnoszor és 70-ben Titus Flávius által. A Bárkochba-féle szabadságharc leveretése is e szomorú naphoz fűződik, 135-ben Hadrián császár uralkodása alatt. Ekkor űzték ki őseinket Spanyolországból (1492). Tisri 3-án mészárolták le Izráel maradékát és vezérét, Gedaljahut, Achikám fiát, Jismáél, Kereách fia, a pártütők feje rendezte a vérfürdőt (Jer. 41. 3.). Tévész 10-én közeledett Bábel királya Jeruzsálemhez és ostrom alá vette a várost. Ugyancsak ekkor jutott el Jeruzsálem elestének híre Ezékiel prófétához, aki továbbadta a száműzött foglyoknak.

A babilóni fogságban ehhez a négyhez még hozzájárult Eszter böjtje, Ádár 13, amely közvetlenül megelőzi Púrim-örömnepünket. Ha Ádár 13-a szombatra esik, akkor a böjtöt csüörtörtökön, azaz Ádár 11-én tartjuk meg, hogy a böjt ne nyúljon bele a szombatba és ne rövidítse meg a szombat szentségét. (Seeltoth Vájákhel 66.). Ezt a böjtöt még Eszter rendelte el. Ezzel szemben a zsidóság gazdagabb lett egy ünneppel, jóllehet Hámán sokalta a zsidó ünnepeket és irigyelte azokat tőlünk. Isten az átkot számunkra áldássá változtatta!

Az Omer számlálása.

Nagy fontosságot tulajdonít a vallási törvény az Omer számlálásának. Két helyen ismételten figyelmeztet és int bennünket a Tóra e parancsolatának teljesítésére: »Számláljatok magatoknak az ünnep más napjától hét teljes hetet, a hetedik hétnek más napjáig számláljatok 50 napot. Hét hetet számlálj magadnak — ... és tartsd meg a hetek ünnepét. (III. M. 23. és V. M. 169.)

A szentírási szövegből világosan kitűnik a parancsolatnak

tulajdonképeni célja és jelentősége: 1. Történeti emlékeztetés akar lenni. Kegyelettel gondolunk ilyenkor a jeruzsálemi szentély áldozatkultuszára, önálló állami életünk dicső múltjára, mikor eleink Erecben laktak, megművelték az ősi földet és a Pészách-ünnep második napjától, azaz Niszán 16-tól kezdve bemutatták az Ómert a jeruzsálemi szentélyben, az Úr tiszteletére, mielőtt az új termésből fogyasztani kezdtek. Onnan van az, hogy a számlálás után használjuk ezt a formulát, *מה ומה לנו עבודת בית המקדש למקדש ומה* melyben imádkozunk a régi dicsőség helyreállításáért. 2. Hogy az Omer-számlálás egybekapcsolja a két ünnepet: a Pészách- és Sövuusz-ünnepet, a szabadság és a kinyilatkoztatás ünnepét. Az egyik meghozta a testi szabadságot, a másik a lelki szabadságot jelenti nekünk. Mindkettő az istenhit szilárd, rendületlen pillére.

Különösen a szefárd rítust követő hívek végzik ünnepélyes keretben és mélységes áhítattal ezt a szertartást. Bevonják a miszticizmus költészetével, hagyományos, keleti melódiával recitálják és az ifjúság énekkara kíséri. Ezt tapasztaltam olaszországi községekben és Palesztinában.

Kétféle elv jön tekintetbe a napok számlálásánál. Vannak napok, melyekben nincs semmi örömünk. Ezeket a napokat nevezi a bölcs prédikátor: *ימים שאין חמץ בהם*. Ilyenek a mai rendkívüli, nehéz idők, mindennapi súlyos gondokkal teli idők, aggodalmak között eltöltött napjaink: amidőn számláljuk a napokat avégett, hogy minél előbb muljanak el és vonuljanak el felőlünk, mint az egymást kergető sötét felhők az égboltozaton. Sajnos, a zsidó történet bővelkedik ilyen szomorú napokban. Hiszen a szefira napjai is a szomorú gyásznak borongós napjai az üldözés, a szenvedés, a vértanúság napjai. Emlékeztetnek bennünket R. Akiba tanítványainak pusztulására, akiket megtizedelt a pusztító halálvész, a pestis; és emlékeztetnek a gezeresz tátnura, az 1096-i kereszteshadjáratra, mikor a vad hordák felkoncolták a Rajna-melletti hitközségeket.

Mások meg életük minden egyes napját mulatozásra, dinomdánomra, dorbézolásra és tivornyázásra használják és azt mondják: együnk, igyunk, úgyis meghalunk. Bizony, mondom nektek, ilyen gondolkozás nem felel meg a zsidó lelkiiségnek. Sőt Ézsaiás próféta ostromozza az ország nagyjait, akik jólétben bővelkedve, fényes palotáikban dőzsöltek és imígyen szóltak: Íme, öröm és vígság, baromölés és júhvágás, evés-ivás, mert holnap meghalunk. (Ézs. 23, 131.). Ezeket közmegvetésnek adja át a próféta. A zsidó gondolkozást és lelkiiséget híven tükrözi a zsoltárköltő igéje, amely egész Izráel jeligéjévé vált (90. Zs. 12.): »Napjainkat számlálni ekkép tudasd, hogy bölcs szívet nyerjünk.« Kívánjuk, hogy napjainkat kegyes és szentséges életre, nemes és nagylelkű cselekedetekre használhassuk, hogy hasztalanul ne fecséreljük el életünket. Megható módon fohászkodunk a szefira utáni imában: »Világ

Ura, oh, engedd meg végtelen kegyelmedben, hogy jóvátehessük azt, amit elhibáztunk a napok számlálásának helytelen fölfogása miatt.» Ez az értelme a szent szövegnek.

כוח בוכות הספירה שספרתי יתוקן מה שפגנתי בספירה

A hitrege beszéli; midőn Izráel fiai kivonultak Egyiptomból, Mózes kijelentette előttük: »Szolgálni fogjátok majd Istent azon a hegyen.« Őseink, a hitbuzgók, akkor égtek a vágytól, hogy minél előbb az isteni szolgálatnak szentelhessék magukat és kérdéssel ostromolták a mestert: Mikor lesz az már? Mózes azt felelte nekik: Ötven nap múlva! Akkor számlálták az időt napról-napra, amíg bekövetkezett az isteni szolgálatnak boldog ideje, a zemán máttán töruszénu, a kinyilatkoztatás ünnepe.

Azért esdő fohászunk száll az Egek Urához, hogy minél előbb érjen véget a háború és virradjanak reánk a békének áldást-hozó és boldog napjai, hogy ismét élhessünk a szeretetnek, a könyörületnek és az isteni szolgálatnak.

Hatodik rész.

A zsidó nők részvétele hitéletünkben.

A zsidó nők részvétele hitéletünkben.

A zsidó asszonyok részvétele az első közös istentiszteleten, az egyiptomi szabadulás után a tenger partján, egyike a legszebb történeti jeleneteknek.

A zsidó istentisztelet eredete a hálaénekekre és dicsőítő dalra vezethető vissza, mégpedig Mózes diadalénekére. (Móz. II./15.). Izráelnek, a Nádas-tenger partján, rázendített istendicsőítő éneke az első nyilvános istentisztelet volt, melyet a zsidó nép az őskorban tartott. Az egész diadalének nem más, mint párbeszédéből összefűzött dal, melyet Mózes és Izráel népe felváltva Isten dicsőítésére énekelt. Mózes mindig első személyben beszél, pl.: »Énekelni akarok az Örökkévalónak, mert fenséges ő. Erősségem és diadaléneke az örökkévaló és ő lett az én segítségem. Ez az én Istenem, hadd dicsőítsem, atyám Istene, hadd magasztaljam.« Ellenben a második személyben elhangzottak, a népnek föl váltó dicsénekei, pl.: »»A te jobbod, óh, Örökkévaló, fenséges erőben, a te jobbod, óh, Örökkévaló, összezúzza az ellenséget. Ki olyan, mint Te a hatalmasok között, Örökkévaló, ki olyan, mint Te, aki fenséges a dicsénekekben, csodatévő Isten?« (L.: Elbogen Ismar: Die Anfänge des Gemeindegottesdienstes. (241. l.). »Die Lobpreisung, der Hymnus, wird und bleibt die Form, in der die Gemeinde mit ihrem Gotte Zwiesprache hält.«

A mi ősanyáink, a zsidó asszonyok is részt kértek a dicsénekekből és részt is vettek a közös istentiszteleten. Mirjam prófétanő példát mutatott Izráel leányainak a múltban és példát statuált a jövő számára; amint írva van: »És vette Mirjam, a prófétanő, Áron főpap nővére, kezébe a dobát és utána vonultak tüstént, az asszonyok mind dobbal, síppal és körtáncokkal.« Megszólalt Mirjam: »Énekeljete az Úrnak, mert fenséges ő.« Ugyanazokkal a lángszavakkal bűzdítva és bátorítva, lelkesítve és tüzelve, mint testvére, Mózes, hogy ők is vegyenek részt Isten dicsőítésében. És Debóra énekében ugyanazt olvassuk: »Én vagyok az Úré, én akarok énekelni az Örökkévalónak, dallok Izráel Istenének.« (Bírák 5. f.).

Hanna imáját pedig a Talmud bölcsei klasszikus például állították oda örök időre az utókor számára. (L. b. Ber. 10. a., 31. a., b.) Tanította R. Hamnuna: »Mily sok szép és tanulságos

dolgokat következtethetünk Hanna imájából.» Pl.: Azt olvassuk, hogy Hanna szólott a szívében; innen következik az, hogy az imádkozónak áhítattal kell gondolni Istenre, hogy fordítsa szívét az eget Úrához. Azt olvassuk tovább, hogy az ő ajkai mozogtak, ebből az következik, hogy az imádkozó könyörgésének minden egyes szavát szabatosan ejtse ki ajkaival. Végül azt olvassuk, hogy hangját nem hallották. Ennek az a tanulsága, hogy az imádkozó ne hangosan, rikoltozva fohászkodjék Istenhez. Midőn Hanna bevitte fiát, Sámuelet, az Örökkévaló házába, Silóba, a fiú még fiatal volt. Akkor így szólt Éli főpaphoz: »Kérem, uram, lelked életére uram, én vagyok az az asszony, aki állott melletted e helyütt. Ezért a fiúért imádkoztam: megadta nekem az Örökkévaló kérésemet, amelyet tőle kértem. Tehát én is felajánltam őt az Örökkévalónak, mind a napokon, amíg csak lesz, fel van ő ajánlva az Örökkévalónak. És leborult ott Hanna az Örökkévaló előtt és imádkozott: Ujjong szívem az Örökkévalóban, tágra nyílik szám ellenségeim ellen, mert örvendek segítségemben. Nincsen szent, mint az Örökkévaló, mert nincsen senki kívüled. És nincsen szirt, mint Istenünk. Ne sokat beszéljete fennhéjázva, ne jöjjön kemény szó a szátokból! Mert tudás Istene az Örökkévaló s meg vannak szabva az ő tettei. A hősöknek íjja megtörik, a gyöngéket pedig erő övezi. Jóllakottak kenyérért szegődnek s az éhesek megszűnnek éhezni. Az Örökkévaló szegénnyé és gazdaggá tesz, sújt és felemel. Föltámasztja a porból a szegényt, a szemétből felemeli a szükölködőt, hogy ültesse a nemeselek mellé, népének nemesei mellé. Mert az Örökkévalóé a föld oszlopai és rájuk helyezte a világot.«

A zsidó asszonyok velünk együtt ünnepelnek.

Jóllehet, vallási háláchánk értelmében a zsidó asszonyok föl vannak mentve azoknak a parancsoknak kötelmei alól, amelyek időhöz vannak kötve, mert más nehéz és komoly feladatok elé állítja a zsidó nőt: Neki kell rendbentartani házat, neki kell ügyelni arra, hogy konyháját kasrusz törvényeink szerint vezessék, végül tisztségéhez tartozik gyermekeinek vallásos, erkölcsös szellemenben való nevelése: mégis velünk együtt ünnepelnek ők is! A zsidó asszonyok gyertyagyújtással vezetik be a szombatot és az ünnep szentségét. Az asszonynak semmiféle munkát nem szabad végeznie szombaton és ünnepnapon. A munkaszünet megtartása ezeken a szent napokon kötelező a férfira és nőre egyaránt: **חובב** — kor a **שבת** két tilalma — hogy ne lássanak és ne találjanak a te házában kovászt — mindkét nemre vonatkozik. A kovásztá-

lan kenyér evésének parancsát ép úgy kell az asszonynak teljesíteni, mint a férfinek. Az általános szabály így hangzik: »Akire a חמץ tilalma tartozik, az köteles teljesíteni a מצה evés parancsát. (b. Peszáchim 43. ab. Maimuni hilchot chóméc umáco 6. f. 10.)

A széder-este szertartásainak minden egyes rituáléjában egyformán és egyenrangúan részt kell vennie az asszonynak, akár a négy serleg kiivásában, akár a מרור ízlelésében, akár az egyiptomi kivonulás történetének elbeszélésében, azaz a hágádá olvasásában. Tehát a történeti emlékeztetések kötelező volta és a vallási cselekedetek gyakorlása kiterjednek az asszonyokra is. A Megilla olvasását, Eszter könyvének elbeszélését köteles a templomban meghallgatni. Ha egyedülálló nő, tartozik a házában chanukka gyertyát gyújtani. Minden vallási gyakorlat, amely tartós és az állandóság jellegével bír és soha nem szűnik meg, nem esik a többi eset elbírálása alá, amelyek időhöz vannak kötve. (V. ö. b. Kiddusin 29. a. Tószafot magyarázatát.)

Egyáltalán minden örömnünnepből elsősorban az asszonynak kell kivenni a maga részét. Aki kizárja magát a közösség örömnünnepeiből, magára vonja Isten büntetését. (Rámbám hilchot lulov VIII. f.)

A kevélyekre alkalmazzák bölcs Salamon mondását: »Ne légy büszke a királyok királya előtt! Ellenben, aki Isten nagysága előtt leborulva megalázkodik és követi Dávid, a zsoltárköltő királynak dicső példáját, — aki körtáncokkal és örömujjongással fogadta a frigyszekrény bevonulását a fő- és székvárossá emelt Jeruzsálembe — az dicséretre méltó!«

Eszter királynő közbenjárásának, búzgóságának és önfeláldozásának köszönhetjük a Purim ünnep dicső ajándékát! A Chanukka történetének, csodákban gazdag hőskölteményéből, Hanna asszony és hét hős fiának legendája emelkedik ki!

A vallásgyakorlat terén a Talmud hagyománya szerint különösen két fontos elv jön tekintetbe: 1. Az asszonyok is részesültek Isten csodatetteinek áldásában. 2. a tilalmakat az asszonyoknak épúgy nem szabad megszegniök, mint a férfiaknak. (b. Sávousz 20. b.)

Két dolog az, amely elsősorban a zsidó asszonyokat illeti meg: a szombati és ünnepesti gyertyagyújtás és a challó vétele a tésztából! A péntek esti gyertyagyújtás az asszony vallási kötelessége, kétféle oknál fogva. Először az asszony az, aki állandóan a lakásban tartózkodik, aki magá látja el a háztartását és szükségleteiről gondoskodni tartozik. Másodszor Éva anyánk volt az, aki Ádám apánkat rábeszélte, hogy a tiltott fa gyümölcséből egyék, amiért Isten az emberiséget halálbüntetéssel sújtotta. Ő oltotta ki — mondják bölcseink költői módon — az ember lelkét; azért az ő magasztos hivatása, az

emlékezet mécsesét meggyújtani. Ugyanis a világosság fénye jelképezi az ember lelkét (Pb. 20. f. 27. v.). Különösen három dologra kötelezi a zsidó nőt a vallási törvény: 1. A tisztulás lelkiismeretes megtartására (menstruáció), 2. a gyertyagyújtásra szombat és ünnep előestéjén, 3. végül a challónak a tésztából való vételére (Sabboth II. f. M. 6.). Két gyertyát kell gyújtani! Az egyik megfelel a zóchaurnak, a másik a sómaurnak. T. i. a tíz ige kétszer fordul elő a Tórában (II. M. 20. és V. M. 5.). Az egyik helyen zóchaurrel, a másik helyen sómaurrel kezdődik a negyedik ige. A gyertyagyújtás előtt áldást mondunk (lehádlik nér sel sabbosz). Ünnepkor lehádlik nér sel jaumtauv. Engesztelési böjt- napon lehádlik nér sel jaum hákipurim. A gyertyagyújtásnál betakarja az asszony a szemét, hogy ne lássa meg a világosság fényét. Mert a hagyomány azt tartja, hogy a kezét azért tartja a fény elé, hogy az áldómondat ne előzze meg a meggyújtást (Tur. O. Ch. 263. §. 5. pont). Ezenkívül a szem behúnyása és kézzel való eltakarása emeli az áhítatot, a magabaszállást és a világi dolgoktól való elfordulást.

A gyertyagyújtásnak kettős a célja: hogy az ünnep fényét emeljük és emelkedett ünnepi hangulatot teremtsünk a család meghitt körében. R. Lévi, R. Zeira nevében közli: 36 óráig végezte szolgálatát a napfény..., mielőtt bűnbésett Ádám, Isten azonnal el akarta rejteni azt a fényt, de megbecsülte a szombatot és megáldotta Isten a hetedik napot. S mivel áldotta meg? Fénnyel. Mielőtt leszállt a nap a szombat előestéjén, működni kezdett a napfény. Erre dicsőíteni kezdték az Istent. Erről tesz említést az írás Jób könyvében: »Amerre csak elterül az ég, zengik dicsőségét, fénye elterjed a föld széléig!« (Jób 37. f. 3. v.) Ez az ősfény egész napon és egész éjjelen át világított. Mielőtt leáldozott a nap szombat este, beállott a sötétség. Abban a percben megijedt Ádám... Mit tett a Mindenható? Útjába tett két agyagrögöt. Ezeket addig dörzsölte és ütötte, amíg kipattant a szikra. Ekkor örömujjongással kiáltott föl az első ember: »Éjjel fény támadt körülöttem!« (139. zsoltár 11. v.) Ez megfelel annak az ősrégi hitregének, hogy a szombat este a tűz teremtésének kezdete. Onnan van az, hogy mondunk benedikciót szombat este a láng láttára: »Dicsértessél Örökkévaló Istenünk, a világ Ura, aki teremtetted a tűz világosságát.« (Genesis Rabba 12. f.) A gyertyagyújtásnak néprajzi vonatkozásait fejtegeti Kolbach Bertalan »Tűz és fény« c. cikkében (IMIT évk. 1912. 191. l.).

A chálló vétele.

Tórabeli parancsolat, hogy az asszony vegyen chállót a tésztából. (IV. M. 15. f. 18—21. v.) Ott írva van: »Midőn bevonultok az országba, ahová én vislek benneteket, akkor tésztátok elsejéből pogácsát adjatok adományul az Örökkévalónak, nemzedékeiken át.« A jeruzsálemi szentély fennállásának idején a chálló a papnak illetékes része volt. Most pedig a tűzbe dobják. Akármilyen kis darabot is hasít ki a tésztából az asszony, már eleget tett a vallási kötelezettségnek. Napjainkban csak a mult iránti kegyeletből gyakoroljuk a szertartást, hogy feledésbe ne menjen ez az ősrégi szokás. A chálló vétele előírás szerint a gyúrás befejezése után történik. Az, aki maga gyúrja a tésztát, maga végzi el a chálló vételének szertartását [Tur. J. D. 322. §. 5. pont (Remo jegyzete)]. Ha valaki elmulasztotta a chálló vételét a gyúrásakor, akkor a kenyérsütés után végzi el a szertartást (Rambam Hilchosz bechórim 8. §. 3. pont). A husvét macosznak a chálló-vétele ugyan csak a pászkasütés után, mégpedig a kosárból történik. (Challó I. f. 8. misna, Tur. O. Ch. 457. §. 1. pont.). A kötelező áldásmondat hivatalos formulája: leháfris chálló. A kalács, melyet a szombat tiszteletére sütünk, a challó nevet viseli: mert tésztájából chállót vesznek. Három kalácsot szoktak sütni az előírt három szombati lakoma számára. A péntekesteli és szombat déli lakománál két kalácsot tesznek a fehér abrosszal letakart asztalra (lechem misne), a manna emlékére, mellyel eleink táplálkoztak a negyvenéves pusztai vándorlás alatt. Maimuni szerint, azért illeti az asszonyt a chálló vétele, isteni parancsolatának teljesítése; mert neki kell gondoskodni a háztartás szükségleteiről és ő végez el minden munkát a ház körül. A rabbik olyan nagy fontosságot tulajdonítottak a chálló vételének és azért súlyt helyeznek arra, hogy a prozelita nő tanulja meg a chálló szertartásának törvényeit; mert azon három bűn közé sorolják a chálló vételének elmulasztását, ami miatt a gyermekágyas asszony meghal. Jelentőség tekintetében a gyertyagyújtás mellé állították! Hogy a zsidó asszonyok mily fontos szerepet játszottak a vallásos életben az ókorban, bizonyítja az a történeti tény, hogy a legmagasabb tisztségre és a legmagasztosabb hivatásra, a próféta rangra is méltónak bizonyultak, mint Mirjám, Debóra és Hulda. Sőt az asszonyok tiszteletére, az Ujhold ünnepkor elrendelték, hogy a zsidó asszonyok tartózkodjanak minden kézi munkától, mert ősanyáink nem estek bele az aranyborjú bálványozásának bűnébe és tevékeny részt vettek a pusztai szentélynek feldíszítésében.

A zsidó asszonyok résztvétele a vallásszabadságért vívott makkabeusi harcokban.

Az anya, aki többet áldozott a hit oltárán, mint törzsatyánk Ábrahám, aki kész volt egyetlen fiát feláldozni Istennek, mártír hőslelkedésének dicsőségével van megörökítve számunkra.

Szent vallásunk irodalmi forrásai több helyen beszélik el Mirjám, Tanchum leányának, a hős anyának szomorú történetét, aki szemtanúja volt hét fia vértanú halálának. Lehet, hogy az eset megtörtént a makkabeusi harcok hőskorában, Antiochus Epiphanes idejében; de az is lehet, hogy Hadrián császár zsidóüldözésének alkalmával.

Az egyik a bálványimádó pogány kultusszal akarta megrontani a zsidóságot, hogy eltérítse az egyetlen igaz Isten szolgálatától. A másik a barkochbai felkelés leveretése után bosszút forralt és zsarnoki kegyetlenséggel fojtotta el a zsidó népnek szabadságvágyát. Mindkét korban napirenden volt a szabadságért harcoló hősök soraiban a vértanu halál.

A cézár elfogatta az anyát és mind a hét hős fiát, akiket külön-külön cellába záratott. Egy napon maga elé hozatta a legidősebbik fiút, Eleázárt és keményen ráparancsolt: »Borulj le a bálványszobor előtt!«

— Isten ments, nem tehetem, mert Urunk kinyilatkoztatta a tíz igében: Én vagyok az Örökkévaló a te Istened, aki kivezettelek Egyiptom országából.

— Öljétek meg és hozzátok elém a másikat.

Mikor ott állt előtte, cselhez folyamodott, mondván, borulj le hamar a bálványszobor előtt, mint idősebbik testvéred tette!

— Nem lehet, válaszolt bátran a hős ifjú, az én testvérem sem borult le, én sem fogok leborulni; mert Isten kihirdette a Sinaj hegyen, hogy ne legyenek neked idegen Isteneid az én színem előtt.

— Halál reá, a lázadó fejére!

S akkor a király elé vitték a harmadikat. Az is megtagadta a király parancsát: mert úgymond írva van a mi tóránkban: »Ne borulj le más isten előtt és ne szolgáld őt.«

— El vele, hurcoljátok a vérpadra!

Azután következett a negyedik, ötödik és a hatodik. Mind-egyik álhatatos maradt. Egyik sem rendült meg az egyistenhitében! Mikor sorra került a hetedik, az anyának a legkisebbik fia, a cézár így szólt hozzá mézes-mázos nyelven:

— Kis fiam, borulj le a bálványszobor előtt és én naggyá és boldoggá teszek! Vagyon, rang és dicsőség, mind a tiéd leszen.

— Nem tehetem a világ összes kincseiért sem, mert írva van a mi tóránkban: »Tudd meg és térj magadba, mert az Örökkévaló az igaz Isten az égen ott fent és a földön ott alant.« (Moz. V. 4. f.)

A cézár a rábeszélés és ékesszólás minden eszközével próbált a lelkére hatni, mondván: »Lám, testvéreid megismerték immár az életet és élvezték az élet örömeit, te pedig még fiatal vagy, még nem kóstoltál bele az élet örömeibe és még nem ittál az élvezetek habzó kelyhéből. Viruló és életerős ifjú vagy, előtted nyitva a pálya, hajtsd meg térdedet a bálványszobor előtt s tiéd az élet minden szépsége és élvezete.«

Mindhiába. Az ifjú a vértanu imádsággal az ajkán: »Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlen egy.« Kilehelte jámbor lelkét és tisztán és szeplőtlenül visszaadta Teremtőjének.

Ekkor az anya önkívületi fájdalmában, így kiáltott fel: »Édes fiaim, menjetek és szóljatok a magas mennyekben lakozó Ábrahámhoz: Te csak egy oltárt építettél, de én hét oltárt emeltem egy napon és hét fiamat áldoztam fel Istenemnek. Te kiállottad a próbát, de nálam nem volt próba csupán, hanem igazi valóság. A szerencsétlen és bánatoslelkű anya elméje elborult és nem sokára követte hét, vértanúhalállal kimúlt fiát. (L. Eleázár, az anya és hét fia vértanúhalálának történetét: b. Gittin 57. b. Ekha r. l. f. Jalkut S. Ki-szovau 661. l. és Graetz II. b. 317. jegyzet.)

*

A mai rendkívüli, nehéz időkben is csodákat várnak a zsidó asszonyoktól!

A nemesszívű, áldottlelkű és fenkölt gondolkodású asszonyaink szociális munkájától, nyomorenyhítő, áldásdús tevékenységétől, a jobb, szebb és boldogabb idők eljövételét várva-várjuk!!!

Hetedik rész.

**Gyászszertartási
rendeletek és hagyományok.**

Gyászszertartási rendeletek és hagyományok általában.

A gyász a nagy fájdalomnak, a mérhetetlen bánatnak és mélységes kegyeletnek kifejezése, melyet drága halottaink, elköltözött vérrokonaink, elsősorban édes szüleink elvesztése miatt érzünk.

Így olvassuk a Bibliában: »eljött Ábrahám, hogy meggyászolja és elsirassa feleségét, Sárát.« (I. M. 23, 2.)

Hasonlóképen cselekedett Jákób törzsatyánk, aki gyászolta fiát, Józsefet hosszú ideig. (I. M. 37, 34.)

A Tóra felsorolja azokat a rokonokat, akiknek temetésénél a kóhén megtisztátalaníthatja magát. Ezek pedig a következők: atya, anya, fia és leánya, fitestvére és nővére egy atyától. (III. M. 21, 2.) A későbbi írástudók még hozzátették azt, hogy tartozunk gyászolni az anyától való fivért és nővért is, valamint a férj a feleségét és az asszony elhunyt férjét. (Rámbám Hilchoth Ávéloth 2f., 1p.)

Ezek tehát a mi vérrokonaink, akikért gyászt tartani szoktunk! A halál beállta után, az „אנינות” ideje következik, amely egészen a temetésig tart. Ez arra való, hogy a temetés előkészületeivel és a halott eltakarításával foglalkozzunk. Itt elsősorban tekintetbe jön a halott iránti tiszteletünk és kegyeletünk kifejezése azáltal, hogy gondoskodunk a hagyomány előírta halotti ruhákról és multjához méltó sírhelyet szerzünk az örök élet országában.

A gyászoló ne egyék aznap húst, ne igyék bort, mint Áron főpap, aki siratta Nádáb és Ábihu fiait, akik a tűz martalékaí lettek, nem evett az oltári áldozat husából. (III. M. 10, 19b., Moéd Kátán 23b.) A gyászoló ez idő alatt fel van mentve a Tóra parancsolatainak teljesítése és vallási szertartásaink gyakorlása alól. Szombaton és ünnepkor az אנינות-törvényei nincsenek érvényben.

A fájdalom jeléül megszaggatjuk ruháinkat קריעה. Haláleseteknél és lesújtó hírek vételekor a ruha megszaggatása Izraelben ősrégi szokás, melyre a Szentírásban számos példát találunk. A ruha megszaggatása az ember szívében, lelkében dúló fájdalomnak jelképes kifejezése. De nemcsak a fájdalomnak természetes

kitörése képezi e szertartásnak egyedüli okát, hanem kell, hogy a megszaggatott ruha egész éven át emlékeztesse a gyászolókat az elszenvedett veszteségre és másokat is a lehető legnagyobb kíméletre indítson, a súlyos csapással sújtott embertársaik iránt.

Joel próféta is jelképesnek tekinti e gyászszertartást és a gyászolókat elsősorban igaz, benső, kegyeletes megemlékezésre inti, mondván: Szíveitek szaggassátok, nemcsak ruháitokat. (Joel 2, 13.) A kerio rendszeren a ravatal előtt történik és a Szent Egylet alkalmazottja végzi, midőn egy késsel belevág a kabát vagy felöltő szegélyébe a szív fölött és a gyászoló a bevágást egy hüvelyknyire maga hasítja tovább.

Rokonokért a ruha jobboldalán, szülőkért pedig annak baloldalán végzik a bevágást. A megszaggatást állva kell végezni. Ünnepeken elmarad és a félünnepeken csak a szülőkért történik. Az ünnep, illetve félünnep miatt elmaradt bevágást, az ünnep kimenetelekor végzik el. Az ágyban fekvő beteg ez alól fel van mentve.

Ha valamely közeli rokon elhunytának hire 30 nap letelte után érkezik meg, a kerio elmarad; szülőkért azonban akkor is elvégzendő! A megszaggatott ruha a hét gyásznap után részben, a 30. nap után pedig teljesen bevarrható. A nők szintén kötelesek ruháikon bevágást végeztetni. A gyászolók ezt mondják:

ה' נתן זה לקה יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם, ברוך דיין האמת.

»Az Úr adta, az Úr vette el, legyen az Ő neve áldva mostantól teljes megadással belenyugszunk!« Ámen. A gyász külső nyilvánításához tartozik még a sötétszínű fekete ruha viselése. A tekoábeli mindörökké. Dicsértessék a világ igaz bírása, kinek végzésébe bölcs asszony, kit Jóáb, Dávid király hadvezére, Absálóm ügyében urához küldött, fekete gyászruhát viselt mint özvegy. (II. S. 14, 2.) Abban az időben, midőn meghalt igazságos Simon, megjelent egy fekete ruhába öltözött ember előtte az engesztelési böjt napján, mikor a szent szolgálatot végezte. Hét nap múlva betegségbe esett és meghalt. (Jóma 39b és Menáchoth 109b.)

Hogy a gyászolók az ősrégi időkben fekete ruhát viseltek, az világosan kitűnik abból a rendeletből, amely intézkedik az eretnekek temetéséről, hogy testvéreik és rokonaik a ravatalnál fehér ruhában és nem fekete öltözetben tartoznak megjelenni. (Szemuchoth 2f., 10p.). Jannai Sándor végrendelete is bizonyítja, hogy tényleg a fekete ruha volt a gyásznak külső jele. (Sabbát 114a.) R. Áser ben Jechiél úgy vélekedik, hogy alkalmazkodjunk e tekintetben a helybeli szokáshoz. (L. Ros. responzumait 27. §. 9. f.) Az egyiptomi hitközségekben dívik az a szokás, hogy azonnal a gyász hét letelte után fekete ruhát öltenek és 12 hónap után teszik le azt. (L. J. D. Eisenstein Ócár Dinim Uminhagim, New-York, 1922.)

Gyász hét — שבעה.

A mi tanítómesterünk, Mózes, elrendelte a gyász hét megtartását. (j. Keszuboth 1f.). Eredetét vissza lehet vezetni a Tórára. Józsefről feljegyezte a Szentírás, hogy atyjáért hét napos gyászt rendezett. (I. M. 50, 10.) Honnan tudjuk azt, hogy hét napig tartson a gyász — kérdik a Talmud bölcsei. Ez abból a versből következik, amely azt mondja: »Ünnepeteket gyásszá változtatom.« Valamint a pászách és sátoros ünnep hét napig tart, ép úgy a gyász ideje is hét napra van megszabva. (Ámós 8, 10. Móéd Kátán 20a.)

Mikor Isten magához szólította Áron két nagyreményű fiát, az ifjú papokat, akkor Mózes óva intette őt és életben maradt fiait: »A frigsátor hajlékából ne távozzatok hét napon át.« (III. M. 10, 7.)

Nagyon természetes, célszerű és bölcs intézkedés, a hét napos gyász elrendelése, hogy a gyászoló szentelje ezt a hetet a halottja emlékének, az iránta való kegyelet lerovásának, hogy gondoljon kegyelettel reá, hogy elmélkedjék az ember mulandóságán és gyarló voltán, hogy magába szálljon és javulást fogadjon. A család, hét napi együttléte alatt, arra a tudatra ébred, hogy együvé tartoznak, hogy egy család tagjai, akik kölcsönösen egymás segítésére és támogatására szorulnak. Ha azonban, azonnal a halott eltakarítása után elszélednének és mindenki tüstént a dolga után járna, akkor elfelejtenék a halottat és a szomorú napot. A gyász hét rögtön a temetés után veszi kezdetét, amint hazatérnek és előkészített helyeikre leülnek. A gyászoló a sivoh alatt nem hagyja el a házat, nem ül székre, vagy pamlagra, hanem cipő nélkül, sarútlanul, földön vagy zsámolyon tölti a napot.

Nem szabad a gyász hét alatt szentiratokkal, vagy más tanulmányokkal foglalkoznia, kivéve azokkal a részekkel, melyek a gyászra emlékeztetnek, mint pl. Jób könyve, Jeremiás siralmai és a vallásos irodalomnak, a gyászra vonatkozó törvényei. A sivoh alatt hivatásos munkát végezni, üzletet nyitva tartani nem szabad. Ha azonban a gyászolónak üzlettársa van, a társ az üzletet nyitva tarthatja. Otthon, feltűnés nélkül elintézhető oly üzleti ügy, melynek elhalasztása miatt, pótolhatatlan veszteség érné. Gyászolónak a sivoh alatt nem szabad ruhát váltania. még szombaton se vegye fel ünneplőjét. De a szombat tiszteletére meg van engedve, hogy fehér abroszt teríthet asztalára.

Tanítók, három nap után taníthatnak és a teljesen vagyon-talanok már három nap múlva járhatnak kenyérkeresetük után.

Asszonyok, akik szolgálót nem tarthatnak, maguk végezhetik házi teendőiket a gyász hét alatt.

Abban a szobában, hol az elhunyt feküdt és meghalt, szoktunk lelki mécset gyújtani, gyermekért, vagy testvéérért egy hétig vagy harminc napig, szülőkért pedig egy teljes évig is. A kegyelet azt is megköveteli, hogy a sívoán alatt a gyásházánál végzik a reggeli és esteli imádságot, hogy az árvák elmondhassák a káddisimát.

A harmincnapos gyász — שלשים.

Minden halott rokonért harminc napi gyászt kell tartani, de apát és anyát 12 hónapig szoktunk meggyászolni. A harminc napi gyászidő tórai eredetre vezethető vissza. Irva van: elsiratták Izrael fiai Mózes harminc napig, akkor véget értek Mózes meggyászolásának napjai. (V. M. 34, 8.) Amint pedig, R. Júda, a patriarkha meghalt, akkor 12 hónapig siratták és gyászolták. (Keszuboth 103b.) Ennek képletes magyarázatát a következőképen adta R. Jóhánán: »A gyáshétben Dámoklesz kardja ki van vonva, a további harminc nap alatt még lebeg a súlyos csapással sújtott család feje fölött; csak 12 hónap múlva teszi vissza a kardot a tokjába a végzet hatalma.« (I. Kr. 21, 15. j. Móéd Kátán 3. f. 7. p.) Mivel lehet összehasonlítani ezt a dolgot? Egy kőrakással, mihelyt egy kő elmozdul belőle, összedőlhet az egész kőrakás.

A legszigorúbb gyásztörvények a gyáshétre vonatkoznak, mikor nem szabad a szobát elhagyni, székreülni, sem nyiratkozni, sem ruhát mosatni, semmiféle hivatásos munkát végezni, sem fürdőt venni. Ennél könnyebb megítélés alá esik a harminc napi gyász, amely abban különbözik a 12 hónapig tartó gyászidőtől, hogy a gyászoló számára csak a hajvágás, a nagytakarítás és a ruhámosás van megtiltva.

A gyászoló selosimban eljegyezheti magát, de házasságot csak a harminc nap leteltével köthet.

Ha a vőlegénynek vagy menyasszonynak atyja vagy anyja a házasság napján meghalna, mikor már a lakodalomnak minden előkészülete meg van már téve, úgy, hogy az esküvő elhalasztásából nagy anyagi kár származnék, akkor meg szabad tartani a menyegzőt a temetés előtt és a gyász hét csak hét nap letelte után kezdődik. Ha azonban a gyászeset az esküvő után áll be, akkor a gyász mindjárt a temetés után kezdődik.

A három zarándokünnep: Pészách, Sávuoht, Szukkoht valamelyike előtt özvegygé lett férfiú csak e három ünnep elmúltá-

val köthet házasságot. Ha pl. hitvese Pészách előtt húnyt el, akkor Szukkoth utánig kell várnia, ha Sávuoth előtt halt meg, csak Pészách után házasodhatik és ha felesége Sávuoth és Szukkoth közötti időben húnyt el, akkor Sávuoth utánig kell várnia.

Az özvegyiségre jutott asszony férje halála után három hónap múlva ismét férjhez mehet, ha minden kétséget kizáró módon megállapítható, hogy nem maradt áldott állapotban. Ha azonban férjétől maradt csecsemőgyermekét maga táplálja, akkor nem mehet férjhez, míg gyermeke kétéves lesz, nehogy első férjétől való gyermekét bármikép is elhanyagolja. Az árva tizenegy hónapig a reggeli és esteli istentiszteleten tartozik megjelenni és a káddist elmondani. A káddist, amely a halott iránti kegyelet gyakorlása és tanúsítása, másokra át nem ruházható, az árva személyes kötelessége. Csak abban az esetben, ha a halottnak nem maradt fiörököse, lehet megbízni egy jámbor, szentéletű írástudót a káddis elmondásával.

A halálnak minden évfordulóján is köteles a gyermek édes szüleinek lelki üdvéért az árvák imáját elmondani. A káddis keletkezési idejére vonatkozólag azt állítja Elbogen Ismár, hogy a káddis egyszerű nyelvezete után ítélve, és minthogy nem tesznek benne említést a jeruzsálemi szentély elpusztulásáról, nagyon régi eredetű lehet.

Az agádával való kapcsolat magyarázza meg az arám nyelv használatát a káddis imánál, amelyen a tudósok beszéltek, tanítottak és előadásokat szoktak tartani. A káddis ima nem a népnyelvnek dialektusában lett megszerkesztve, hanem abban a stílusban, mely a tudósok iskoláiban napirenden volt és mint a tárgumoknak a Biblia aramfordításainak nyelve általánosan elterjedt.

Miként a palesztinai tárgumtradíció át lett ültetve Babilóniába, akként köszönheti a Palesztinában keletkezett káddis a babilóni zsidóságnak fentartását és kialakítását. (Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung 94—98.)

A káddis már a második század elején ősrégi hagyomány volt a Szentföldön és kétezer éves mult van mögötte. (L. Dr. Hoffer Ármin v. veszprémi főrabbi cikkét, Egyenlőség, 1925. június 25.) A Sulchán Áruch 376. §. 4. p. Rmó jegyzetében idézi Tánná dbé Elijáhu Rábbá szavait: A kis árva, ki atyjáért káddist mond, megváltja atyját a mennyei büntetéstől. Ezzel okolják meg a Midrás bölcsei a káddis célját és rendeltetését. A szent szöveg recitálása kifejezi a mi hitünket a lélek halhatatlanságában, az isteni igazságszolgáltatásban és kifejezi azt a gondolatot, hogy nem zugolódunk Isten végzése ellen és belenyugsunk a világ bírójának akaratába. Elbogen Ismár felhívja figyelmünket arra, hogy a »Miatyánk« szövege, amely eredetileg szintén aram nyelven íródott, és a káddis első két mondata egyezik egymással.

Szombaton és ünnepnapon nincsen gyásznak helye.

Az általános szabály így hangzik: A szombat egy napnak számít, amely a gyászhetéből levonásra kerül, de nem szünteti meg a gyászt. Ellenben az ünnep végleg megszünteti az egész sivoht. Ha pedig a haláleset ünnepnapon, vagy félünnepen történt, akkor az ünnep letelte után kezdődik a gyászhet. Róshásónó és Jom-kippur is ünnepnek tekintendő. Ugyanazon elbírálás alá esnek, mint a többi ünnepek. (Tur. Jore Deá 399. Móéd Kátán 19a. Seéltoth 19. §.). Így pl. egy óra a Pészách ünnep beköszöntése előtt megszünteti a hét gyásznapot és az ünnep nyolcadik napja a selosimból 8 napot vesz el.

Egy óra a Sávusz előtt megszünteti a sivoht, az ünnep második napja is hét napot szüntet meg, tehát 14 napot von le a harminc napból.

Egy óra az újév előtt megszünteti a gyászhetet és a rákövetkező engesztelési böjtnap teljesen megszünteti a selosimot. Egy óra az engesztelési böjtnap beállta előtt, megszünteti a sivoht és a rákövetkező szukkoth ünnep teljesen megszünteti az egész selosimot.

Egy nap a sátoros ünnep beállta előtt megszünteti a sivoht. Az ünnep többi napja pedig 22 napot von le a selosimból. Ha a sivoht hetedik napja erev jomtovra esik, még akkor is, ha a gyászoló csak egy rövid ideig ült a földön, megszünteti az egész selosimot.

A legtöbb hitközségben az a szép, kegyeletes szokás dívik, hogy a gyászoló a sivoht hetének péntek estéjén elmegy az imaházba, de künn marad az előcsarnokban a szombati hymnus, a lécho dódi végeztéig. Az ének utolsó strófájának elhangzása után a templomszolga bevezeti őtet és felszólítja a gyülekezetet a hagyományos likráth ovel szólammal. Erre a rabbi két templom-előljáró kíséretében köszönti a gyászolót és megvigasztalja, המקום ינחם את בתוך שאר אנלי ציון וירושלים. »Isten vigasztaljon meg téged Cijon és Jeruzsálem többi gyászolóival egyetemben.« Ez a szokás, ahol a helyi viszonyok megengedik, annál inkább fenntartandó, mert a gyászoló az egész községnek őszinte részvétét és testvéri együttérzését látva, megvigasztalódik; másrészt alkalma nyílik az egész község minden tagjának teljesíteni a gyászoló megvigasztalásában nyilvánuló felebaráti cselekedetet, a micvath nichum ávélim-ot. A gyászoló a selosim alatt ne üljön a megszokott helyére, hanem a gyász jeléül más, a templom bejáratához közeli helyre üljön.

Minthogy a szombatot gyönyörrel kell megülnünk, az istenszemléletnek és tanban való búvárkodásnak szentelve magunkat és minekutánna írva van: örülj ünnepedben, mert az Istenben

való öröm a mi erősségünk; azért ki kell vonulnunk a siralom-völgyéből, se szombaton, se ünnepnapon gyászolni nem szabad! Az emléknapokon pedig következőképen szoktunk eljárni:

Chanukkakor, a temetés után meggyújthatja a gyászoló az ünnepi lángokat. Ha a halottas házban a sivoh alatt istentiszteletet tartanak, hállélt nem mondanak. Ha azonban az istentiszteleten résztvevők mégis akarják a hállél zsoltárokkal dicsőíteni az Úr nevét, akkor a gyászolóknak másik szobába kell vonulniok.

Ha valakit Ádár 13-án, Eszter böjtnapján temetnek, hozzátartozói a temetés után csak egy órát ülnek a földön.

Púrim és Susánpúrimkor nem szabad sivoht ülni, de azok mégis két napot vesznek le a sivohból. Susánpúrim estéjén azonban rövid időre leülnek a földre, ami egy egész napot számít. A Púrim előtti estén a gyászolók a templomba mennek, hogy a megilla felolvasását meghallgassák. A reggeli istentiszteletre is a templomba mehetnek és mindvégig ott maradhatnak. Ha valaki Púrim napján elhalálozik, annak hozzátartozói a gyászhetet csak Susánpúrim után kezdik meg.

Áb hó 9-én, Tisohbeovkor a gyászoló a sivoh alatt elmehet a templomba Jeremiás siralmainak és a gyászénekek, kinoth, meghallgatására, de azok elvégzése után egyenesen haza kell mennie, hogy elvégezze a rendes imát. Ha a temetés tisobeov napján megy végbe és a temetés után a reggeli ima ideje még nem mult el, akkor a gyászolónak a reggeli imát otthon kell végeznie és a déleesti minchaimánál a tefilin vallási jelvényeket is fel kell vennie.

Miheztartás a gyász első hónapján belül és az ennél később, a selosim után vett halálhír alkalmával.

Abban az esetben, ha a gyászolónak nem volt tudomása vérrokonának bekövetkezett haláláról és három napon belül eljutott hozzá a gyászhir, akkor számítja a gyásznapjait a többi rokonokkal együtt és megszünik a sivoh ránézve akkor, mint a többi rokonoknál. Ha azonban három nap után jutott el hozzá a gyászhir, akkor az egész gyászhetet külön kell megtartania. Így döntött Ráv, a babiloni tanítómester egy hasonló esetben (Móéd Kátán 22a.)

Ha pedig 30 nap mulva szerzett tudomást vérrokona haláláról, akkor le kell húznia a cipőt és egy rövid órára leülni a földre, azután fel van mentve minden, a gyászolóra vonatkozó rendelet

alól. (Móéd Kátán 20a. Tur. Joré Déá 402. §.) Ha eljutott hozzá szombaton, a hónapon belül, a gyászhir, de szombat ki-menetelekor letelt a selosim, akkor nem kell neki sívot ülnie, sem a selosimmal együttjáró szokásokat megtartania. Ugyan ez a szabály vonatkozik az ünnepnapokra is. Mindkét esetben, csak atya, vagy anya elhalálózásakor kell a ruha beszaggatását elvégezni.

A sírkő állítása és felavatása.

Régi, kegyeletes szokás nálunk, hogy drága halottaink nyugvóhelyeit emlékkővel jelöljük meg. Némelyek már a harminc gyásznap után, mások pedig csak a gyászév leteltével állítanak sírkövet elhunytjaik emlékére és tiszteletére.

Már Jákób törzsatyánk, szeretett felesége, Ráchel sírjára emlékkövet állított, melynek helye mind a mai napig valamennyi felekezetnél a kegyelet tárgyát képezi. A Kéver Ráchel, Betlehemhez közel, kupolás csarnokban látható. Mint zarándokhely közismeretes. (I. M. 35, 20.)

Dávid fiáról, Ábsólomról is feljegyezte a Szentírás: »Ábsólom még életében vett és állított magának egy oszlopot, azt, mely a Király-völgyében van, mert mondta: »nincs nekem fiam, a végett, hogy említsek nevemet; és nevezte az oszlopot a maga nevére.« (II. S. 18, 18.) A Talmud idejében elterjedt a szokás, hogy sírfeliratot is véssenek az emlékoszlop táblájára. (Horojoth 13b.)

A sírkő állításának kettős a célja: 1. Hogy megörökítsük a halott emlékét. 2. Tanuskodik arról, hogy drága halottaink iránti kegyelet még a síron túl is virraszt. Végül arra szolgál, hogy ébrentartsa történeti tudatunkat. Nagyjaink sírkövei regélnek sokezeréves történetünk dicső multjáról. A temető a zsidó történet élő, kiapadhatatlan kútforrása.

A sírkőavatáshoz tíz embert viszünk magunkkal. Az avató rabbi felidézi a halott emlékét, méltatja érdemeit és feleleveníti kiváló lelki tulajdonságait, hogy a hátramaradottak az ő dicső példáját követve, az ő szellemében éljenek és cselekedjenek, Isten dicsőségére és embertársaik javára kegyességet gyakoroljanak. Az előimádkozó El molé ráchámimot és az árva a kaddis-imát mondja el.

A halálozási nap évfordulója.

Azt a napot, amelyen meghalt atyánk, vagy anyánk, (a zsidó családokban) »Jahrzeitnak« nevezzük.

Jámbor szokás Izráelben, hogy azokat a gyászos napokat, melyeken megboldogult szüleinket az Úr magához szólította, évről-évre különös kegyelettel üljük meg. A Tur Jore Dea 376 végén. Káro József, a Beth Joszef szerzője írja Rothenburgi R. Méir nevében (1280), hogy micvo böjtölni azon a napon, mikor az atya, anya elhaláloztak. A Jahrzeitra vonatkozólag tanítja a Sulchán Áruch O. Ch. 429. fej. 2. §, hogy Niszán hónapban nem kell böjtölni. Ugyanott 568. fej. 7. §. úgy intézkedik, hogy ha az atya és anya nem szökőévben, Ádár havában haláloztak el, a szökőévben a Jahrzeit második ádárban tartandó. Sőt a S. Á. Jóre Déa 402. fej. 12. §-nak jegyzetében megismétli, hogy az igazi Jahrzeitot első Ádárban kell megtartani. Vannak decisorok, akik az első évben a temetés napjától számítva, rendelik a Jahrzeit megtartását, mások úgy döntenek, ha pl. legalább 3 napos időköz volt a halál és a temetés között, akkor az első évben a temetés napjától számítják a Jahrzeitot. A harmadik nézet szerint, mindenkor a halál napjától számítják. Ez a helyes eljárás.

A halálozási nap évfordulóján káddis imát mond az árva, ha írástudó, tanuljon a Misnából egy fejezetet a megdicsőült szülők lilkiüdvéért. Keresse fel aznap a temetőben a szülők sírját és mondja el az előírt imádságokat. Ilyenkor szokás füvet, göröngyöt vagy kavicsot a sírra tenni, a látogatás jeléül és a halott tiszteletére. Ha szombatra esik a halálozás napjának évfordulója, akkor járuljon a Tóra elé, szintúgy köteles magát felhivatni a Tórához hétfőn és csütörtökön; vagy ha hétköznapra esnék az évforduló, akkor a megelőző szombaton.

Az évforduló előestéjén lelkimécset gyújtanak a lakásban, vagy gyertyát küldenek a templomba, amelynek másnap estig kell égnie. A mécs a lélek jelképe és a lélek halhatatlanságának örök szimbóluma; amint írva van: mécsese az Örökkévalónak az ember lelke... (Pb. 20, 27.) Ha a haláleset valamely újhold első napján, rós chodeskor állt be, az évforduló is minden évben az újhold első napján tartatik meg; ha pedig a haláleset valamelyik újhold második napján történt, a következő évben az évforduló szintén az újhold második napján tartandó. Ha azonban a halálozás valamely újhold második napján történt, a következő évben pedig e hónapnak csak egy újhold napja van, akkor az évforduló ezen az egy újholdnapon tartatik meg. Ha

a haláleset valamely újhold után való napon áll be, de a hónapnak ez évben csak egy újhold napja volt és a következő évben a hónapnak két újhold napja van, akkor az évforduló mégsem a második újhold napon, hanem a rákövetkező napon tartandó. Aki nem tudja, melyik napra esik az évforduló, az tetszés szerint választhat egy napot, melyen az évfordulót megtartja. Ezt az önként választott napot azonban nem szabad később megváltoztatnia. Évfordulónapot csak a gyermekek kötelesek elhalt szüleik emlékére tartani, azonban dícséretre méltó az, ha a gyermektelenül elhunytak emlékére, akár a hozzátartozó rokonok, akár a jóbarátok gyújtanak mécset, kaddist mondanak, vagy másokkal mondatnak kaddist. Követésre méltó szép szokás, hogy ha a megboldogultnak fia, vagy közeli rokona, vagy jóbarátja talmudtudós, ez az elhunyt évfordulóján a Misna valamely szakaszát végigtanulja és a tanulás után a kaddis drábonont mondja el áhítattal.

Halottak emlékezete (mázkir).

Négyszer egy évben zárandokolunk el Isten házába, hogy a házkára istentiszteleten lerójjuk kegyeletünk adóját halottaink, vérrokonaink iránt.

Kegyelettel emlékezünk meg halottainkról, a jizkór imába bibliai neveiket beiktatva, az emberszeretet oltárán nagylelkű adományainkkal áldozván, jomkippurkor, Szukkoth ünnep nyolcadik napján, Pészách utolsó napján és Sávuoht, a kinyilatkoztatás ünnepének második napján. A »jizkór« imát mélységes áhítatba borulva, a tórafelolvasás után és a Muszáf, pótima előtt mondjuk el. Elsősorban megemlékezünk édes szüleinkről, testvéreinkről, feleségünkéről, az asszony a férjéről, gyermekeinkről, a többi rokonunkról, végül az av horáchamim könyörgésben vértanúinkról, kik odaadták drága életüket Isten nevének megszentelésére és dícsőítésére.

A gyermekeket és a felnőtteket, kiknek szülei életben vannak, ez alkalommal ki szoktunk küldeni a templomból. Ott maradnak az előcsarnokban, amíg elvégezzük a házkára kegyeletes szertartását. (Jebámóth 106a.) A gyermekek azért tartoznak ez idő alatt, elhagyni a templomot, mert édesszüleinkről való emlékezés szívfájdalmat okoz nekünk, könnyekkel megtelik szemünk és gyakran hangos sírásra fakadunk. Minek azokat megfosztani az ünnepléssel együttjáró örömtől, mikor nekik erre semmi szükségük nincsen. (S. Á. Orách Chájim 288. §.) Továbbá azért maradjanak künn a templom előcsarnokában, hogy ne zavarják az istentiszteletet, minthogy nem vesznek részt a gyászszer-

tartásban és nem szabad a jizkort elmondani, míg szüleik élnek. (Ócár Dinim Uminhagim 96. l.) A halottak emlékezetének eredete a jeruzsálemi talmudban található. (j. Móéd Kátán I. 80d.)

A Tanchuma Háázinuról szóló szakaszában azt olvassuk: kegyeletes szokás az, hogy szombaton megemlékeznek a halottakról, hogy ne kerüljenek vissza a purgatóriumba (gyehennába), ahol bűneiktől megtisztulnak. A szefárd rítusú hitközségekben, a Tanchuma ez idézetére hivatkozva, a szombati mincha istentisztelet keretében, a tóraolvasás után, a Szent Egylet alkalmazottja, felemlíti mindazoknak az elhalálozott tagoknak neveit, akiknek Jahrzeitja a következő héten esedékes, még pedig Él mólé ráchámim keretében. A régi időben, az engesztelési böjtnapon gyakorolták a házkárának kegyeletes szertartását. A jomkippurim többes számban való elnevezésének ez a magyarázata, hogy engesztelést szerez az élőknek és a halottaknak egyaránt. És írva van a főpapról: egyszer egy évben szerezzen engesztelést és mindjárt utána olvassuk: kiki adja a lelke váltságdíját. (II. M. 30, 10—12.) Ebből az következik, hogy az élő, nagylelkű adományok felajánlása, jótékonyság gyakorlása által, enyhítheti a halottak büntetését. Onnan van az, hogy egybekapcsoljuk a kegyeletet a jótékonysággal, a házkárát a cedókéval. Ily méltó módon fejezzük ki tiszteletünket édes szüleink iránt még a síron túl is és megszenteljük emléküket. Ne gondold azt, hogy a halottak lelki üdvéért nem kell könyörögni és nem kell számukra, jótékonyság gyakorlása által, engesztelést szerezni, tanítja a Peszikta Rabbáti 20. fejezetében; mert hiszen írva van: Szerezz engesztelést Izráel néped számára. Dávid, a zsoltárköltő király, imádkozott fia, Ábsólom lelkiüdvéért és R. Méir elhalálozott mestere, Elisa, Abuja fiáért. Mordechai ben Hillél pedig hivatkozik a Szifré tanítására: Szerezz engesztelést népednek, melyet megváltottál. (V. M. 21, 8.) נפר לעמי אשר פדית Kapper leámcho ilu hachájjim. Ez az élőkre vonatkozik, aser podiszó ilu hámészim, ez a halottakra vonatkozik. (Jóma 767. §.)

Felemlítjük még neveiket a Sátorosünnep nyolcadik napján, Pészách utolsó napján és Sávuoht-ünnep második napján.. E három napot még a מתנת-ייר névvel jelöljük, mert ezek a megboldogultak »lelkük üdvéért való adakozás napjai« és ez a megjelölés az e napokon felolvasásra kerülő, kol hábechor tóraszakaszra is vonatkozással van, melyben a szent Tóra arra int bennünket: kiki legjobb tehetségéhez képest áldozzon az emberszeretet oltárán. (V. M. 16, 17.) A Tóra elé járulva, használják fel ezt az alkalmat arra, azok, akiket a Gondviselés földi javakkal bőven megáldott, hogy bőkezűleg adakozzanak. Adományait, a házkára istentiszteleten első sorban a Szent Egylet javára ajánlják fel, hálául annak, hogy halottaink eltakarításáról gondoskodik. A házkára kegyeletes szertartása

Jelenti tulajdonképen az emberi génusz küzdelmét a szenvedés ellen: midőn ápoljuk a részvétet, együttérzést, a felebaráti szeretetet, a könyörületet és az irgalmasságot, mikor segítjük szegényeinket, gyámolítjuk az árvát és az özvegyet, mikor támogatjuk a munkanélkülit és a menekültet, kik önhibájukon kívül bajbajutottak. Mert a vallás megtanít bennünket arra, hogy látogassuk a betegeket, vigasztaljuk a gyászolókat, hogy letöröljük a könnyeket, a szenvedők könnyeit és enyhítsük a nyomort. A gemiluth chászodim gyakorlása az élőkre és a halottakra egyformán kötelező.

A házkára kegyeletes szertartása jelenti tulajdonképen az emberi génusz küzdelmét a gonosz ellen, minden embertelen, vadállati ösztön ellen; midőn felidézzük drága halottaink emlékét, midőn az ő neveiken szólítva, a Tóra elé járulunk, midőn édes szüleink neveit a mázkir-imában felemlítjük: akkor kegyelettel gondolunk jóságukra, szeretetükre, hűségükre, szerénységükre, önzetlenségükre, áldozatosságukra, nemes és nagylelkű cselekedeteikre, vallásos-erkölcsös és kegyes életmódjukra. A meghatottság e magasztos pillanatában megfogadjuk, hogy híven fogjuk követni dicső példájukat és akkor lebírjuk magunkban a gonosz indulatot és diadalra visszük lelkünkben a feltétlen jóakaratot. A jóság, a szeretet és a béke angyalai csatlakoznak hozzánk és elkísérnek bennünket életünk minden útjára, végesvéig, életünk utolsó lehelletéig.

Amde megdícsőült halottaink emlékének felidézése jelenti az emberi génusz küzdelmét a halállal; mikor vallásunk tanításait követve, megőrizzük szeretetünket, hűségünket, tiszteletünket és kegyeletünket vérrokonaink iránt még a síron túl is. Az agáda zengi a jótett dicséretét, mondván: A jótett mindenek előtt szószólója az embernek Isten magas trónusa előtt, midőn számot kell adnia minden cselekedetéről. Ellenben a pénz, a vagyon, mind a drága kincsek elveszítik értéküket, mihelyt a halandó sírba száll.

A hozzátartozó rokonok is csak a sírig kísérhetik el drága halottjukat. Ezentúl a sírverem fekete éjszakájának, enyészetének engedik át. Ezért kegyeletes szertartásokról gondoskodunk, imádsággal és zsolozsmákkal kísérjük el az örökbéke útjára. Szentül megőrizzük emléküket és magunkénak valljuk őket haláluk után, mint az életben. Mert erős, mint a halál, a szeretet és a hit szárnyakat ad a szeretetnek!

A test hüvelye az csupán, amely porrá válik, de a lélek halhatatlan. Lelkük tovább él bennünk, a mi cselekedeteinkben és a mi életünkben, az istenhitben és a vallás szent örökségében, melyet reánk hagytak nemzedékről-nemzedékre, időtlen-időig: »Az igaz jámbor emlékezetéből dús áldás fakad!«

A halottak exhumálása.

Nem való megbolygatni a halott sírját és megzavarni nyugalmanak örök békéjét. A sok megpróbáltatáson átment és súlyos szenvedéssel sújtott Jób azzal a gondolattal vigasztalódik, — aludni fogok, akkor nyugodalmam lesz. (Jób 3, 13.) Midőn az endori jósnő Saul király megbízásából és parancsára felidézte a próféta szellemét, akkor megszólalt Sámuel hangja, — miért háborítottál, felhozatván engem. (I. Sám. 28, 15.) A jeruzsálemi Talmud azért tanítja: Nem szabad a tetemet, sem annak csontvázát átvinni az egyik helyről a másikra, sem egyik előkelő helyről más hasonló helyre, sem másodrangú helyről alsóbbrendű helyre, sem rosszabb helyről jobb helyre, annál kevésbé előkelőbb helyről alsóbbrendű helyre. Ellenben a saját tulajdonát képező sírhelyre szabad; mert a halottnak kedvére való, ha ősei mellé temetik. (j. Móéd Kátán I. 80d.)

A vallási törvény, ennél fogva, a következő esetekben megengedi az exhumálást: 1. Előre mélyített sírba, ahol nem kell megbolygatni a halott nyugalma. 2. Ha a holttetemet családi sírboltba (kever mispocho) viszik át. 3. Ha ideiglenes sírhelyén helyezték el. Itt mindenestre tekintetbe jön a megboldogultnak végső akarata, illetve végrendelete.

Abban az esetben, ha attól kell tartani, hogy a víz be foghatolni a sírverembe, vagy más oldalról fenyegeti veszély, pl. a sír feldúlása ember, vagy állat részéről, mert a sírhely nem terület védett, biztos, fallal kerített temetőben, megengedhető az exhumálás, ha a halott számára engesztelést szerez, midőn erecbe szállítják át. Ha a hatóság közérdekből elrendeli a temető megszüntetését az országút kiszélesítése, vagy vasútépítés céljából. Az exhumálás csak tizenkét hónap múlva hajtható végre, mipné cherdáth hadin, az istenítélettől való félelem miatt.

Minthogy az exhumálás napja gyásznappal tekintendő, amelyen a gyászszertartások gyakorlása, a család számára kötelező, azért az exhumálást estalkonyat táján kell elvégezni. (j. Móéd Kátán 3. fej. Szemochoth 14. fej. Tur Jóre Deá 363. Beth József magyarázatával és Ocár Dinim Uminhogim 338. l.)

A gyászolók vigasztalása.

A gyászolók vigasztalása Izraelben ősrégi szokás és a legnemesebb cselekedetek közé soroztatik, amellyel meg lehet szerezni az örök üdvösséget.

A vigasztaló szó balzsamként hat a szomorkodó szívére, jól esik neki az a tudat, hogy vannak, akik vele együtt éreznek. Ez ad neki erőt és kitartást a kimondhatatlan fájdalom elviselésére. A vigasztalás abban áll, hogy Isten végzésének igazságos voltára utalunk, valamint arra is, hogy ha elfogadtuk a Mindenható kezéből a jót, akkor zugolódás nélkül, Isten akarátában megnyugodva kell elviselnünk ellenkezőjét is. A halhatatlanság gondolatával vigasztaljuk és bázdítjuk arra, hogy a halottak feltámadásában való hitben találjon lelki vigaszt és megnyugvást. Ne engedje elhatalmasodni magán a bánatot és a vele együttjáró kétségbeesést, mert hiszen halál, meg gyász: a világ sora.

Dávid, a zsoltáráköltő király követésre méltó példát mutatott, mikor Bath Séba gyermeke elhunyt, ekképen szólott: mindhiába, én nem birom fiamat többé visszahozni, én fogok menni hozzá, de ő nem fog soha visszatérni hozzám. Ez minden halandó útja. (II. Sám. 12, 23.) A Talmud megörökítette a gyászolók vigasztalásának régi formáját. Az egyik tanítómester a gyászoló család szomorkodó tagjaihoz így szólott: Ti, bánatsújtotta testvéreim, fordítsátok szíveteket és ügyeljete a következőkre.

Ez olyan eset, amely mindig volt a világteremtéstől kezdve és mindenkor meg fog ismétlődni, amíg a világ fennáll. Már sokan ittak a bánat keserű italából és még többen fognak inni belőle. Te nem vagy az első és nem az utolsó. (Kethuboth 8b.) R. Jóchánán magával vitte egyik gyermekének visszamaradt csontját és mutatta a gyászolónak, ezekkel a szavakkal: tudd meg, akit Isten szeret, azt próbára teszi, miként az apa megfenyíti gyermekét, akit szeret. (Beráchoth 5b.) Legjobban megvigasztalta Beruria asszony a maga urát, egy találó hasonlattal, amint két drága gyermekét fekete gyászlepellet eltakarta, férje, R. Méir szeme előtt: Mondd meg uram, vissza kell-e a zálogot adnom a tulajdonosnak, aki azt rámbízta?! — Igen, — felelt a mester. — Midőn megtudta a szomorú valót, így kiáltott fel: »Az Úr adta, az Úr elvette, legyen az ő neve dicsőítve.« (Jalkut Simoni Mislé 31. f. 1002. l.)

A gyászolók vigasztalása már a temetésnél kezdődik, mikor a koporsót leeresztik a sír fenekére és néhány rögit dobunk a koporsóra, akkor ezeket mondjuk: Mert por és hamu vagy és

porrá fogsz válni. (I. M. 3, 19.) Visszatér a por a földhöz, amelyből vétetett, de a lélek visszaszáll Istenhez, aki adta. (Koh. 12, 7.) Menj és pihenj és várj sorodra, a napok végéig. (Dániel 12, 13.) A temetés után a résztvevők sorfalat állanak és mikor a gyászolók átvonulnak, a következő vigasztaló szavakat intézik hozzájuk: »Isten vigasztaljon benneteket Ción és Jeruzsálem gyászolóival egyetemben.« Végül felkérnek őket a gyászházban a sívóh alatt, ugyanazokkal a szavakkal, mint a sorfalat állók. A gyászoló szóttanul, némán, fogadja a látogatókat minden köszönet nélkül. Péntek esti vigasztalást l. a sívoh-ról szóló fejezetben.

Források:

- Gyászszertartási rendeletek és szokások.
 Kegyelet forrása, szerkesztette: Halász Nátán. 1902.
 Tur Jóré Deá 340—403. §. Hilchoth Aveloth.
 Ocár Dinim Uminhogim. I. D. Eisenstein. New-York, 1922.
 b. és j. Talmud Móéd Koton.
 Dr. Hoffer Ármín v. veszprémi főrabbi cikke.
 Káddis, Egyenlőség, 1925. június 20.

V É G S Z Ó .

A nagy Maimóni Mózes a pompás emberpéldány magagondozásának legkiemelkedőbb céljait az ész és a lélek tökéletesítésében jelöli meg, hogy ezek útján eljuthassunk a Tóra tanításának, törvényeinek, minden szépnek és jónak legfőbb eszményi céljához: Isten ismeretéhez és szeretetéhez, a köztünk és Isten közt lévő kötelék megerősítéséhez.

Hitéletünk szertartásainak szemléletében az észnek és a léleknek szerepét ekként jelölném meg:

Az észnek mélységes meggyőződéssel tudnia kell azt, hogy az istentisztelet szertartásai és hitéletünk szokásai csak külső kifejezőmódjai azoknak a tanításoknak, amelyeket hiszünk és követünk, azoknak a törekvéseknek, amelyekért áldozatosan élni akarunk és azoknak az eszményeknek, amelyek bennünket Istenünkkel egyesítenek.

A léleknek pedig megtisztultan kell betöltenie a szertartások kereteit: az imát emelkedett áhitattal, — az ünnepeket a megszentelés, a kinyilatkoztatás, a történeti emlékek és erkölcsi tartalmuk meleg átérzésével, — a jelvényeket és jeleket, a szokásokat és gyakorlatokat azzal a hívő sejtelemmel, hogy ezek Istenünkhöz szálló szárnyai szavunknak, érzésünknek és imádatunknak, fohászunknak és hálánknak, fogadalmunknak és felmagasztaltságunknak.

Íme egy meleg szívvel, mélységes hittel és nagy tudással megírt könyv. Aki tárgyi tartalmát már ismerte, tudása érzellemmel gazdagszik; aki pedig hittel érezte és követte a szertartásokat, az megtanulja érzelmét és ezzel önmagát is megismerni. Ezért minden olvasója a könyvből merített tanulságokért a könyv írója iránt meleg szeretetet és hálás köszönetet fog érezni és azt, hogy tudás és hit együtt gazdagít és nemesít és oda emel

fel bennünket, ahova csupán egyik erény birtokában el nem jutnánk. Így az imaköltészetben fürdetjük a lelkünket, az istentiszteletben és hitéletünk egyéb szertartásaiban pedig felismerjük azt a bíborköntöst, amelyben a lélek Isten előtt megjelenik. Minden érzékünk gyönyörködik a szertartás szépségében és eszmei és erkölcsi tartalmában, hitünk lelkesé és örvendezővé válik, mint a jeruzsálemi szentély engesztelőnap i főpapi istentiszteletét áhítattal szemlélő hívőé, akinek ajkára az imaköltő e szavakat adja: Boldog az a nép, amelynek az Örökkévaló az Istene! Boldog az a nép, amelyik így tud örülni Istenének!...

Dr. Gyulai Noé Hugó.

FÜGGELEK.

Az újszülötteknél végzett circumcisióról, orvosi szempontból.

Összeállította: **Dr. Drechsler Simon** szakorvos.

A betegségeknek egész sora léphet fel olyanoknál, akik nincsenek körülmetélve, ami orvosilag is igazolja a circumcisió hasznos voltát.

Az embryonális élet IV. hónapjában képződik a makk mögött egy bőr-ránc, amely a fejlődés folyamán teljesen körülveszi a makkot.

A fityma belső lemeze és a makk felülete között összetapadás, összenövés jön létre és csak a későbbi gyermekkorban, esetleg a pubertas idején válik le a fityma a makkról olyannyira, hogy könnyen hátrahúzható lesz a bőr.

Bókay János szerint a fityma belső lemezének a makkkal való összetapadása az epidermis csökkent elszarusodása miatt jön létre. Más szerzők egyéb okot sorolnak fel, de végeredményben Bókay elmélete a helytálló.

Az idetartozó betegségek egy része azért jön létre, hogy a fityma nyílása olyannyira szűk, hogy a műtét feltétlenül indokolt. A betegségeknek a másik csoportja normális nyílású fitymánál lép fel, de mindenesetre olyanoknál, kiknél nem végezték el a circumcisiót.

Betegségek, melyek a fityma szűk nyílásával függnek össze:

1. Phimosis, van partialis és totalis.

Partialis a phimosis, ha akadályozott kissé a fityma hátrahúzása.

Totalis phimosis, ha egyáltalán nem lehet hátrahúzni.

Ezen esetben csak műtéttel tudjuk a phimosist megszüntetni.

A phimosis rendszerint úgy jön létre, hogy a fityma 2 lemeze egy chronikus gyulladás folytán összenő és különösen a nyílás körül kemény és merev lesz.

Van veleszületett phimosis és van később szerzett phimosis. A különböző statisztikák szerint gyermekeknél a phimosis 2—2½%.

A phimosissal közvetlenül kapcsolatos betegségek:

1. Vizeelési nehézség, néha igen súlyos tünet, ha a fityma erősen megduzzad.
 2. Éjjeli ágyba vizeelés (Enuresis nocturna).
 3. Végbél-előesés az erőlködés folytán.
 4. Sérv fellépése az erős hasprés következtében.
 5. Phimotikusok 19%-ában észleltek vizesérvet (Hydrokele).
 6. Nemi érintkezés zavarai. Az állandó compressio folytán nem folyódik ki a hímvessző. A merevedések fájdalommal járnak. A merevedéskor berepedések jönnek létre, ezzel kapcsolatosan gyulladások, sypilitikus megbetegedések léphetnek fel.
- Packard megfigyelése szerint 151 venereás fertőzésnél 51 congenitalis phimosis volt jelen.
- Totalis phimosis következménye lehet impotentia coeundi et generandi.
7. Balanoposthitis: A fityma belső lemezének és a makknak a gyulladása.
 8. Ideges zavarok (főfájás, szívdobogás, epilepszia).

A phimosis következményei:

A phimotikusnál erőszakkal hátrahúzott fitymát nem tudjuk a helyére visszahelyezni, fellép a paraphimosis. A makk mögé került szűk praeputium szorítása folytán a makk megduzzad és így egyre nehezebbé válik a fitymának a makk fölé való húzása.

Ha a fitymán fekély van, akkor a gyulladásos beszűrődés folytán normális tágasságú fitymánál is felléphet paraphimosis.

A paraphimosis következményei:

1. A viszeres pangás folytán a makk duplájára duzzadhat, valamint a fityma is vizenyősen duzzad.
2. A duzzadt részek kékes színűek.
3. A kékesen elszíneződött részek, különösen a fityma belső lemeze, üszkösödnek.
4. A fekély által létrejött paraphimosisnál a makk is üszkösödhetik.

5. Esetleg a vizelet kiürítésében is akadály lép fel.

Phimosisnál néha a fityma teljes elzáródása folytán a befolyó vizeletmennyiségtől erősen, zsákszerűen kitágul és a vizelet több helyen fistulát tör magának, hogy eltávozhassék.

Nagyfokú phimosisnál előfordulnak borsónyi-babnyi, néha még nagyobb fityma-kövek.

A penisen fellépő rákos megbetegedés rendszerint phimosisban szenvedőknél fordul elő. Zsidóknál, ill. körülmetélteknél a penis rákos betegségét nem észlelték.

Normális tágasságú fityma is hajlamos vizenyőre, különösen, ha a fitymán fekélyek vagy circuliációs zavarok vannak.

Felléphet a már említett balanoposthitis, még pedig leggyakrabban kankós betegeknél, amennyiben a húgycsőből kifolyó váladék a fityma alatt összegyűlik és gyulladást okoz.

Katarrhalis balanoposthitis rendszerint olyan gyerekeknél fordul elő, ahol még a fityma belső lemeze a makkal össze van tapadva és súrlódnak az összenőtt felületek. Nagyobb gyerekeknél onanisálás hozza létre.

Öregeknél a vizeletcsepegés okozhatja fenti betegséget. Cukorbetegeknél a cukros vizelet bomlása folytán léphet fel a katarrhalis balanoposthitis.

A fitymán gyakran lép fel herpes progenitalis (sömör).

Miután a lágyszőrzet fekély rendszerint a fitymán keletkezik, természetes, hogy circumcizáltaknál ritkábban fordul elő. Megemlítendő még a ritkán előforduló Elephantiasis praeputii, mikor a fityma hurkaszerűen megvastagodik, ami szintén nem fordul elő olyanoknál, akik körül vannak metélve.

(Irodalom: Dr. M. Ravitzky.)

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
<i>Előszó.</i> Irta <i>Dr. Hevesi Simon</i> , a Pesti Izraelita Hitközség vezető főrabbija	3
<i>Bevezetés</i>	5
<i>Első rész. Szerartásaink célja és jelentősége.</i>	
Szerartásainkról általában	9
Mi a vallásos ember mindennapi kötelessége?	14
A vallásos élet jelvényei	15
<i>Második rész. A nyolcnapos fiúgyermeknek Ábrahám szövetségébe való felvétele.</i>	
<i>I. fejezet.</i> A circumcisio vallási törvényei	23
Illés próféta szerepe az aktusnál	24
A circumcisio szerartás liturgiai része	26
<i>II. fejezet.</i> A circumcisio etikai jelentősége	28
<i>III. fejezet.</i> A circumcisio kérdése orvosi és természettudományi megvilágításban	31
A circumcisio esetleges komplikációi	32
<i>IV. fejezet.</i> A circumcisio történeti és néprajzi vonatkozásai	34
<i>V. fejezet.</i> A circumcisio kérdése az újabb időkben	38
Források	40
<i>Harmadik rész. Barmicvo.</i>	
Barmicvo a vallási nagykorúság hivatalos ideje	43
<i>Negyedik rész. Istentiszteletünk történeti fejlődése.</i>	
Istentiszteletünk történeti fejlődése általában	49
A hétköznapi (tefila) tartalma	51
A péntekesti istentisztelet	53
A szombat reggeli ima fejlődő fokozatai	56
A Muszaf ima	57
A Mincha ima	59
Szombat kimenetele	60
<i>Ötödik rész. Ünnepek:</i>	
<i>I. fejezet.</i> A három zarándokünnep istentisztelete	65
A három zarándokünnep liturgiája	66
A felszabadult Izrael hálaadó éneke: a Halel	70
A Halel-ima tartalma	71
Mikor iktatták be a Halel-zsoltárokat az ünnepi liturgiába és kiknek köszönhetjük a bölcs és üdvös intézkedéseket	72
A három zarándokünnep megünneplésének módjai	73

	Oldal
II. fejezet. Nagy ünnepeink liturgiája	75
A pijutköltészet	77
Az ünnepi tefila	78
Mit jelent a קרובה?	79
Jom Kippur	81
Kol Nidre	82
a) Általában	82
b) A Kol Nidre lényege és tartalma	83
c) A Kol Nidre háromféle szövegének változatai	84
d) Befejező összefoglalás	86
Források	87
A pijut elleni harc	87
III. fejezet. Emléknapok (A Sulchan Aruch sorrendjének alapján.)	90
Chanuka	90
A Chanuka történet rövid kivonata a liturgiában	92
A négy kiváló szombat	93
Purim	94
Néprajzi szokások	96
Purim ünnep jelentősége	97
Bőjtnapok	97
Az Ómer számlálása	98
Hatodik rész. A zsidónők részvétele hitéletünkben.	103
A zsidó asszonyok velünk együtt ünnepelnek	104
A chálló vétele	107
A zsidó asszonyok részvétele a vallásszabadságért vívott makkabeusi harcokban	108
Hetedik rész. Gyászszertartási rendeletek és hagyományok.	
Általában	113
Gyász hét	115
A 30 napos gyász	116
Miheztartás a gyász első hónapján belül és az ennél később, a selosim után vett halálhír alkalmával	119
A sírkő állítása és felavatása	120
A halálozási nap évfordulója	121
Halottak emlékezete (mázkir)	122
A halottak exhumálása	125
A gyászolók vigasztalása	126
Források	127
Végszó. Irta: Dr. Gyulai Noé Hugó, kultúrelőjáró, e könyvet kiadó bizottság vezetője.	129
Függelék: Az újszülötteknél végzett circumcisióról orvosi szempontból. Összeállította: Dr. Drechsler Simon szakorvos	131